

**УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

**И Н К Л У З И Ј А
СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ**

БАЊА ЛУКА, 2018

Редакција

Проф. др Драженко Јоргић
Проф. др Бране Микановић
Доц. др Маргарета Скопљак

Радове у овом Зборнику су рецензирали:

проф. др Ненад Сузић
проф. др Тамара Прибишев Белеслин
проф. др Хусеин Љељак
проф. др Јагода Петровић
проф. др Брацо Ковачевић
проф. др Душко Вејновић
проф. др Мато Уљаревић
проф. др Миленко Станковић
проф. др Војкан Васковић
проф. др Славиша Јењић
проф. др Александра Шиндић
проф. др Бисера Јевтић
проф. др Марија Јовановић
доц. др Јелена Бачевић

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

И Н К Л У З И Ј А
СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

ЗБОРНИК РАДОВА СА МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНОГ
НАУЧНОГ СКУПА
(Бања Лука, 19. март 2018.)

Издавач¹:

Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци

За издавача:

Проф. др Бране Микановић

Главни уредник:

Проф. др Драженко Јоргић

Технички уредник и компјутерски слог:

Марко Аћић

Лектура и коректура:

Мр Драган Драгомировић

Дизајн корица:

Даниел Јанковић, студент

Штампа:

MARKOS design & print studio, Banja Luka

Тираж:

200

Бања Лука, 2018

COBISS.RS-ID 7550744

ISBN 978-99976-38-09-0

¹ Издавање овог Зборника једним дијелом је суфинансирано и од стране Европске комисије за изградњу капацитета у високом образовању (пројекат „Trans2Work“ - School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro; Project reference number 561847-EPP-1-2015-EL-EPPKA2-SBHE-JP; Duration 15/10/2015-14/10/2018).

Садржај

Предговор	7
Мира Макивић ПРАВНИ АСПЕКТИ ИНКЛУЗИЈЕ – КАО ОДГОВОРА НА ИСКЉУЧИВАЊЕ И МАРГИНАЛИЗАЦИЈУ	9
Биљана Сладоје-Бошњак Ранка Перућица Соња Каурин ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ УЛАГАЊА У ЗАПОШЉАВАЊЕ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ	23
Небојша Мацановић ИНКЛУЗИЈА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У МЕДИЈИМА	32
Јелена Станковић ПРЕГЛЕД УРБАНИСТИЧКИХ И АРХИТЕКТОНСКИХ БАРИЈЕРА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У БАЊОЈ ЛУЦИ	47
Милош Љубојевић Драженко Јоргић САВРЕМЕНЕ АСИСТИВНЕ ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ОБРАЗОВАЊА СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ	73
Бране Микановић ПЕДАГОШКО САВЈЕТОВАЊЕ СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ	92
Тања Глишић УЛОГА МЕНТОРА У ИНКЛУЗИЈИ СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ	114
Тања Станковић-Јанковић Маргарета Скопљак ПЕДАГОШКО САВЈЕТОВАЊЕ УНИВЕРЗИТЕТСКОГ ОСОБЉА УКЉУЧЕНОГ У РАД СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ	135
Драженко Јоргић САМОУСМЈЕРЕНО ОБРАЗОВАЊЕ СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ	152
Маргарета Скопљак Тања Станковић Јанковић СТРУЧНА ПРАКСА – ВИШЕСТРУКИ ЗНАЧАЈ ЗА СТУДЕНТЕ СА ИНВАЛИДИТЕТОМ, ФАКУЛТЕТЕ И ПОСЛОДАВЦЕ	169

Предговор

Постоји неколико разлога зашто је било оправдано да настане овај Зборник. Један од разлога је и готово трогодишње искуство на једном међународном пројекту у области високог образовања. Наиме, ријеч је о пројекту под акронимом „Trans2Work“ чији је један од циљева, између осталог, био и повећање обима и интензитета укључености (инклузије) студената са инвалидитетом у високом образовању, али и изван њега. Резултати прегледних и истраживачких студија показују да се с временом инклузија ових студената повећава и унапређује. Међутим, обим и интензитет инклузије студената са инвалидитетом није на свим универзитетима исти. То практично значи да још увијек није на свим универзитетима, односно у високом образовању, заживјела инклузија у оном смислу како би требала.

На Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци је 19. марта 2018. године одржан интерни мултидисциплинарни научни скуп под називом „Инклузија студената са инвалидитетом“. Са прегледним и истраживачким студијама свој допринос овом скупу пружило је око десет аутора/коаутора. Аутори/коаутори су били са различитих факултета и других установа, а то су: Филозофски факултет, Факултет политичких наука, Електротехнички факултет, Министарство науке и технологије, Универзитетски центар за подршку студентима са посебним потребама и др. Након подношења реферата/кореферата била је организована и плодотворна дискусија која је била у функцији давања препорука за „ојачавање“ рукописа овог Зборника, али и планирања наредних активности у овом подручју научног, наставног и друштвено пожељног дјеловања.

Феномен инклузије студената са инвалидитетом није само друштвени проблем него и научни. Исти се мора мултидисциплинарно научно проучавати и истраживати. Резултати мултидисциплинарних прегледних и истраживачких студија знатно могу помоћи и рјешавање овог и сличних проблема, не само на научном, него и на друштвеном нивоу. Управо из овог разлога смо се определијели да овај Зборник има мултидисциплинарни научни карактер. Тачније, у овом Зборнику су се аутори/коаутори потрудили да путем својих специфичних научноистраживачких приступа што продубљеније расвијетле овај

феномен и тако дају значајан научни, али и друштвени и практични допринос. У овом Зборнику је овај феномен апострофиран из правног, економског, архитектонско-грађевинског, медијског, социолошког, технолошког, педагошко-психолошког, андрагошког и дидактичко-методичког угла посматрања. Надамо се да ће овај Зборник бити од велике користи научницима, универзитетским наставницима, сарадницима и свим студентима, без обзира имали или не неки од инвалидитета.

Драженко Јоргић, главни уредник

ПРАВНИ АСПЕКТИ ИНКЛУЗИЈЕ – КАО ОДГОВОРА НА ИСКЉУЧИВАЊЕ И МАРГИНАЛИЗАЦИЈУ

Апстракт: Овај рад третира правне аспекте инклузије као одговора на искључивање и маргинализацију особа са инвалидитетом. Особама са инвалидитетом је често ускраћена могућност да стекну образовање и да добију добро плаћен посао, што често доводи до маргинализације особа са инвалидитетом, која се рјешава на различите начине.

У раду је дат нормативни оквир, као основ и начело инклузије, којим се обезбјеђује да се структуре и праксе промијене кроз укључивање особа са инвалидитетом у све токове друштва. Због тога је нагласак на Конвенцији о правима особа са инвалидитетом у којој се између осталог говори и о инклузивном образовању јер су начела из Конвенције имплементирана и у Закон о високом образовању у Републици Српској, са нормама о равноправном приступу високом образовању.

У оквиру рада дати су и основни принципи инклузивног образовног процеса који се одвијају кроз позитиван однос према различитости, праву да се буде прихваћен и поштован, те социјалној одговорности свих да се поштују усвојене норме и стратегије за

* mira.makivic@unibl.org

побољшање социјалне ситуације особа односно студената са инвалидитетом.

Кључне ријечи: особе са инвалидитетом, инклузија, правни акти, стратегије, конвенције, друштвена заједнице.

Увод

Основна идеја овог рада јесте да допринесе сагледавању питања и проблема везаних за радноправни положај особа са инвалидитетом у контексту права утврђених међународним нормама и законским актима који доприносе што потпунијој инклузији особа са инвалидитетом у све сфере друштвеног живота.

У контексту ових питања, која се већ деценијама на свјетском и европском нивоу рјешавају путем међународних докумената, и у нашој земљи се намеће потреба за одређеним рјешењима, која се могу имплементирати у будућности и која би допринијела општем побољшању положаја студената са инвалидитетом као маргинализоване друштвене групе.

Сходно нашим законским прописима, у овом раду користимо израз „особе са инвалидитетом“, како је иначе прихваћен и одомаћен у савременом законодавству, теорији и рјечнику, за разлику од раније коришћених израза: „инвалид“, „особа са хендикепом“, „инвалид рада“, „инвалид рата“ и др.

Инвалидност постаје све већи лични, социјални и економски проблем код нас и глобално на планети, у свим земљама свијета, без обзира на степен развијености и богатства. Стога је укљученост, односно учешће особа са инвалидитетом у друштвене токове неопходно постигнуће ради општег стања социјалне сигурности.

Инклузија

Инклузија значи укључивање. Можда изгледа да је укључивање новијег датума, али овај израз, у српском образовном систему, постоји већ дуже вријеме. Инклузија се не односи само на особе са инвалидитетом, како се то најчешће мисли, већ и на особе смањених потенцијала као и на особе са посебним потребама, у смислу даровитих и талентованих особа.

У савременом друштву постоје вриједности које се заснивају на количини и квалитету производње и знања. Особа вриједи толико колико производи. Производња је постала циљ, а човјек је само средство за постизање тог циља. У таквом окружењу занемарени су критеријуми човјечанства и човјечности, што произлази из перцепције да је и сам човјек најважнији покретач сопственог развоја и развоја друштва у цјелини. На тај начин, особе са инвалидитетом постају маргинализоване, често неспособне да постигну основна људска права због чега је неопходно промијенити постојећи систем вриједности у нашем друштву.

Да бисмо постали друштво које у пракси достиже и спроводи политику да сваки појединац има једнака права и могућности без обзира на индивидуалне различитости, **интеграција особа са инвалидитетом се намеће као једно од рјешења за овај проблем.** Неопходни предуслови за постизање овог циља су промјена ставова према особама са инвалидитетом, а овај процес је врло спор.

Као крајњи облик интеграције развија се модел социјалне инклузије или инклузије. Овај друштвени модел наглашава основни проблем друштва према особама са инвалидитетом. Основна идеја модела је да штета која објективно постоји не мора бити негирана, али

не смањује вриједност особе као човјека. Оно што особу са инвалидитетом искључује из друштва су незнање, предрасуде и страхови који превладавају у друштву.

Инклузија или социјална укљученост не подразумијевају изједначавање свих људи, већ препознавање различитости сваког појединца. Ово је суштина вриједности овог модела, јер кроз развој опште толеранције, ми смо у стању да ширимо знање, стекнемо искуство и развијемо човјечност.

Основни принципи инклузивног образовног процеса су:

1. Позитиван однос према различитости;
2. Право да се буде прихваћен;
3. Поступање према особи са инвалидитетом са поштовањем;
4. Флексибилан план и програм наставе;
5. Колективна одговорност свих наставника и сарадника према студентима са инвалидитетом;
6. Професионални развој стручних и научних радника према студентима са инвалидитеом.

Правни оквир

У међународним актима (конвенцијама, декларацијама, препорукама) користе се неки други називи који су слични називу „особе са инвалидитетом“ како би се што свеобухватније приказала права ових особа на рад, запошљавање, рехабилитацију, на оспособљавање, на образовање, на пензију и друга права, како у нашем праву, тако и у правима неких других држава међународне заједнице.

Најважнија акта међународне заједнице која су од изузетног значаја за остваривање елементарних људских права свих маргинализованих друштвених група, међу које свакако спадају и особе

са инвалидитетом, јесу Повеља Уједињених нација и Универзална декларација о људским правима².

У Повељи УН експлицитно се инсистира на правној једнакости: „Сви су пред законом једнаки и имају право, без икакве разлике, на подједнаку заштиту закона. Сви имају право на једнаку заштиту против било какве дискриминације којом се крши ова Повеља и против сваког подстицања на такву дискриминацију“.

Универзална декларација о људским правима³ признаје постојање урођеног достојанства и једнаких и неотуђивих права свих чланова људске заједнице и темељ су слободе, правде и мира у свијету. Сва људска бића рађају се слободна и једнака у достојанству и правима.

Сваком припадају сва права и слободе, проглашене у овој Декларацији, без икаквих разлика у погледу расе, боје, пола, језика, вјероисповјести, политичког или другог мишљења, националног или друштвеног поријекла, имовине, рођења или других околности. У Декларацији УН о правима особа са инвалидитетом под лицем са посебним потребама сматра се „лице које није у стању да за себе обезбједи, у цјелини или дјелимично, све што је потребно за вођење нормалног живота (индивидуалног или друштвеног), услед урођених или стечених, односно физичких или менталних недостатака“.

Генерална Скупштина Уједињених нација је 1993. године усвојила Стандардна правила за изједначавање могућности које се нуде

² Повеља Уједињених нација усвојена 26. јуна 1945 („Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори“, бр. 5/45) – чл. 1, 2, 3. и 6). 2 Усвојена и проглашена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 217 А (III) од 10. децембра 1948.

³ Универзална декларација о људским правима (Усвојена посебном Резолуцијом Генералне Скупштине УН 10. децембра 1948. године. Види сајт: www.ombudsman.co.me/docs/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf).

лицима са инвалидитетом⁴. Стандардна правила представљају велики корак у борби за равноправност лица са инвалидитетом.

Током последње деценије 40 држава је усвојило законе у које су унијеле елементе стандардних правила и она су постала дио међународног обичајног права.

Она представљају политичке смјернице за развој мјера које ће омогућити укључивање лица са инвалидитетом у све сфере друштвеног живота на основама равноправности.

С обзиром да је међународни инвалидски покрет инсистирао на усвајању правно обавезујућих конвенција дана 13.12.2006. године Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је Конвенцију о правима лица са инвалидитетом⁵.

Међународна конвенција о правима лица са инвалидитетом представља уговор међународног права који ће бити правно обавезујући за државе које га потпишу. Конвенција која је усвојена после ратификације постаје дио унутрашњег права државе потписнице и њено спровођење ће бити обавезно за све у тој држави.

Босна и Херцеговина је 2010. године ратификовала Конвенцију о правима особа с инвалидитетом. Конвенција за Босну и Херцеговину је ступила на снагу 11. априла 2010. године.

За особе са инвалидитетом битна је суштина правде и праведног положаја у друштву, као што је и за одређивање суштине природног права од непроцјењивог значаја Аристотелово разматрање о правди

⁴ Стандардна правила („Službeni glasnik BiH“, broj: 41/03.) - Генерална Скупштина Уједињених нација усвојила је 1993.године.

⁵ Конвенција о правима лица са инвалидитетом (Види на сајту: www.mhrt.gov.ba/PDF/Konvencija_srp.pdf).

(dikaion). Неке људске радње су у складу са природом и стога су природно добре, док друге нису у складу са природом и стога су природно лоше.

Држава и право треба да штите и изражавају правду⁶. Држава уређује механизме остваривања права и слобода као и њихову заштиту у циљу обезбјеђења једнакости свих лица. Сходно томе, особе са инвалидитетом имају сва људска права гарантована прописима међународне заједнице тако и прописима унутрашњег права која припадају свим другим људским бићима, али та људска права треба у правди и реализовати.

У Уставу Босне и Херцеговине, у члану 2. тачка 4) говори се о једнаким правима кроз одредбе о недискриминацији: „Уживање у правима и слободама предвиђеним овим чланом или међународним споразумима наведен у Анексу I овог Устава, се пружа свим лицима у Босни и Херцеговини без дискриминације на било којој основи као што су пол, раса, боја, језик, религија, политичка и друга мишљење, национално или социјално поријекло, удруживање са националном мањином, имовину, рођење или други статус“⁷.

У члану 10. Устава Републике Српске⁸ о једнаким правима се говори кроз призму равноправности грађана: „Грађани Републике су равноправни у слободама, правима и дужностима, једнаки су пред законом и уживају исту правну заштиту без обзира на расу, пол, језик, националну припадност, вјероисповест, социјално поријекло, рођење,

⁶ Видјети сајт: (<http://pravo.fpn.bg.ac.rs/prezentacije/Prirodno%20pravo1.doc>.)

⁷ Устав Босне и Херцеговине („Службени гласник БиХ“, број 25/09).

⁸ Устав Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, број 21/92 – пречишћени текст, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 26/02, 30/02, 31/02, 69/02, 31/03, 98/03, 115/05, 117/05, 48/11).

образовање, имовно стање, политичко и друго увјерење, друштвени положај или друго лично својство“.

Европски документи

У последње две деценије у Европи су се догађале велике политичке, економске, друштвене и технолошке промјене. Могућности и изазови глобализације, развој информационих и комуникационих технологија учинили су да су особе са инвалидитетом задобиле сасвим другачије мјесто у друштвеној заједници, мјесто које им је одувјек припадало као пуноправним члановима друштва. Многе промјене су биле позитивне. Премјестио се фокус занимања на појединца као средиште јединственог, интегрисаног приступа који поштује људска права, темељне слободе и достојанство особа са инвалидитетом.

Европска унија је Амстердамским уговором 1997. године измијенила Римски уговор, укључујући тако и правила о забрани дискриминације у главне оснивачке принципе Уније и дајући правни основ за покретање правних механизма заштите од дискриминације не само на основу пола већ и на основу расног и етничког поријекла, вјероисповјести и увјерења, инвалидности, година старости и сексуалног опредјељења.

Поред тога, под окриљем Европске уније донијето је низ докумената којима се изричито забрањује дискриминација особа са инвалидитетом и мјера за равноправно уживање права ових особа. То су: Препорука Савјета Европске економске заједнице о запошљавању

инвалидних лица, из 1986-е године⁹; Резолуција Савјета Европске економске заједнице и министара просвјете о интеграцији дјеце и младих са инвалидитетом у редовне системе образовања, из 1990-е године¹⁰; Резолуција Европског парламента о људским правима особа са инвалидитетом, из 1995-е године; Резолуција Савјета ЕУ о једнаким могућностима за особе са инвалидитетом, из 1996-е године; Резолуција Европског парламента о картицама за паркирање за особе са инвалидитетом, из 1996-е године; Резолуција Савјета ЕУ о електронској приступачности за особе са инвалидитетом, из 2002-е године; Резолуција Ц134 Савјета ЕУ о једнаким могућностима за особе са инвалидитетом у области образовања, из 2003-е године; Закључци Савјета ЕУ о Европској години особа са инвалидитетом, из 2003-е године; и други документи.

Значајан акт подршке особама са инвалидитетом јесте и Акциони план¹¹ Вијећа Европе за промовисање права и пуног учешћа у друштву особа са инвалидитетом: побољшање квалитета живота особа са инвалидитетом у Европи 2006–2015, који је усвојио Комитет министара Вијећа Европе 5. априла 2006. године.

⁹ Препорука Савјета Европске економске заједнице о запошљавању инвалидних лица, из 1986 (Види сајт: <https://vss.sud.rs/> (Препорука је усвојена од стране Комитета министара 17.11.2010. године).

¹⁰ Резолуција Савјета Европске економске заједнице и министара просвјете о интеграцији дјеце и младих са инвалидитетом у редовне системе образовања, из 1990. (Види сајт: www.mcp.gov.ba/org_jedinice/...obrazovanje).

¹¹ Акциони план Вијећа Европе који је усвојио Комитет министара 5. априла 2006. године (у састав овог документа улази Министарска декларација под називом „Напредовање према пуноправном грађанском учешћу“ из Малаге (Шпанија), из 2003. године, као и Препорука бр. R (92) о јединственој политици за особе са инвалидитетом, усвојена од стране Комитета министара Већа Европе, у Паризу 1991. године, као и друга документа).

Акциони план за особе са инвалидитетом има широко подручје примјене и обухвата кључна подручја њиховог живота. Она се одражавају у акционим смјерницама које дефинишу кључне циљеве и специфичне активности које државе чланице треба да спроведу, и то: учешће у политичком и јавном животу; учешће у културном животу; информисање и комуницирање; образовање; запошљавање...и друго.

Акциони план тежи да пренесе циљеве Вијећа Европе у погледу људских права, недискриминације, једнаких могућности, пуноправног грађанског дјеловања и учешћа особа са инвалидитетом у Европски оквир политике за такве особе у сљедећој деценији. Један од темељних принципа овог документа јесте задатак држава чланица да наставе рад унутар антидискриминацијског оквира, као и оквира људских права у циљу унапређења независности, слободе избора и квалитета живота особа са инвалидитетом и подизање нивоа свијести о инвалидитету као једном елементу људске разноликости.

За особе са инвалидитетом веома је значајна и Стратегија за побољшање социјалне ситуације особа са инвалидитетом у Републици Српској¹² коју је усвојила Влада Републике Српске. У оквиру Стратегије се налазе међународни инструменти за заштиту права особа са инвалидитетом. Стратегија идентификује циљеве и активности у девет области:

- Подручје 1: Положај особа са инвалидитетом у законодавству и њихово учешће у јавном и приватном сектору, политички живот;

- Подручје 2: економска независност особа са инвалидитетом и економске користи;

¹² „Стратегија за побољшање социјалне ситуације особа са инвалидитетом у Републици Српској - Српска 2010-2015.“ (<http://www.vladars.net/sr-SPCyr/Vlada/Ministarstva/MZSZ/dokumenti/Documents/St...>)

- Подручје 3: Социјална сигурност особа са инвалидитетом и социјална подршка;
- Подручје 4: Процјена здравствене заштите, рехабилитације и инвалидности;
- Подручје 5: Запошљавање и професионална рехабилитација;
- Подручје 6: Образовање и обука;
- Подручје 7: Култура - Лични интегритет, информисање, комуникација, подизање свијести, религија.

Осим стратегије за студенте са инвалидитетом значајан је Закон о високом образовању¹³. У члану 4. Закона о високом образовању се каже: Основни циљеви високог образовања су: а) стицање, развијање, заштита и преношење знања и способности посредством наставе и научно истраживачког рада с циљем доприноса развоју способности појединаца и друштва, б) пружање могућности појединцима да, **под једнаким условима**, стекну високо образовање и образују се током читавог живота и в) успостављање и развијање сарадње у високом образовању.

У члану 47. истог Закона студент са инвалидитетом има право да полаже испит на начин прилагођен његовим могућностима, у складу са статутом високошколске установе.

Закључак:

Прошло је десет година од потписивања Конвенције, а систематична дискриминација особа са инвалидитетом је и даље присутна.

¹³ Закон о високом образовању („Службени гласник Републике Српске“, број 73/10).

Ратификацијом Конвенције о правима лица са инвалидитетом, Босна и Херцеговина се обавезала на хармонизацију домаћег законодавства, односно изједначавање права свих особа са инвалидитетом, без обзира на узрок инвалидитета. Али и поред хармонизације законодавства, дискриминација особа са инвалидитетом још увијек је присутна у свим сферама живота.

Да су особе са инвалидитетом незадовољне својим положајем у Федерацији БиХ, као и у Републици Српској годинама је сасвим јасно. Судаћи по одговору надлежних лица, особе са инвалидитетом у Републици Српској би требало да буду задовољне постојећим законским рјешењима, док у Федерацији још чекају боља законска рјешења.

У Босни и Херцеговини се предуго чека на имплементацију законских норми у практична права и реализацију истих у стварном животу, као и на имплементацију усвојених стратегија.

Литература:

1. Повеља Уједињених нација од 10. децембра 1948. године.
2. Универзална декларација о људским правима.
3. Стандардна правила.
4. Конвенција о правима лица са инвалидитетом.
5. О природном праву
(<http://pravo.fpn.bg.ac.rs/prezentacije/Prirodno%20pravo1.doc>.)
6. Устав Босне и Херцеговине („Службени гласник БиХ“, број 25/09“).

7. Устав Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, број 21/92).
8. Препорука Савјета Европске економске заједнице о запошљавању инвалидних лица, из 1986. године.
9. Резолуција Савјета Европске економске заједнице и министара просвјете о интеграцији дјете и младих са инвалидитетом у редовне системе образовања, из 1990.
10. Акциони план Вијећа Европе из 2006. године.
11. Стратегија за побољшање социјалне ситуације особа са инвалидитетом у РС (<http://www.vladars.net/sr-SPCyr/Vlada/Ministarstva/MZSZ/dokumenti/Documents/St...>)
12. Закон о високом образовању („Службени гласник Републике Српске“, број 73/10).

LEGAL ASPECTS OF INCLUSION - AS A RESPONSIBLE FOR EXCLUSION AND MARGINALIZATION

Abstract:

This paper deals with legal aspects of inclusion as a response to the exclusion and marginalization of persons with disabilities. People with disabilities are often deprived of the opportunity to obtain education and to get a well paid job, which often leads to marginalization of persons with disabilities, which is dealt with in different ways.

The paper provides a normative framework, as the basis and principle of inclusion, which ensures that structures and practices are changed through

the inclusion of persons with disabilities in all aspects of society. For this reason, it is accent at the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, which includes inter alia inclusive education, since the principles from the Convention have been implemented in the Law on Higher Education in the Republic of Srpska, with norms on equal access to higher education.

Within the framework of the work, the basic principles of an inclusive educational process that take place through a positive attitude towards diversity, the right to be accepted and respected, and the social responsibility of all to respect the adopted norms and strategies for improving the social situation of persons and students with disabilities are given.

Keywords: people with disabilities, inclusion, legal acts, strategies, conventions, social communities.

ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ УЛАГАЊА У ОБРАЗОВАЊЕ И ЗАПОШЉАВАЊЕ СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Уводне напомене

Због могућности које пружа у погледу социјалног укључивања маргинализованих друштвених скупова образовање се истиче као приоритет економске политике. Једна од врло осјетљивих група су особе са инвалидитетом. Особе са инвалидитетом спадају међу најсиромашније и најугроженије друштвене групе у земљама у развоју. Економски ефекти улагања у образовање и развој особа са инвалидитетом би требао да заузме озбиљан простор у друштвеним наукама. Економска зависност и социјална искљученост са којима се суочава већина особа са инвалидитетом стварају ризик од даљег осиромашења због ограниченог приступа здравственој заштити, здравој храни, безбједном смјештају, образовању и сигурном запослењу. Особе са инвалидитетом искључују се из друштвених токова, потцјењује се њихово образовање и радни потенцијали који се врло често *a priori* не прихватају мада положај особа са инвалидитетом углавном зависи од земље у којој особа са инвалидитетом живи. Економске користи улагања у развој особа са инвалидитетом, у овом раду, ми ћемо сагледати из следећих перспектива: из перспективе појединаца и њихових породица и из перспективе друштва у цјелини. Посебно је за економију образовања, посматрано са аспекта макроекономских истраживања, битна друга перспектива јер се повећава продуктивност једног дијела становништва и, сходно томе, продуктивност друштва у цјелини. С друге стране, процјена макроекономских губитака насталих као посљедица искључености особа са инвалидитетом је значајна. Помињу се значајни економски губици који се крећу у распону 3-7% BDP-a.

* biljana.sladoje.bosnjak@ffuis.edu.ba

Економија образовања

Позитивна корелација која постоји између раста образовања и привредног раста указује на потребу конституисања посебне педагошке дисциплине, економије образовања и васпитања, која доприноси потпунијем разумијевању образовних појава и њиховог дјеловања на друге појаве. Економија образовања истражује дјеловање новчаних инпута на трансформацијске процесе у образовном систему те образовно-васпитне излазе и привредне учинке образовања и васпитања. Иако је ова дисциплина једна од признатих и прилично развијених научних дисциплина у свијету, код нас се недовољно истражује. Неразвијеност економије образовања онемогућава квалитетну евалуацију постојећих системских и институционалних рјешења, али и предлагање и развијање бољих рјешења. Предмет економије образовања и васпитања су економски видови образовања. При томе се образовно-васпитна дјелатност у економско-образовним истраживањима посматра и као зависна и као независна васријабла. У првом случају предмет истраживања је дјеловање материјалних, новчаних улагања на образовно-васпитну дјелатност, док су у другом случају предмет истраживања економије образовања *производна функција* дјелатности образовања и васпитања у њеном привредном и друштвеном одређењу (Јашић 1979; према: Pastuović, 1999). Другим ријечима, економија образовања истражује дјеловање новчаних инпута на трансформацијске процесе у образовном систему, те образовно-васпитне излазе и привредне учинке образовања и васпитања.

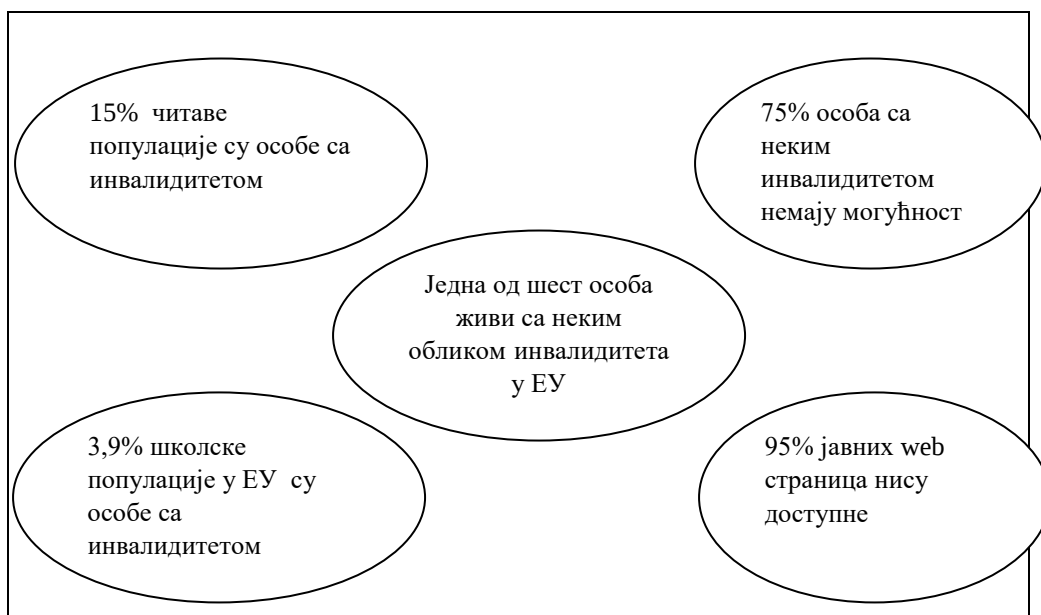
Интерес економске науке за образовање произлази прије свега из њеног настојања за објашњењем фактора који узрокују високе степене привредног раста. Висока стопа привредног раста мјереног бруто националним производом, један је од националних развојних приоритета већине земаља. Да би га било лакше постићи економисти истражују структуру и размјерну важност различитих фактора од којих зависи привредни раст. Један од главних фактора од којих зависи национални привредни раст јесте људски капитал, јер од њега зависи експлоатација природних ресурса те развој и употреба физичког капитала. Оптималан начин националног развоја види се у побољшању квалитете људског капитала, тј. побољшању квалитете популације. Сама идеја о квалитети људи као фактора привредног развоја темељи се на запажању о повезаности образовања и показатеља економског благостања на индивидуалном и националном нивоу. Та повезаност се

углавном интерпретира као доказ дјеловања образовања на привредни раст и развој. Образовање се истиче као приоритет економске политике и због могућности које пружа у погледу социјалног укључивања маргинализованих друштвених скупова. У маргинализоване друштвене групе спада незапослени и сиромашни дио популације, а посебно мјесто заузимају особе са инвалидитетом.

Улагање у запошљавање особа са инвалидитетом

Економски ефекти улагања у образовање и развој особа са инвалидитетом требало би да заузме озбиљан простор у друштвеним наукама. Особе са инвалидитетом спадају међу најсиромашније и најугроженије друштвене групе у земљама у развоју. Првенствено због тога што особе са инвалидитетом немају једнаке могућности за образовање, налазе се на врху лествице незапослених особа и имају мање приходе. Економска зависност и социјална искљученост са којима се суочава већина особа са инвалидитетом стварају ризик од даљег осиромашења због ограниченог приступа здравственој заштити, здравој храни, безбедном смештају, образовању и сигурном запослењу (Јео 2001, EDF 2002). Велики број студија наглашава значај чињенице да је однос између инвалидности и сиромаштва сложен и умногоме зависи од контекста и земље у којој појединачна особа са инвалидитетом живи (Metts 2000, EDF 2002, Митра и др., 2011). Због тога је тешко изнијети универзалне тврдње о положају особа са инвалидитетом. На следећој слици (Слика 1) приказани су неки подаци који се тичу особа са инвалидитетом.

Слика 1. Подаци који се тичу особа са инвалидитетом

Стопа сиромаштва особа са инвалидитетом у ЕУ је веома висока дијелом услед ограниченог приступа запошљавању било због неадекватног образовања или застарјелих образовних профила, било због негативних ставова околине и послодаваца. Особе са инвалидитетом и у Србији спадају међу најугроженије групе становништва што се тиче сиромаштва. Према истраживањима Центра за самостални живот инвалида Србије, око 60% особа са инвалидитетом живи испод линије сиромаштва – како због ниског нивоа образовања и неадекватног избора занимања која су застарјела и непотребна на тржишту рада, што резултира високом стопом незапослености, тако и због недовољно развијених служби подршке, алтернативних облика подршке и других разлога.

Економске користи улагања у развој особа са инвалидитетом могу се сагледати из двије перспективе (Богдановић, Разић-Илић, 2016):

1) Из перспективе појединаца и њихових породица или домаћинстава (смањују се додатни трошкови његе; повећава се приход особа са инвалидитетом; ослобађа се дио времена особе/особа из породице до тада посвећених њези, што им омогућава да поново привређују; приступ квалитетном образовању омогућава особама са инвалидитетом

да уђу на тржиште рада, чиме се они економски оснажују и смањује се ризик од сиромаштва, итд.);

2) Из перспективе друштва у цјелини (повећава се продуктивност једног дијела становништва и, сходно томе, наплаћивање пореза; смањују се трошкови за социјалну помоћ за особе са инвалидитетом и све то утиче на јачање друштва у економском смислу).

На овом мјесту ћемо се дотаћи двије битне ствари. Прва је пажња коју треба посветити младима са инвалидитетом при њиховом преласку из образовања на посао. Ово је уједно и тема међународног пројекта *Trans2Work*, чија је основна циљна група којој је овај пројекат намјењен широка група постојећих и будућих дипломаца са инвалидитетом и послодаваца из приватног и јавног сектора.

Циљ пројекта *Trans2Work* је да:

а) припреми и унапреди високообразовне институције у погледу пружања подршке студентима са инвалидитетом у њиховој транзицији од факултета до радног места коришћењем и праћењем стандарда и политика Европске уније;

б) повеже високо образовање са радним окружењем које је примјерено особама са инвалидитетом;

в) асимилира транзиционе могућности и вјештине са праксама и политикама Европске уније;

г) припреми послодавце да боље разумију потребе запослених лица са инвалидитетом у циљу креирања и понуде нових радних мјеста за ове особе.

Друга ствар јесте асистивна технологија (АТ). Асистивна технологија (АТ) је заједнички назив за асистивна, адаптивна и рехабилитациона средства за особе са инвалидитетом. АТ обухвата инструменте, апарате, средства и уређаје које особе са инвалидитетом користе да би обавили задатке које иначе не би могли да обаве. Уз то, АТ обухвата и алатке помоћу којих они такве задатке могу да обаве лакше, брже и боље.

Зашто су асистивне технологије важне за особе са инвалидитетом? Приступачно окружење је један од кључних елемената у остваривању равноправности како би се особама са инвалидитетом осигурали равноправан приступ и учешће у друштву и пуно остварење сопствених потенцијала. У друштву постоје различите врсте препрека које особама са инвалидитетом, као и другим категоријама грађана оспоравају

једнаке могућности. Асистивне технологије поред несумњиве важности подршке, омогућавају особама које их користе већи степен независности и самосталности.

Наведено говори у прилог потребе запошљавања особа са инвалидитетом, уважавања њиховог образовања и омогућавања услова како би обављали своје радне задатке.

Са аспекта појединца и превазилажења поменутих баријера у приступачности, најзначајнији ефекти обезбеђивања боље техничке подршке образовним институцијама и доступности АТ у образовању могу се свести на неколико тачака, гледано са аспекта запошљавања особа са инвалидитетом (подаци преузети из Европске стратегије за особе са инвалидитетом 2010-2020 – Европа без баријера):

- 1) развијање образовног окружења и образовних програма који могу да задовоље потребе свих учесника у образовању, поштујући индивидуалне вриједности појединца,
- 2) приступачност образовању уз помоћ АТ омогућава да се повећа број образовних профила који би постали доступни особама са инвалидитетом, а који би били прилагођени реалним потребама тржишта рада,
- 3) унапређење информатичке писмености и коришћења ИКТ-а од најмлађег узраста, чиме би се обезбиједило континуирано унапређивање раног развоја,
- 4) развој особа са инвалидитетом у складу са њиховим пуним потенцијалима и стварање предуслова за њихово активно учешће у послу и друштву.

У контексту запошљавања особа са инвалидитетом предузимају се одређене мјере од стране Националне службе за запошљавање која остварује мјере активне политике запошљавања намјењене послодавцима и особама са инвалидитетом. Национална служба за запошљавање пружа оперативну и стручну подршку, кроз следеће програме (Стојановић, 2015):

- 1) Рефундација трошкова подршке особама са инвалидитетом које се запошљавају под посебним условима кроз:
 - а) рефундацију трошкова за асистенцију на радном мјесту – у трајању од 12 мјесеци, одобрава се послодавцу за новозапослене особе са

инвалидитетом којима је потребна стручна подршка при увођењу у посао или за радно социјалну интеграцију на радном месту;

б) рефундација трошкова прилагођавања радног места, у једнократном износу одобрава се послодавцима који запошљавају особе са инвалидитетом којима је потребно прилагођавање радног мјеста, средстава за рад, простора и опреме;

2) Субвенција зараде за запошљавање особа са инвалидитетом без радног искуства, додјељује се послодавцима који запошљавају на неодређено време особе са инвалидитетом без радног искуства, у висини минималне зараде у складу са прописима о раду, у трајању од 12 мјесеци.

3) Јавни радови на којима се ангажују особе са инвалидитетом. Национална служба за запошљавање организује јавне радове у циљу запошљавања, очувања и унапређења радних способности незапослених особа са инвалидитетом, као и ради остваривања одређених друштвених интереса. На јавним радовима се запошљавају особе са инвалидитетом или асистенти ради пружања персоналне асистенције особама са инвалидитетом. Јавни радови се могу спроводити у областима:

а) социјалних, хуманитарних и културних дјелатности;

б) одржавања и заштите животне средине и природе;

в) одржавања и обнављања јавне инфраструктуре.

4) Субвенције за отварање нових радних мјеста додјељују се послодавцима ради запошљавања незапослених лица која се воде на евиденцији Националне службе за запошљавање. Субвенције се одобравају у складу са законом а према броју укупно запослених радника (по прихваћеном систему квота). Висина субвенција зависи од развијености општине у којој је седиште послодавца и од броја лица која се запошљавају.

5) Ослобађање обавезе плаћања доприноса. Утврђена је могућност ослобађања обавезе плаћања доприноса за обавезно социјално осигурање, који се плаћају на основицу, односно на терет средстава послодаваца, у периоду од три године приликом запошљавања особе са инвалидитетом.

б) Субвенције за samozapošljavanje незапосленим особама са инвалидитетом у случају када особа са инвалидитетом има добру пословну идеју и жели да се опроба у самосталној делатности. У том случају националне службе ће помоћи кроз финансијску и савјетодавну подршку. Особа са инвалидитетом остварује право, на једнократну субвенцију за покретање сопственог бизниса.

Остваривањем могућности запошљавања особа са инвалидитетом, уједно се остварује њихова самосталност и независност. Уједно увођењем личних примања, смањено би се рад на црно, а зараде би се увеле у легалне токове кретања новца. Оваквим ангажовањем особа са инвалидитетом побољшао би се социјални статус особа са инвалидитетом.

Закључак

Економија образовања истражује међузависност привредног и образовног развоја, економску исплативост образовних улагања, али и неекономске учинке образовања. Посљедица искључености особа са инвалидитетом са тржишта рада је значајна посматрано са макроекономског становишта. Помињу се значајни економски губици који се крећу у распону 3-7% BDP-а. Особе са инвалидитетом чине препознатљив дио популације која захтијева посебну пажњу. Потребно је особе са инвалидитетом, из позиције незапослености и сиромаштва, усмјерити на одговарајућа радна мјеста која би им обезбиједила економску независност. Свакако, неопходно је обезбиједити адекватне услове на тржишту рада, од активних мјера запошљавања, стварања приступачних радних средина, подршку структурама и обуци на радном мјесту и остало. Потребно је предвидјети регистравање одређених нових занимања у листи занимања и професија сходно потребама особа са инвалидитетом и њиховом начину живота и рада.

Литература

1. Богдановић, А., Разић-Илић, Д. (2016). Студија о доступности стручне подршке и знања у области асистивних технологија у образовном систему у Србији. Министарство просвете, науке и технолошког развоја и Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва.

2. Pastuović, N. Edukologija. (1999). Zagreb: Znamen.
3. Сладоје-Бошњак, Б. (2011). Васпитно-образовна политика на макронивоу. У: Зборник радова са научног скупа, књига 5, том 2., стр. 563-572. Пале: Филозофски факултет.
4. Сладоје-Бошњак, Б., Перућица, Р., Каурин, С., Шкипина, Д., Вујевић-Ђурић, В., Марковић, Н. (2018). Различити методолошки приступи у истраживању улоге ментора у инклузивном образовању. Фоча: Медецински факултет.
5. Стојановић, В. (2015). Социјални и радноправни положај особа са инвалидитетом. Докторска дисертација. Универзитет Унион у Београду: Правни факултет.
6. Европска стратегија за особе са инвалидитетом 2010-2020. ravnopravnost.gov.rs/.../images_files_Evropska%20strategija%20za%20osobe%20sa.
Очитано: 10.05.2018.
7. Analiza potreba, prava i položaja osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini. (2017). Analiza sistemskih rješenja i stavova osoba/lica sa invaliditetom u kontekstu razmatranja aktivnih i pasivnih mjera podrške u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj.
8. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – European Disability Strategy 2010–2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe) <http://www.cilsrbija.org/ebib/200707251933330.izveštaj%20srpski.pdf>
Очитано: 05.04.2018.

INKLUZIJA OSOBA SA INVALIDITETOM U MEDIJIMA

Apstrakt: Da smo još uvijek društvo koje robuje stereotipima i predrasudama govori i činjenica da su osobe sa invaliditetom prisutne u medijima samo kada se govori o problemu koji je direktno vezan za neki oblik invalidnosti, a ne kada su u pitanju neke druge stručne i životne teme. Mediji imaju veliku ulogu u kreiranju uslova za ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u životu zajednice. Oni obavještavaju javnost o društvenom položaju osoba sa invaliditetom, ali i ukazuju koliko resursi društva i različiti aspekti društvenog djelovanja mogu uticati na rješavanje njihovih problema. Međutim, veoma je važno da se osobe sa invaliditetom aktivnije angažuju u medijima i kao voditelji ili saradnici u nekim emisijama što bi doprinijelo većoj toleranciji i uvažavanju njihovih znanja i sposobnosti. Upravo iz tog razloga i cilj ovoga rada jeste da ukažemo koliko adekvatno predstavljanje u elektronskim medijima i učešće samih osoba sa invaliditetom u emitovanju određenih programskih sadržaja može doprinijeti stvaranju objektivnije slike javnog mnjenja prema osobama sa invaliditetom i samim tim olakšati njihovu integraciju u društvenu zajednicu.

Ključne riječi: osobe sa invaliditetom, inkluzija, mediji, socijalne vještine, diskriminacija, društvena zajednica

* nebojsa.macanovic@fpm.unibl.org

Uvod

Unazad nekoliko vijekova osobe sa invaliditetom uvijek su bile diskriminirane usljed neznanja i predrasuda ljudi. Tokom istorije usljed razvoja društva i stavovi prema njima su se mjenjali. „Posmatrano iz ugla prošlosti društvo se prema osobama s invaliditetom odnosilo različito, u zavisnosti od stepena civilizacijskog razvoja, praćenog nizom specifičnih okolnosti, od poprilično nehumanog, stigmatizirajućeg, ignorišućeg i indifirentnog stava, do stvaranja preduslova za djelimičnu ili potpunu socijalnu integraciju ovih osoba, uz promovisanje jednakih prava i mogućnosti uz priznavanje socijalne kompetentnosti osoba sa invaliditetom za participaciju u svim segmentima života zajednice” (Macanović, Potić, 2015: 61). Od položaja gdje su vijekovima posmatrani kao teret društva pa do javljanja medicinskog pristupa, gdje su se posmatrali kao pasivni objekti tuđe brige ništa se bitnije nije promenilo kada je u pitanju njihov položaj u društvu. „Tokom, većeg dijela XX vijeka društvo je osobe sa invaliditetom tretiralo kao “poslušnike” o kojima drugi treba ne samo da brinu, već i da odlučuju, dok oni bez pogovora, pasivno žive i ponašaju se onako kako “stručnjaci”, najčešće medicinski radnici, smatraju da je za njih najbolje” (Milošević, 2015: 99). Tek u drugoj polovini XX vijeka počinje da se razvija socijalni model pristupa invalidnosti zasnovan na ljudskim pravima koja pripadaju svima. Ovaj pristup polazi od stanovišta da invalidnost nije individualni problem te osobe, nego socijalni fenomen. Socijalni model je baziran na ljudskim pravima i postiže aktivizam osoba sa invaliditetom.

Bez obzira što smo uveliko zagazili u XXI vijek, osobe sa invaliditetom su još uvijek izložene diskriminaciji, segregaciji i getoizaciji. O položaju osoba sa invaliditetom u XX vijeku dovoljno govori i izjava Pola Hanta (1966): „Umorni smo od toga da budemo statistika, slučajevi, zadivljujuće hrabri primjeri čitavom svijetu, predmeti sažaljenja koji

podstiču prikupljanje sredstava”. Nažalost brojni su primjeri poteškoća sa kojima se svakodnevno suočavaju osobe sa invaliditetom, počev od fizičkih barijera pa do niske svijesti ljudi po pitanjima invalidnosti. Često ni samo društvo nije spremno da se mijenja i prilagodi potrebama ove populacije. „Nije pojedinac sa invaliditetom taj koji treba da se uklapa u postojeće društvene šablone, već je odgovornost društva “da se mijenja i stvara uslove za jednako i potpuno učešće svih svojih članova, bez obzira na to koliki je stepen adaptacije potreban i koliko vremena će trebati za izjednačavanje mogućnosti” (Tatić, 2011: 26).

Jedan od najvećih problema u stvaranju inkluzivnog društva jeste svakako i svijest ljudi. Upravo te mentalne barijere često su veća smetnja osobama sa invaliditetom nego neke fizičke barijere. „Priče o osobama sa invaliditetom kao o slabašnim bićima, izgubljenih bez nekoga da se o njima „stara“ i donosi odluke o njihovom životu ili kao o osvetoljubivim zlikovcima i džangrizavim očajnicima, šalju pogrešnu i nerealnu sliku o populaciji koja čini 15% ukupnog stanovništva, podstičući zablude koje vode ka obespravljenosti, diskriminaciji i socijalnom isključenju“ (Milošević, 2015.115). Upravo polazeći od ovih činjenica smatramo da su upravo masovni mediji jedan od ključnih faktora u podizanju svijesti građana o ovome problemu.

Predrasude i medijski stereotipi o osobama sa invaliditetom

Osobe sa invaliditetom kroz istoriju nisu samo smatrane teretom za porodicu i društvo, nego se invalidnost često vezivala za bolest, pa su nastali i brojni termini koji su na to upućivali kao na primjer, bogalj, šepo, ćopo, ćoro, bolesnik, retard. Takođe, usljed ironije često je dolazilo i do ruganja

zdravih naspram bolesnih o čemu svedoče i brojna prezimena Šepići, Ćorići, Gluvići, Slijepići, Grbići,...

Često smo u prilici da čujemo i termine amputirac, distrofičar i, uopšte poistovjećivanje osobe sa dijagnozom (Petrović, 2010).

Brojne su predrasude o osobama sa invaliditetom (OSI) kao na primjer:

- zasnivanje braka ili veze s osobom sa invaliditetom krajnje su besmisleni jer oni nisu u stanju da zadovolje seksualne i emotivne potrebe partnera;
- nije moguće imati oštećenje i biti srećan;
- u ulozi roditelja osobe sa invaliditetom nisu uspješne kao osobe koje to nisu;
- osobe sa invaliditetom ne mogu da budu uspješni studenti i besmisleno je ulagati u njihovo školovanje;
- osobe sa invaliditetom nesposobne su da privređuju i budu korisni članovi društva;
- osobe sa invaliditetom trebaju da budu u okviru medicinskog modela, a ne socijalnog pristupa invalidnosti;
- osobe sa invaliditetom su teret društvu;
- osobe sa invaliditetom uvek očekuju privilegije zbog svog oštećenja i pomoć drugih;
- ako voze kola, osobe sa invaliditetom nisu jednako pouzdani vozači kao osobe koje to nisu;
- treba zabraniti inkluziju takve djece u školama i obezbjediti im posebne specijalne obrazovne institucije;
- osobe sa invaliditetom ne mogu nikada biti podjednako produktivne sa osobama koje to nisu;
- osobe sa invaliditetom treba sažaljevati;
- osobe sa invaliditetom ne mogu aktivno učestvovati u sportu;
- osobe sa invaliditetom imaju povlaštenu poziciju u našem društvu;

- porodica koja ima člana sa invaliditetom pretvara se u njegovu žrtvu i život posvećuje zadovoljavanju njegovih potreba;
- invalidnost nastaje kao posljedica neke vrste “grešnosti” i kazne;
- osobe sa invaliditetom ne mogu voditi samostalan život i upravljati svojim postupcima odgovorno.

Danas i pored brojnih civilizacijskih dostignuća često se susrećemo i sa institucionalnom diskriminacijom usljed iskrivljene slike o osobama sa invaliditetom koje nude mediji i na takav način doprinose njihovoj diskriminaciji. Apsurd je da se osobe sa invaliditetom pozivaju samo u medije, to jest, emisije koje se bave problemom invalidnosti, a ne i običnim životnim problemima i dešavanjima u kulturi i sportu.

Milica Ružičić-Novković (2014) ukazuje da smo često svjedoci brojnih medijskih stereotipa o osobama sa invaliditetom, poput sljedećih:

- osobe sa invaliditetom su jadne, nesrećne, one ne mogu biti srećne, njih treba sažaljavati, i stoga su predmet dobročinstva i milosrđa, neophodna im je pomoć drugih, terapija i izlječenje i kao takve one često bivaju;
- osobe sa invaliditetom su žrtve nasilja;
- osobe sa invaliditetom su seksualno abnormalna ili aseksualna bića;
- osobe sa invaliditetom su teret sebi i društvu, jer koriste povlastice i predstavljaju prijetnju u smislu trošenja resursa koji su i ovako na izmaku;
- nisu sposobne da daju svoj doprinos kao osobe bez oštećenja.
- osobe sa invaliditetom kao zlokočne i zle;
- osobe sa invaliditetom kao superbogalji;
- osobe sa invaliditetom kao predmet ismijavanja;
- osobe sa invaliditetom kao nesposobne za puno učešće u životu zajednice.

„Nažalost slike osoba sa invaliditetom na kojima su zumirana ortopedska pomagala i njihova zabrinuta lica, iskazujući ogorčenost na državu i društvo, još uvijek pronalaze put do javnosti. Ako se i govori o uspjesima određene osobe sa invaliditetom, to se uglavnom čini potencirajući njihovu nadčovječansku hrabrost, bilo da je to obrazovanje, sport, formiranje porodice ili bilo koji segment života koji se podrazumijeva kada je populacija osoba sa invaliditetom u pitanju“ (Milošević, 2015: 116).

Predrasude su uočljive i u paraolimpijskim sportovima, gdje i pored osvojenih medalja mediji ne poklanjaju dovoljno pažnje takvim uspjesima kao što je to slučaj kod osoba koje nemaju invalidnost. Često se osobama sa invaliditetom, osvajačima medalja ne pridaje tolika važnost, niti organizuje doček za pobjednike kao što je to slučaj u sportovima i osvajačima medalja koji nisu invalidi. „Suština je kristalno jasna: osobe sa invaliditetom nisu istisnute iz tog kalupa niti imaju identične osobine i potrebe, već su ljudska bića kao i svi ostali, te takvu ulogu zaslužuju u masovnim medijima, kao i u stvarnom svijetu“ (Milošević, 2015: 115).

Ono što se često uočava u medijima kao stereotip kada su u pitanju osobe sa invaliditetom jeste da se one predstavljaju uvijek kao primaoci pomoći i ciljna grupa kada su u pitanju neke humanitarne akcije, a gotovo nikako kao ljude koji učestvuju brojnim humanitarnim akcijama kao aktivni akteri. Ovakvo medijsko predstavljanje izaziva sažaljenje prema osobama sa invaliditetom što oni nikako ne žele. Samo njihovo učešće u brojnim akcijama pomoći govori o solidarnosti ove populacije i njihove želje za što boljom integracijom u društvenu zajednicu. Međutim, često se to ne doživljava tako. Upravo objektivna medijska slika može pomoći da se sagleda i druga strane osoba sa invaliditetom kao osoba koji se sastavni dio društva i koje imaju potrebe i interesovanja kao i drugi ljudi.

Predstavljanje osoba sa invaliditetom u književnosti i filmu

Osobe sa invaliditetom se često u književnim djelima i filmovima predstavljaju kao negativci, koji su zbog svojih fizičkih nedostataka i anomalija ogorčeni na samo društvo i puni mržnje prema onima koji ne izgledaju kao oni. Često ih pisci i reditelji predstavljaju kao osobe koje stalno tragaju za nekom osvetom koje se zbog svog „drugačijeg izgleda“ svete i ubijaju tražeći neku vrstu spokoja. Oni su uvijek socijalni slučajevi, odbačeni od društva, mrzovoljni, nasilni, pohlepni i gotovo uvijek negativci u književnim djelima i romanima.

Primjer prethodno iznesenih karakteristika najuočljiviji je u liku Ričarda III koga je Vilijam Šekspir predstavio kao čovjeka sa grbom koji je surov i nemilosrdan i koga se svi plaše, pa čak i psi. Interesantno je da po tvrdnjama historičara ovaj kralj nije ni imao grbu niti bilo kakav oblik invaliditeta (Šapiro, 2005). „Brojne slavne i manje slavne ekranizacije tokom čitavog XX vijeka imale su i horor priče engleske spisateljice Meri Šeli o doktoru Frankeštajnu i čudovišnom biću, tretiranom kao „greška“, koje se, odbačeno zbog svog „drugačijeg“ izgleda, sveti i ubija (Milošević, 2015:104).

Brojni su primjeri negativnog predstavljanja osoba sa invaliditetom pa čak i u bajkama. Neki od takvih predstavljenih junaka su i Kapetan Kuka i Klara iz bajke Hajdi. I u domaćoj književnosti brojni su primjeri etiketiranja likova koji imaju neku vrstu invalidnosti. „Primjera radi, u „Seobama“ Miloša Crnjanskog, crkvenjak Sekula, čiji je invaliditet posljedica surovog kažnjavanja, svoju okolinu podsjeća na ubijenu životinju sa oderanom glavom, dok u „Travničkoj hronici“ Ivo Andrić jednog od likova koga naziva

„Ludi Švabo“ opisuje kao „budalu“ koja živi od milostinje i koga okolina ismijava (Milošević, 2015).

Slična situacija kada je riječ o predstavljanju osoba sa invaliditetom je i na filmu. Oni su skoro uvijek predstavljeni u negativnom kontekstu, kao osobe željne osvete. Njihove uloge uvijek izazivaju sažaljenje publike. Oni su nezaobilazni likovi kada je riječ o horor filmovima gdje uvijek igraju ubice željne osvete i krvoprolića.

Često njihove uloge oslikavaju sve one prethodno navedene medijske stereotipe kao što su izazivanje sažaljenja jer su nemoćne i slabe, seksualno impotentne, da su zlokobna i zla stvorenja i sl. Brojni su primjeri književnih djela gdje se naglašava nesposobnost osoba sa invaliditetom za seksualnu aktivnost. Tu pojavu ili stereotip pisac Luj Batie (Battye, 1966) koji je i sam bio osoba sa invaliditetom naziva „sindrom Četerli“ na osnovu romana H. Lorensa „Ljubavnik lejdi Četerli“. Roman govori o lejdi Četerli koja vara svoga muža jer je njen suprug koji je osoba sa invaliditetom seksualno neaktivan. Mnoga književna djela i filmovi govore o seksualnoj impotenciji osoba sa invaliditetom stvarajući na taj način neželjeni stereotip i iskrivljenu sliku o njihovim seksualnim mogućnostima što opet ovu populaciju vodi ka diskriminaciji (Lorens, 2006).

Televizija i filmovi imaju važnu ulogu i u razvoju interpersonalnih vještina i interpersonalne komunikacije. One podrazumijevaju navike, stavove, manire i ponašanje koje mi koristimo u odnosu na druge ljude i imaju uticaja na odnos s njima (Nedović, Odović, Rapaić, 2010). Upravo ove socijalne vještine su važan aspekt i medijske inkluzije osoba sa invaliditetom.

Iako smo već duboko ušli u XXI vijek u kome bi se ljudska svijest trebala mijenjati mnogo brže zbog samog napretka društva kada je u pitanju problem osoba sa invaliditetom, još uvijek zahvaljujući i samoj filmskoj

produkciji mi šaljemo pogrešne poruke o ovoj tematici i nastavljamo sa diskriminacijom ove populacije. Jedan od takvih primjera je i film oskarovca Klinta Istvuda „Djevojka od milion dolara“. „Patetična priča o djevojci u usponu boksterske karijere, koja nakon povrede tokom meča, postaje osoba sa teškim tjelesnim invaliditetom, te u potpunom neskladu sa jakim karakterom prikazanim do tog trenutka, moli trenera da joj „skrati muke“, što on, teška srca i uz mnogo griže savjesti, na kraju i čini ubrizgavši joj smrtonosnu injekciju, reflektuje stavove, očigledno još uvijek prisutne čak i u razvijenim djelovima svijeta, a to je da je život osoba sa invaliditetom bezvrijedan, prazan i nedostojan ljudskog bića“ (Milošević, 2015.114). U filmovima osobe sa invaliditetom rijetko se predstavljaju kao integralni dio zajednice, koji je društveno koristan. Takođe, rijetko se predstavljaju kao roditelji i kao zaposlene osobe što stvara pogrešnu sliku da takve osobe nisu sposobne za puno učešće u životu zajednice. Zanimljivo je da su osobe sa invaliditetom kada je riječ o filmovima i dramama, kao glavni glumci zastupljeni manje od jednog procenta (Cumberbatch-Negrine, 1992).

Inkluzija osoba sa invaliditetom u masovnim medijima

Da bi se promjenila slika o osobama sa invaliditetom i razbile brojne predrasude i barijere neophodno je da i same osobe sa invaliditetom budu aktivnije u borbi za svoju ravnopravnost. „Pripadnici ove populacije su ti koji svojim zalaganjem, obrazovanjem, postupcima i zastupničkim radom treba da pružaju primjer drugima i stvaraju sliku o sebi u društvu, utičući tako na svijest drugih osoba sa invaliditetom i društva uopšte, a zatim i usmjeravajući u željenom pravcu ulogu koju masovni mediji imaju u ovom procesu“ (Milošević, 2015: 116). Iako je ovo dugotrajan proces koji zahtjeva

istrajnost i motivaciju neophodno je uložiti maksimalan napor kako bi se promijenili društveni stavovi prema osobama sa invaliditetom.

„Jedan od osnovnih faktora uspješne socijalne participacije predstavlja stav sredine prema osobama sa invaliditetom. Brojni su faktori (tradicionalni, kulturni, vaspitno obrazovni, socijalni, ekonomski) koji utiču na stav sredine i kvalitet prihvatanja osoba sa invaliditetom i oni zahtjevaju stalno kritičko ispitivanje i naučnu verifikaciju. Osobama sa invaliditetom potrebna je sredina koja ih podržava i koja podstiče njihov razvoj, samopouzdanje i uspjeh“ (Nedović, Rapaić, Odović, Potić, Miličević, 2012: 40).

Određen broj osoba sa invaliditetom ima problem kako da aktivno učestvuje u svakodnevnim životnim aktivnostima na način na koji bi to željeli ili na način na koji joj to dozvoljavaju preostale sposobnosti. Istovremeno veći broj osoba sa invaliditetom smatra da nema osjećaj pripadnosti društvenoj zajednici i da društvena zajednica ne čini ništa da im olakša integraciju (Macanović, Potić, 2015).

Svakako da su mediji jedan od ključnih faktora promjena takvih stavova. Edukativnim pristupom i stvaranjem pozitivne slike o osobama sa invaliditetom kao ravnopravnih građana mediji mogu mnogo da doprinesu promjenama i razbijanju stereotipa, te podignu svijest javnog mnjenja o ovoj populaciji. S tim u vezi neophodno je edukovati i podstaći i urednike televizijskih programa da osobe sa invaliditetom predstavljaju na jedan drugačiji način nego što su to radili do sada. Gostovanje osoba sa invaliditetom u emisijama koje imaju politički, ekonomski, kulturni, sportski prefiks svakako bi doprinijelo promjeni stavova javnog mnjenja prema ovoj populaciji. Naravno, neophodna je i veća angažovanost osoba sa invaliditetom kada je u pitanju inkluzija ovih osoba u medijima. Još uvijek nemamo voditelja na televizijama koje su osobe sa invaliditetom, učesnika u

popularnim kvizovima, muzičkim emisijama, odbornika i poslanika u skupštini, predstavnika studentskih organizacija, a sve su to pozicije i mogućnosti koje bi adekvatno promjenile sliku o osobama sa invaliditetom. Nažalost, u većini slučajeva osobe sa invaliditetom gostuju u emisijama kada se govori o poteškoćama s kojima se susreću i problemu invalidnosti uopšte. I na taj način su etiketirani, jer se stvara slika da takve osobe ne mogu dovoljno uspješno obavljati neke druge poslove i da im je uvijek neophodna pomoć drugih osoba što često izaziva sažaljenje gledaoca što u svakom slučaju osobe sa invaliditetom ne traže.

Jedan od problema koji često otežavaju integraciju osoba sa invaliditetom jeste i nepristupačnost medijskih sadržaja. Većina televizijskih emisija nisu praćene prevodom na znakovni jezik i titlom za gluve osobe (Ružičić-Novković, 2014).

Određujući javne teme mediji često utiču na naše stavove i postupke, pa čak i na identitet. Upravo iz tog razloga neophodno je da mediji pomognu u predstavljanju osoba sa invaliditetom, ali ne samo problema sa kojim se susreću i imaju kao i druge populacije, nego i kod promjene i podizanja svijesti o ovoj populaciji kao osobama koje su sposobne da aktivno učestvuju u životu društvene zajednice i daju svoj doprinos istoj. Takva promjena zahtjeva i edukaciju novinara koji se moraju pobliže upoznati i sa kodeksom predstavljanja ovakvih osoba u medijima. Terminologija koja ukazuje na osobe sa invaliditetom je jako bitna u njihovom medijskom predstavljanju, a nepridržavanje iste i usljed neznanja pojedinih novinara može dovesti do diskriminacije i segregacije ove populacije građana.

Teme o zapošljavanju osoba sa invaliditetom, njihovim svakodnevnim aktivnostima i interesovanjima svakako su poželjne teme koje bi se trebale medijski eksploatirati. Pored televizijskih programa svako su i društvene mreže i brojni portali mjesta gdje se osobe sa invaliditetom mogu

predstaviti u drugačijem svijetlu i na taj način uticati na mijenjanje stavova društvene zajednice i rušenje mentalnih barijera koje su često jedna od prepreka ka stvaranju inkluzivnog društva.

Svakako da brojne nevladine organizacije koje se bave pravima osoba sa invaliditetom mogu značajno da doprinesu svojim aktivnostima i projektima na što boljoj medijskoj inkluziji osoba sa invaliditetom. Zato je aktivizam ovih udruženja i njihovih članova jako bitan faktor u mijenjaju društvene slike o ovoj populaciji.

Inkluzija osoba sa invaliditetom u masovnim medijima je neophodna ako želimo da prevaziđemo stalne primjere diskriminacije, segregacije i getoizacije ove populacije. Mediji danas imaju „moć“ da stvore sliku onakvu kakvu žele i utiču na ponašanje mase. Upravo inkluzijom osoba sa invaliditetom u medijima mi zapravo želimo da pomognemo ovoj populaciji da se što bolje integrišu u društvo i budu prihvaćeni kao ravnopravni građani.

Zaključak:

Iako smo svejdoci kako u XXI vijeku svakodnevno dolazi do brojnih promjena i brzog protoka novih saznanja i informacija još uvijek, kada je u pitanju svijest ljudi o osobama sa invaliditetom nema takvih dinamičnih promjena. Nažalost još uvijek robujemo predrasudama i stereotipima, a mentalne barijere nam se čine kao ključne prepreke u stvaranju inkluzivnog društva. Ipak, neophodno je i samu svijest osoba sa invaliditetom podići na viši nivo. Obrazovanje osoba sa invaliditetom jeste jedan od ključnih prioriteta društva, ali i njihova inkluzija u sve segmenta društva, posebno u medijima, svakako će omogućiti i njihovu lakšu integraciju u društvenu zajednicu.

Jedan od ključnih faktora koji će omogućiti lakšu integraciju osoba sa invaliditetom jeste i njihovo medijsko predstavljanje. U radu smo naglasili neke negativne segmente i stereotipe koji se često uočavaju u medijima kada je u pitanju izvještavanje i predstavljanje osoba sa invaliditetom. Svakako da podizanjem svijesti o pravima i položaju osoba sa invaliditetom mogu pomoći da se i ova manjinska grupa osjeća integrisanom i da pitanje invalidnosti bude odgovornost čitavog društva. Još uvijek se osobe sa invaliditetom u velikom broju slučajeva prilagođavaju društvu, a ne društvo njima.

Mediji moraju postati otvoreniji i bliži osobama sa invaliditetom, ne samo kroz njihovo predstavljanje nego i kroz samo zapošljavanje osoba sa invaliditetom u medijima. Na takav način ćemo zapravo na najbolji način podstaći inkluziju ove populacije u medijima, te omogućiti da se i oni sami na najbolji način aktivno uključe na razbijanje brojnih medijskih stereotipa koje često stigmatiziraju ovu populaciju.

Uz kvalitetne zakone i njihovu implementaciju te podršku medija osobe sa invaliditetom neće samo biti na papiru ravnopravni građani nego će se tako i osjećati, a rezultat takvog odgovornog ponašanja društva će biti da se osobe sa invaliditetom osjećaju kao korisni članovi društva koji mogu dati značajan doprinos zajednici u kojoj žive.

Literatura:

1. Battye, L. (1966). „*The Chatterley Syndrome*“. In: HUNT.
2. Cumberbatch, G., Negrine, R. (1992). *Images of Disability on Television*. London: Routledge.

3. Lorens, D. (2006). *Ljubavnik Ledi Četerli*. Beograd: Kompanija Novosti a.d.
4. Macanović, N., Potić, S. (2015). Funkcionisanje osoba sa invaliditetom u socijalnoj sredini. *Naša škola*, br.2, 57-66.
5. Milošević, J. (2015). Predstavljanje osoba sa invaliditetom u književnosti, stripu i filmu. CM: *Communication and Media Journal*, 34. str. 97-120.
6. Nedović, G., Odović, G., Rapaić, D. (2010). *Razvoj socijalnih veština kod osoba sa smetnjama u razvoju*. Beograd: Društvo defektologa Srbije.
7. Nedović, G., Rapaić, D., Odović, G., Potić, S., Miličević, M. (2012). *Socijalna participacija osoba sa invaliditetom*. Beograd: Društvo defektologa Srbije.
8. Paul, H. (1966). *Stigma: Experinece of Disability*. London: Geoffrey Chapman.
9. Petrović, Lj. (2010). Jezik invalidnosti kao društveni problem kroz istoriju. *Hereticus*, 3-4:77-92.
10. Ružičić-Novković, M. (2014). *Predstavljanje osoba sa invaliditetom u medijskom diskursu Srbije*. Novi Sad. Centar „Živjeti uspravno“.
11. Šapiro, Dž.P. (2005). *Nema sažaljenja*. Tuzla: IC za osobe sa invaliditetom „Lotos“.
12. Tatić, D. (2011). *Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom*. Beograd: Službeni glasnik.

INCLUSION OF DISABLED PERSONS IN MEDIA

Abstract: Fact that we are still a society that carries stereotypes and prejudices, confirms the fact that persons with disabilities are present in the media only when it comes to a problem that is directly related to some form of disability rather than some other professional and life issues. Media play a major role in creating conditions for equal participation of people with disabilities in community life. They inform the public about the social status of people with disabilities, but also indicate how much society's resources and different aspects of social activity can influence their problems. However, it is very important that people with disabilities are more actively engaged in the media, as a program directors or associates in some issues, which would contribute to higher tolerance and appreciation of their knowledge and abilities. Precisely for this reason, the aim of this paper is to show how adequately the presentation in the electronic media and the participation of people with disabilities in the broadcasting of certain content programs can contribute to creating a more objective image of people with disabilities and thereby facilitating their integration into the social community.

Key words: disabled people, inclusion, media, social skills, discrimination, social community.

ПРЕГЛЕД УРБАНИСТИЧКИХ И АРХИТЕКТОНСКИХ БАРИЈЕРА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У БАЊОЈ ЛУЦИ

Сажетак: Култура једнакости¹⁴, различитост и инклузија имају задатак да уоче урбанистичке и архитектонске баријере, као и друге видове ограничења са којима се сусрећу студенти и њихови наставници на Универзитету у Бањој Луци. Циљ је понудити прихватљива и интегративна рјешења како би се високо образовање које се спроводи на универзитетима учинило функционалнијим, угоднијим и доступним за све који у његовом процесу учествују. Присуство баријера код универзитетских објеката у значајној мјери ограничава доступност одређених група корисника. У овом раду ће се између осталог сагледати архитектонске баријере и тренутно стање на универзитетским и пратећим објектима те покушати указати којим путем да се дође до

* j.stankovic@mnk.vladars.net, jelenas84@gmail.com

¹⁴ Култура једнакости је водич који подразумева активно укључивање особа са инвалидитетом у рад и програм јавних установа, те се састоји од 12 водича: 1. У сусрет особама са инвалидитетом; 2. Упознавање особа са инвалидитетом; 3. Тренинг до једнакости; 4. Контрола и ревизија; 5. Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом; 6. Инклузивне информације; 7. Коришћење технологије; 8. Притисни дугме; 9. Приступачност окружења; 10. Отварање и партнерства; 11. Консултовање са особама са инвалидитетом; 12. Запошљавање на свим нивоима. Културу једнакости се у раду третира као могући начин рјешавања урбанистичких и архитектонских баријера кроз заједничко промишљање о вези универзитета и града. Доступност за све - једнакост у приступа простора - јесу нови дизајн који укључује све кориснике и хуманизују просторе за образовање и живот у граду. Види више, Ендрју Г., (Ур.). (2008). *Култура једнакости*. Београд: Британски савет у Београду.

системског рјешења. Уочени проблем претвара се у могућу идеју са циљем да се интервенише у почетној фази планирања и пројектовања оптималног рјешења за архитектонске баријере. У свакодневном животу свјесно или не изостала су практична и разумна рјешења за људе са истакнутијим потребама у простору¹⁵. Стручни рад активан је допринос и подстицај да се треба планирати, пројектовати и градити на начин да се поштује човјек и разумију његове потребе и наше различитости. На тај начин Универзитет и Град Бања Лука би требали да постану препознатљива мјеста која уважавају потребе различитих друштвених група како би се оне потпуно интегрисале у друштвену заједницу. Дизајн доступан за све, привлачан и прихватљив за његове кориснике је елемент који их интегрише. На тај начин простори се хуманизују, оплемењују и промовише се култура једнакости кроз различитост.

Кључне ријечи: архитектонске баријере, Универзитет у Бањој Луци, инклузивни дизајн, дизајн доступан за све.

Увод

*Сва људска бића рађају се слободна и једнака у достојанству и правима.*¹⁶

¹⁵ Људи са истакнутијим потребама у простору је термин који се у овом раду користи јер не садржи дискриминирајуће факторе и у складу је са филозофијом живота у 21. вијеку и културом једнакости. Примјенљив је на све људе, од особа са умањеним тјелесним способностима до особа са посебним потребама или хендикепом.

¹⁶ Први члан *Универзалне Декларације о Људским правима*. Усвојена је и проглашена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 217 (ИИИ) од 10. децембра 1948. године: 48 држава је гласало за, ниједна против, док је 8 било суздржано (укључујући Југославију, Саудијску Арабију, Јужну Африку и СССР), <http://rrpp-efm.net/cesi/wp-content/uploads/2012/12/Univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima.pdf>

Ова мисао указује на потребу да причамо о култури једнакости. Рјешавање урбанистичких и архитектонских баријера на Универзитету у Бањој Луци и Граду омогућава укључивање свих категорија становништва у друштвени живот заједнице. Значајан дио популације ни данас није добро информисан а ни свјестан свих потешкоћа које пролазе људи са отежаним кретањем. Управо због недовољне информисаности, људи са отежаним кретањем се занемарају и несвјесно се налазе на маргинама образовних, друштвених, социјалних, економских, културних и свих других збивања. За архитекте је важно да знају да се категорија особа са отежаним кретањем може сматрати референтном, те се на основу ње могу дефинисати параметри који указују да ли је неки елемент у простору урбанистичка и архитектонска баријера или не.¹⁷ Кључне тачке овог рада могу да промјене већ формирана мишљења и стереотипе о лицима са хендикепом. Проблем баријера и доступности у овом истраживању сагледава се са више аспеката: филозофског, социолошког, педагошког и инжињерског. Свјесни да је различитост неизбежан фактор људског живота, у тексту се да уочити како су се и колико мијењали начини промишљања о инклузији која тежи ка достизању пуне равноправности сваког појединца. Шира друштвена заједница прешла је дуг пут инклузије (два вијека, 19 и 20.) од процеса третирања особа са инвалидитетом као социјалних случајева, пацијената (оних којима је неопходна помоћ, јер сами нису способни), до уважавања њихових људских и грађанских права и слобода, па до потпуне интеграција у друштвену заједницу. У

¹⁷ Очигледно је да су особе у инвалидским колицима наугроженија категорија, јер немају могућност самосталног (мисли се без помоћи трећих лица) савладавања урбанистичких и архитектонских елемената појединачно, који се квалификују као препреке-баријере или не. Тако долазимо до тога да основни параметар за планирање и пројектовање јесу инвалидска колица са којима могу да управљају ове особе саме.

прошлом вијеку особа са инвалидитетом (ограниченим тјелесним способностима, како се то некад звало) су се искључивале из друштва и смјештале у специјализоване установе. Промјене свијести у друштву утичу да боље схватимо различитост људи и омогућимо им доступност кориштења простора у граду. Тиме се подстиче култура једнакости и стварају повољни услови да особе са истакнутијим потребама у простору могу да се integriшу у њену свакодневицу.

У процесу рјешавања урбанистичких и архитектонских баријера архитекте се користе инжењерским принципом. Циљ је био задовољити основне потребе особа са ограниченим физичким способностима.¹⁸ Током рада на уклањању баријера уочене су одређене предрасуде и стереотипи о ограниченим способностима које се морају рушити како би се изградило инклузивно друштво. Инклузивни дизајн руши баријере, уважава различитости и ствара простор који је доступан за све те поштује права свих корисника простора. На тај начин се ствара инклузивно окружења и боље разумије ново-изграђена средина за све кориснике простора.¹⁹ Elizabeth Burton и Lynne Mitchell у књизи *Inclusive Urban Design: Streets for Life* објашњавају да доступност за све није нови стил, нити нови начин дизајнирања, него цјеловит приступ дизајну уопште. Укљученост умјесто искључености у основи активира хумане намјере инклузивног дизајна.²⁰ Он је препознат као дизајн за

¹⁸ Види више у поглављу, Фејзић Е. (2007). II Архитектонске баријере, Особе умањених тјелесних способности и архитектонске баријере. Подгорица: Exspedito, 42-119.

¹⁹ Види више, Васиљевић Томић Д., Карабеговић Т., Цветковић М. (2010) Доступност за све/простор без препрека. Београд: Архитектонски факултет, Универзитета у Београду, Британски савјет у Србији, 28-29.

²⁰ Imrie R. & Hall P. (2001). *Inclusive Design: Designing and Developing Accessible Environments*. London: Taylor & Francis, 24.

све кориснике простора. Представља изазов за планере, архитекте, дизајнере на начин да креирају слободу покрета доступну свим људима и побјегну од загушљивих стега просјечности са циљем да буду иновативни и оригинални.

Неопходно је пратити хронологију развоја Универзитета у Бањој Луци како би се уочила ограничења и архитектонске баријере које би се онда упоредиле са савременим тенденцијама у свијету и ширем окружењу. Циљ рада је вредновати стање и кроз критички осврт дати активан допринос и смјернице како да се Универзитет у Бањој Луци и град учине доступним за све. Интегрисање особа са истакнутијим потребама у простору подразумијева осавремењавање постојећих законских аката - из области архитектуре и грађевинарства²¹, правне и здравствене заштите, образовања на свим нивоима, запошљавања, рада, социјалног и пензионог осигурања итд., уз низ активности на хуманизацији простора. У том процесу неопходно је сагледати стање инклузивног –равноправног дизајна за све кориснике у Бањој Луци и културу једнакости на Универзитету у Бањој Луци, што је предмет наредних поглавља у овом раду.

О граду Бањој Луци и развоју инклузивног дизајна

Град Бања Лука је први испит о хуманости, достојанству и једнаким правима за сва људска бића положио 1989. године. У граду је отворен Завод за професионално запошљавање дистрофичара Босне и Херцеговине. Отварање завода у то вријеме сматрало се вишеструко

²¹ Закон о уређењу простора, Службени гласник Републике Српске, бр. 84/2002 од 26. децембра 2002, 1 до 21.

позитивним чином јер су особе обољеле од дистрофије ту пронашле запослење и свој стамбени простор. Њихов боравак у Бањој Луци утицао је на управу града која је морала брзо да мијења свијест и створи неопходне услове за њихово несметано кретање и боравак у њему. Нису познати разлози зашто је ова институција лоцирана на мјесту које је било без пратеће инфраструктуре, тј. без доступности центру града. Криза деведесетих година која је брзо наступила није дозволила да се зграда Завода инфраструктурно повеже и интегрише са садржајима у центру града за дужи временски период. Непремостива препрека за кориснике ове установе била је брза саобраћајница – Западни транзит, али и приступна саобраћајница од зграде до транзита, која није прилагођена кретању особа са истакнутијим потребама. Забиљежено је у аналима да је овај Завод била једна од ријетких установа које су радиле у Бањој Луци и обезбјеђивале опстанак и себи и својим станарима за вријеме ратних дешавања (1992-1995). Завод као примјер доброг социјалног модела рјешавања питања инвалидности не би требало да се изгуби из видокруга укупних дешавања у савременом друштву.

Инспирисани ријечима Иве Андрића: *Чудно је како је мало потребно да будемо срећни* и још чудније: *Како често нам баш то мало недостаје*, наставници и студенти Архитектонско-грађевинско-геодетског факултета су подржали активности и жељу Савеза параплегичара Републике Српске за измјеном Закона о просторном уређењу и рјешавању питања архитектонских баријера у Бањој Луци и у Републици Српској. Бања Лука је један од првих градова који је успио да оплемени просторе, те на систематичан начин приступи рјешавању урбанистичких и архитектонских баријера.

У том процесу кориштен је сав расположиви потенцијал АГГФ-а у промоцији активности пројекта Кампања за архитектонску приступачност особама са онеспособљењем. Резултат пројекта и заједничких активности је иницијатива за измјенама Закона о просторном уређењу, потписан Меморандум о разумјевању²² и доношење Правилника о условима за планирање и пројектовања грађевина за несметано кретање дјече и особа са умањеним тјелесним способностима²³ од стране Министарства за урбанизам, стамбено-комуналне дјелатности, грађевинарство и екологију Републике Српске, Савеза параплегичара Републике Српске и Удружења параплегичара, обољелих од дјечије парализе и осталих тјелесних инвалидитета регије Добој. Оно што је договорено у Меморандуму о разумјевању и на чему се морало даље предано радити јесте примјена наведених законских рјешења у пракси ‘њено потпуно заживљавање на терену’. У Републици Српској је одржан низ едукативно-промотивних семинара на ову тему²⁴, док су нове законске одреднице уграђене у силабусе предмета из области Архитектонског пројектовање на АГГФ-у. Тиме је

²² Меморандум о разумјевању од стране Министарства за урбанизам, стамбено-комуналне дјелатности, грађевинарство и екологију Републике Српске, потписао је министар, др Неђо Ђурић, а у име Савеза параплегичара Републике Српске и Удружења параплегичара, обољелих од дјечије парализе и осталих тјелесних инвалидитета регије Добој, дана 05.12.2002.

²³ Правилник о условима за планирање и пројектовање грађевина за несметано кретање дјече и особа са умањеним тјелесним способностима потписан је дана 05.12.2002., број: 01-36-34/02 од стране министра др Неђе Ђурића и објављен је у Службеном гласнику Републике Српске, бр. 2/2003 од 18. јануара 2003. године.

²⁴ Едукативно-промотиви семинари: Примјена правилника о условима за планирање и пројектовање грађевина за несметано кретање дјече и особа са умањеним тјелесним способностима, организатор: Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске, мјеста одржавања: Бања Лука (два пута), Добој, Пале, Требиње, 2003. у којим је учествовао др Емир Фејзић, који је био техничка подршка у изради овог Правилника.

дат активан допринос афирмацији хуманизације простора - без баријера - на Универзиту у Граду Бањој Луци и Републици Српској.

Наставници и студенти АГГФ-а нису се зауставили на доношењу легислативе и увођењу спознаја о баријерама у силабусе предмета. Покренули су и низ других активности. Ентузијазам, младост и искуство били су саставни дио промјена укупне животне филозофије, неизоставни дио професије којом се они баве. Хуманост архитектонске професије дошла је до изражаја и када су студенти четврте године студија првог циклуса студија Студијског програма архитектуре изабрали *Хуманизацију изграђене околине*²⁵ за изборни предмет. Спознаје о архитектонским баријерама приближили су грађанима Бањалуке и оним особама којима је то било неопходно. Показали се хуманост на дјелу. Захваљујући наставницима и сарадницима на предмету, студенти су уз подршку факултета и града урадили пројекте и прибављене су грађевинске дозволе. На тај начин створени су сви услови за изградњу приступних рампи за ове људе. Уз активну подршку управе града, кроз програм комуналног уређења обезбјеђен је и дио средстава за њихово извођење. Ово значајно искуство и дио

²⁵ Изборни предмет водио је проф. др Емир Фејзић са сарадницима Лазаром Кевацом, Драгољубом Боројевићем и Тијаном Вујчић у школској 2008/09. години. Циљ предмета био је упознати студенте са проблематиком пројектовања за особе са инвалидитетом. Архитектонске баријере у простору посљедица су разлика у начину живота, потреба и функционисања особа са умањеним тјелесним могућностима. Деведнаест студената који су изабрали овај предмет стицали су практично искуство на лицу мјеста и кроз директан контакт. Студенти су обилазили људе који нису имали рјешено питање доступности у свом стамбеном простору у Бањој Луци, те се упознавали са њиховим проблемима, разговарали и уочавали њихове потешкоће, конципирали са њима пројектни задатак и понудили рјешења која могу да уклоне уочене баријере. У овом пројекту постојала је подршка Савеза паралегичара Републике Српске и Града Бање Луке, те се заједнички приступило рјешавању потреба особа са умањеним тјелесним могућностима.

атмосфере приликом свечаног уручења пројеката корисницима видљив је на лицима ових актера.

Горе наведене активности биле су подстицај да уз подршку међународних институција Бања Лука постане велико градилиште и полигон за рјешавање бројних урбанистичких и архитектонских баријера. Том приликом су у ужем центру града реконструисане саобраћајнице и прилагођене законским одребама да би биле доступне за све кориснике простора. Направљене су три пасареле. Корисници зграде Завода дистрофичара први пут су могли несметано да се крећу од мјеста рада и боравка до центра града ради рјешавања свакодневних обавеза у граду.

Послије проведених активности из 2002. године у Бањој Луци и Републици Српској ништа више није исто. Захтјеви невладиног сектора за потпуну друштвену интеграцију особа са умањеним тјелесним способностима су све јаснији и гласнији. Покрети за укидање специјализованих установа за рехабилитацију у региону су све активнији. Бројна удружења из града и ширег окружења захтјевају једнако право на образовање и рад за особе са умањеним тјелесним способностима. Међутим, специјализоване установе у које су смјештане ове особе све више се сматрају за неку врсту мјеста које подсјећају на изолацију из друштвених токова. Појавиле су се јавне критике да здрави смјештају немоћне, да им не би били ‘на погледу’ и на савјести, те их свјесно или не дискриминишу. У промјени свијести активан допринос била је и сарадња АГГФ-а са Архитектонским факултетом из Београда, уз подршку Британског савјета из Лондона. На студијском програму Архитектура (први циклус студија) конципиран је

нов изборни предмет назива *Доступност за све (Access to all)*²⁶. Резултати овог пројекта представљени су кроз двије изложбе (у Бањој Луци и Београду), као и студијско путовање и представљање у Лондону. Знање и искуство стечено кроз заједнички рад биле су одлична подлога за сљедећа истраживања и промоцију резултата овог предмета кроз креирање препознатљивог мјеста, које је доступно за све да у њему раде, живе и крећу се.²⁷ Инспирисани резултатима исхода учења на изборном предмету *Доступност за све*, студенти су жељели да истраже нове спознаје у овој области и провјере стечено знање кроз нове пројекте. Од ментора су добили конкретну локацију унутар Другог студентског кампуса Универзитета у Бањој Луци унутар које су конципирали теме за завршне радове првог циклуса водећи се дизајном који је доступан за све и успјешно их одбранили на АГФ.²⁸

²⁶ Изборни предмет водио је проф. др Миленко Станковић и проф. др Драгана Васиљевић Томић, са сарадницима Мајом Милић Алексић и Марином Радуљ у школској 2008/09. и у школској 2009/10. години. Прије процеса пројектовања студенти су били упознати са основним проблемима инклузивног друштва, историјом инклузије и интеграције особа са инвалидитетом, како би разумјели овај проблем у ширем социолошком и културолошком оквиру. Основни циљ је промоција и развој новог социјалног модела који доприноси промјени сагледавања особа са инвалидитетом од пасивних, дуготрајних зависника од социјалне помоћи ка активним учесницима који испуњавају сопствена права. Изборни предмет је омогућио да студенти на конкретним локацијама у Бањој Луци и Београду остваре доступност (просторну, физичку...) свим категоријама становништва и дизајн урбаног мобилијара прилагоде за све кориснике.

²⁷ Види више Каталог са изложбе *Доступност за све* (2010). Бања Лука: Архитектонско-грађевински факултет.

²⁸ Види више, завршни радови првог циклуса студија - Архитектура – који су одбрањени на Архитектонско-грађевинско-геодетском факултету Универзитета у Бањој Луци: Марјановић Невена, *Универзална игралишта - параметри пројектовања примјењени на локацији други студентски кампус*; Рајковача Ивана, *Други студентски кампус - инклузивна радионица на отвореном*; Палачковић Јелена, *Креативни дневни центар за старије особе - други студентски кампус*; Злокапа Наташа, *Универзално игралиште - други студентски кампус*; Милановић Нина, *Инклузивна медијатека - други студентски кампус*; Михајловић Дајана, *Инклузивни*

Приступачност и савремене технологије које су промовисали наставници и студенти АГГФ-а били су предмет кандидовања за градитељске награде.²⁹ Приједлог Одбора резултирао је истакнутим успјехом на међународном такмичењу у Мотереју, Мексику на коме је Град Бањалука добио Прву награду за приступачност (читај доступност за све) - Урбана реконструкција и обнова центра Бање Луке, Република Српска, Босна и Херцеговина а у оквиру XVII Cemex Building Award 2008³⁰. На тај начин дизајн који је доступност за све, постао је идеја водиља у планирању, пројектовању, изградњи и коришћењу архитектонских цјелина, као трајна обавеза у хуманизовању простора и очувања (сада већ препознатљивог) идентитета Бање Луке. Достигнуте вриједности у архитектонском стваралаштву тумаче се као инклузивни дизајн, који је свима доступан, односно елиминише баријере и све кориснике простора интегрише, а никога не искључује. Дио заслуга у том процесу свако припада академској заједници те и промовисаној култури једнакости, као нове филозофије живота и рада обичног човјека. То је и предмет истраживања у наредном поглављу.

изложбени павиљон - други студентски кампус; Паштар Тамара, Музеј словенске митологије - Доступан за све - други студентски кампус; Дујаковић Слађана, Инклузивни музеј са акцентом на утицај освјетљења - други студентски кампус; Новаковић Наташа, Партерно рјешавање главне колско-пјешачке улице уз моделовање пратећег мобилијара - други студентски кампус.

²⁹ Миленко Станковић је био члан Одбора за награде Семех на нивоу БиХ, који је уочио и препознао ове потенцијале у граду Бањој Луци и који је кандидовао град за свјетску награду испред БиХ.

³⁰ Нажалост, престижна Прва свјетска награда и уочене вриједности нису биле доступне широј јавности и грађанима (а нису ни данас). Свјесно или не ове спознаје нису биле предмет интереса за планска и развојна документа града. Предности инклузије и доступности за све као јасне визије у развоја друштвене заједнице остале су маргинализоване и нису уграђене у стратегију развоја Бање Луке.

О Универзитету у Бањој Луци и култури једнакости

Сјећања на 7. новембар 1975. године, када је формално озваничен рад Универзитета у Бањој Луци, памти се као период најдинамичнијег привредног, демографског и просторног развој града. Плански су изграђени правни, економски и машински факултет унутар новог средишта, непосредно уз ријеку Врбас. Ово средиште никада у потпуности није завршено и интегрисано у задато окружење ријеке Врбас. Разлога је очигледно било више, али за потребе овог рада биће издвојено само неколико чињеница.

У периоду оснивања универзитета није се могао процјенити будући развој друштва. Изабрана локација за изградњу новог средишта за смјештај универзитета није имала довољно просторних капацитета да прихвати његов убрзан развој који је услиједио у наредних петнаест година. Сплет бројних околности и чињеница да факултети и управа универзитета нису смјештени на истој локацији са студентским павиљонима, довољно говори о систему образовања тог времена. Тада се није размишљало о концентрацији факултета и смјештаја студента унутар заједничког кампуса, као што је то било уобичајено у другим земљама Западне Европе. Систем високог образовања из тог доба није се залагао и није подржавао принципе цјелодневног боравка студената унутар универзитета који је убрзо услиједио. То је један од разлога зашто су смјештајни капацитети студената дислоцирани изван кампуса, у непосредној близини, дијели их фреквентна саобраћајница.

Избор мјеста за први кампус у граду на Врбасу био је природан и логичан потез у развоју високог образовања. Тренутно, ово мјесто није функционално и доступно за све. Већ сама чињеница да је лоцирано уз ријеку Врбас, а да се никада није са њом интегрисао, доводи до питања:

Зашто? Да ли су одлуке биле исхитрене без детаљнијих промишљања о будућем развоју? Планска рјешења и стање на локацији првог кампуса данас имају бројна ограничења у доступности како за пјешаке тако и за аутомобиле. Истовремено физичке структуре становања и присуство душевне болнице, стварају додатне конфликте у простору и ограничавају развој на овој локацији. Све горе наведене чињенице су утицале да студенти никада нису схватили и прихватили први кампус као угодно мјесто за цјелодневни боравак. Град није показао намјеру да овај стуб образовања постави као значајан репер у којем се развијају методологије и начини како примјенити теорију у пракси.

Умјесто збивања Први кампус је више изоловано острво данас, него жељени акценат у граду, препознатљиво мјесто младости, средиште развоја нових идеја и расадник креативних идеја у којем се стварају нова знања и унапређује технологија. Уочена ограничења значајно су утицала на развој универзитета и високог образовања, јер су просторне могућности и капацитет локацији онемогућили његов плански развој на одбраном мјесту.

У тренутку експанзије развоја Универзитета у Бањој Луци (од деведесетих до двијехиљадите године), напуштена касарна Врбас, на другом дијелу града, бива сљедећа локација за изградњу Другог студентског кампуса. Данас је универзитет концентрисан на два мјеста - унутар првог и другог студентског кампуса - гдје је смјештена већина факултета или прецизније њих тринаест. Четири факултета су физички издвојена из ових кампуса, на друге локације у граду, а то су: Природно-математички, Електро-технички, Медицински и Факултет безбједносних наука. Рударски факултет је дислоциран у Приједор, те из практичних разлога заједно са издвојеним факултетима неће бити

предмет истраживања у овом раду. Изван локације кампуса смјештени су први и други павиљон Јавне установе Студентски центар „Никола Тесла“ у Бањој Луци. Претходно наведене чињенице и диспозиција на седам различитих мјеста у граду, значајно су утицале на функционалну повезаност факултета унутар универзитета. Треба напоменути да се изградња универзитета одвијала седамдесетих година минулог вијека, баш у тренутку када се радикално мијењала свијест о укључивању особа са умањеним тјелесним способностима у живот друштвене заједнице. Нове спознаје су споро стизале на ове просторе, из чега је произашла и чињеница да доступност особама са истакнутим потреба у друштву није била интегрисана у пројектна рјешења универзитетског средишта.

У протекле четрдесет и три године Универзитет у Бањој Луци се развија на различите начине, од спонтаног, планског, понекад и стихијског рјешења, унутар датих и тренутних услова у окружењу. Интензивнији развој универзитета деведесетих година минулог вијека захтјевао је значајније просторне капацитета и нову локацију. Напуштени простора бивше касарне Врбас био је идеално мјесту за развој Универзитета, препознато као Други кампус. Очекивано је и логично питање научне и стручне јавности: Зашто су у то време изостала интегративна и промишљена рјешења да се сви садржаји Универзитета у Бањој Луци конципирају унутар ова два кампуса и учине га функционалнијим. Самим тим се наметнуло наредно питање које захтијева критички осврт на стање на универзитету и граду данас, да би се уочила ограничења и понудили могућа рјешења. Управо то су теме наредних поглавља у овом раду.

Критички осврт

Право на критику има онај ко је спреман помоћи.

Abraham Lincoln

Овим радом покушавамо слиједити хронологију догађаја те што објективније сагледати архитектонска рјешења у којем се Универзитет у Бањој Луци данас налази, те покушати помоћи да се она унаприједи и побољшају. Указујући на уочене пропусте и ограничења, откривајући скривене потенцијале развоја, у поглављу Закључна разматрања, конципираћемо могућа рјешења, као вид препорука и смјерница куда и како даље у овој области дјеловати. Почећемо од Јавне установе Студентски центар „Никола Тесла“³¹ у Бањој Луци чија је основна дјелатност смјештај и исхрана студената Универзитета у Бањој Луци. Студенти су тренутно смјештени у четири засебна павиљона, на двије локације. Први и Други су на локацији преко пута Економског факултета, док су Трећи и Четврти лоцирани унутар Другог студентског кампуса (бивше касарне Врбас)³². Прва два павиљона су накнадно ријешавала приступ особама са умањеним тјелесним

³¹ Овај назив датира од 04.02.2011. године.

³² Изградња Првог павиљон је започела 1969. године и исти је усељен 1970. године на новој локацији преко пута Економског факултета. Претходни Дом студената који је основан 25.09.1964. био у просторијама некадашње вијећнице - на локацији преко пута тврђаве Кастел. Имао је капацитет 150 лежајева. Преименован је 30.04.1968. у Студентски центар Бањалука, те је у катастрофалном земљотресу срушен, а студенти су били распоређени у 130 камп-приколица. Други павиљон на истој локацији изграђен је 1974. године. Дана 18.03.1976. управљање Студентским центром Бањалука од Универзитета у Сарајеву преузима новоформирани Универзитет у Бањој Луци. Трећи павиљон Студентски центар „Никола Тесла“ у Бањој Луци адаптиран је у оквиру бивше касарне Врбас у Бањој Луци и усељен 2005. године. Четврти павиљон је усељен 2016. тако да данашњи капацитет Студентског центра „Никола Тесла“ у Бањој Луци износи око 1400 кревета.

способности путем рампи и немају смјештајних капацитета за ове особе. Трећи павиљон је адаптиран 2006. године и током његове адаптације ријешен је приступ особама са умањеним тјелесним способностима. У приземљу овог објекта изграђене су четири собе, са по три лежаја, које су прилагођене боравку особа са умањеним тјелесним способностима са горепоменутих проблемима. Тиме је обезбјеђен смјештај за 12 особа са умањеним тјелесним способностима и све су тренутно попуњене. Унутар Четвртог павиљона је ријешен прилаз за особе са умањеним тјелесним способностима, зграда посједује лифт и један санитарни чвор у приземљу који је прилагођен овим особама. То значи да би се спратови овог центра могли користити за потребе смјештаја особа са лакшим тјелесним ограничењима (онима који не користе колица).

Током изградње Првог студентског кампуса у коме су тренутно лоцирани Правни, Економски, Машински, Технолошки и Архитектонско-грађевинско-геодетски факултет нису пројектоване и проведене мјере прилагођавања особама са умањеним тјелесним способностима. Имајући у виду да је овај пропис у Републици Српској ступио на снагу 2003. и да се указала потреба да се студентима са истакнутим потребама олакша приступ и учине доступним унутар Првог кампуса су обављене одређене активности на уклањању урбанистичких и архитектонских баријера. Економски факултет, Правни факултет и АГГФ имају потпуну доступност овим особама, јер посједују рампе за приступ и лифт за приступ свим етажама, али немају санитарне чворове (сл. 1). Машински и Технолошки факултети су дјелимично ријешили питање доступности приземљу зграда, али немају доступност на спратовима унутар зграде, као ни санитарне чворове за ове особе (сл. 2). Шумарски факултет који је накнадно дограђен нема

ријешено питање доступности особа са умањеним тјелесним способностима.

Сл. 1. Раме и лифтови за приступ свим етажама на Економском, Правном и Архитектонско-грађевинско-геодетском факултету Универзитета у Бањој Луци

Сл. 2. Раме и лифтови за приступ приземљу на Машинском факултету и Технолошком факултету Универзитета у Бањој Луци

Други студентски кампус је формиран као резултат експанзије због повећаног броја студената и убрзаног развоја Универзитета у Бањој Луци. Додјелена је нова локација, простор бивше касарне Врбас. Од тог тренутка до данас траје процес адаптације и реконструкције за потребе развоја Универзитета. У овом кампусу тренутно су смјештени Филозофски, Филолошки, Пољопривредни, Архитектонско-грађевинско-геодетски факултет, Факултет физичке културе и спорта, Факултет политичких наука, Академија умјетности, Управа

Универзитета-Ректорат, Институт за генетичке ресурсе, двије спортске дворане, трећи и четврти студентски павиљон, ресторан за исхрану и друге пратеће службе. Чињеница је да су у Републици Српској били на снази прописи -Правилник о условима за планирање и пројектовања грађевина за несметано кретање дјецe и особа са умањеним тјелесним способностима - којим се дефинише обавеза да се приликом реконструкције и адаптације простора мора рјешавати питање доступности за ове особе, међутим, то није учињено. Зграда ректората и Академије умјетности, Филозофског и Пољопривредног факултет остали су недоступни за ове особе. Остали факултети и пратећи садржаји имају ријешен приступ приземљу путем рампи, али и оне нису у најбољем стању (сл. 3 и 4). Једино је новоизграђени Факултет политичких наука ријешио питање доступности путем рампи и лифта на свим етажама. Слично рјешење има и санирана зграда Филолошког факултета. Проблем санитарних чорова за ове особе није ријешен, али је могуће користити санитарни чвор унутар Четвртог павиљона Јавне установе Студентски центар „Никола Тесла“ у Бањој Луци.

Сл. 3. Приступ приземљу у виду рампе - Спортска дворана и зграда Архитектонско-грађевинско-геодетског факултета и Факултета физичке културе и спорта

Сл. 4. Приступ приземљу у виду рампе - Студентски домови

Неопходно је напоменути да се укључивањем мјера дизајна који је доступан за све инвестициска вриједност увећава за скромних један промил. Међутим ако се ово питање рјешава накнадно, код већ изграђених зграда и прилаза, трошкови прилагођавања су значајни и тешки, око 20-30% укупне инвестиције зграде или окружења.

Поруке на паркиралиштима за инвалиде у Дубровнику (сл. 5) говоре о томе колико се мора радити на култури једнакости и развоју свијести, да би се уочене различитости успјешно интегрисале у свакодневни живот обичног човјека.

Сл. 5. Поруке на паркиралиштима за инвалиде у Дубровнику

Претходни примјер може бити подстицај академској заједници да смогне снаге и ово питање ријеши унатар универзитета и града. Приједлог закључних разматрања у овом раду представља могући пут куда и како даље у овој области хуманизације простора и очувања идентита, уз афирмацију идеје да се супротности привлаче. У овим кратком разматрању смо се дотакли евентуалних проблема студената и рјешавања истих (али и осталих) који имају физичку врсту инвалидитета. Међутим то никако не умањује проблем особа које имају хендикеп вида и слуха а такође су студенти или радници нашег Универзитета те их њихов хендикеп чини рањивијим. Наш задатак је да се они никако не осјећају слабијим, поготово инфериорнијим, те се подхитно треба упустити у системску анализу и рјешавање овог и осталих проблема сличне природе који изискује темељну студију.

Закључна разматрања

Савремене научне спознаје доказују важност рехабилитације у медицинском смислу особа са истакнутијим потребама у простору. Међутим, још важније је пронаћи начин како их интегрисати у друштвену заједницу. То је знатно сложенији процес, јер у себи обједињује психологију, социологију, филозофију, право, економију, архитектуру, технику, умјетност и низ других наука. Ту до изражаја долази људски али и компетентни потенцијал нашег града: доктори, психолози, социолози, филозофи, правници, економисти, урбанисти, архитекте, дизајнери, инжењери, умјетници и многи други који морају да дају свој допринос у овом процесу инклузије. Циљ овог рада је био инспирисати их да се укључе те третирају ове особе као људе, равноправне чланове друштва у сваком погледу. Универзитет и град на овај начин могу да постану хумана заједница.

Хуманизација простора је немјерљиво комплексно поље које захтјева мултидисциплинарно сагледавање и пажљиво приближавање научно-стручној јавности и читалачкој публици.³³ Вјековни је изазов архитекте да комуницира, мотивише, инспирише и разумије човјека и културне процесе у друштву. Разлике у искуству, нивоу образовања, недостатку спознаја о култури једнакости и начину живота различитих група може да ријеши помири хуман гест. Позитиван став или чаробне ријечи ‘Како могу помоћи?’ у значајној мјери релаксирају атмосферу, побољшавају комуникацију, нуде висок степен толеранције – и доводе

³³ Хуманост архитектонске професије налаже да уочене спознаје о урбанистичким и архитектонским баријерама у процесу планирања и пројектовања треба приближити свим људима. Да би разумјели актуелни друштвени тренутка и градитељски задатак неопходно је остварити интегритет природне и изграђене средине, на задовољство свих корисника.

до рјешења кроз дијалог. Професионална је обавеза архитекте да комуникацију са клијентом и друштвеном заједницом учини угодном и стекне неограничено повјерење. Ипак, знања и вјештина у области дизајна никада довољно. Другачији став и мишљење, у кључном тренутку, од непроцјењивог су значаја за процес стварања. Искуствене спознаје о хуманим принципима указују на иновативне начине на које се оне саопштавају научно-стручној јавности. У пракси је евидентно да доктори и архитекте (као представници изразито хуманих дјелатности у друштву) знају бити и сујетне особе. Мање искусни професионалци ту често праве и неопростиву грешку вођени мотивом тренутне сатисфакције, јер на тренутак забораве хуманост и професионалност. Свјесно или не обузима их негативна енергија као вид исхитрене и недовољно промишљене реакције према другачијем ставу. Посљедица је стварање граница, баријера или дистанци у комуникацији. Резултат у том случају, по правилу бива ограничен и спутан. Савремени архитекта, мора изградити јасан критеријум: личан, донекле емпатичан али храбар, иновативан, хуман и визионарски животни пут, уз неизбежно познавање културе једнакости, да би могао да креира дизајн који је доступан за све.

Литература

Burton E.& Mitchell L. (2006) *Inclusive Urban Design: Streets for Life*. Great Britain: Elsevier.

Васиљевић Томић Д., Карабеговић Т., Цветковић М. (2010) Доступност за све/простор без препрека. Београд: Архитектонски факултет, Универзитета у Београду, Британски савјет у Србији.

Imrie R. & Hall P. (2001) *Inclusive Design: Designing and Developing Accessible Environments*. London: Taylor & Francis.

Keates S.& Clarkson J. (2010) *Countering Design Exclusion: An Introduction to inclusive design*. Springer London.

Фејзић Е. (2007) II Архитектонске баријере, Особе умањених тјелесних способности и архитектонске баријере. Подгорица: Exspedito.

Nussbaumer L. (2012) *Inclusive Design. A Universal Need*. Fairchild Books.

Clarkson J.P & Coleman R. (2003) *Inclusive Design: design for the whole population*.Springer Verlag GmbH.

Curran C. M. & Petersen J. (2017) *Handbook of Research on Classroom Diversity and Inclusive Education Practitce (Advances in Educational Technologies and Intructional Design*. Information Science Reference.

Abstract

The culture of equality, diversity and inclusion has a task to shape urban and architectural barriers, as well as the other forms of limitation that students and their professors encounter at the University of Banja Luka. The aim is to offer acceptable and integrative solutions in order to make university education more functional, more enjoyable and accessible to everyone involved in this process. The presence of barriers at university facilities greatly limits the accessibility of the certain groups of users. In this paper, the architectural barriers and the current state at the university and accompanying facilities will be examined with an aim of showing the way that would lead to the systematic solution. The observed problem turns into a possible idea in order to intervene in the initial phase of planning and designing of an optimal solution for architectural barriers. In everyday life, consciously or not there are lack of practical and reasonable solutions for people with prominent needs in the space. This paper gives an active contribution and an incentive to plan, design and

build in a way to respect a man and understand his needs and our diversity. In this way, the University and the City should become recognizable places that respect the needs of different social groups in order to integrate them fully into the community. Design accessible for everyone that is appealing and acceptable to its users is an element that integrates them. In this way, the spaces are humanized and enriched and the culture of equality is promoted through diversity. Keywords: architectural barriers, University of Banja Luka, inclusive design, design accessible for all

Miloš Ljubojević*

Pregledni rad

JU Akademska i istraživačka

UDK 376.1-057.875-056.26/.36

mreža Republike Srpske

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Elektrotehnički fakultet Istočno Sarajevo

Draženko Jorgić**

Univerzitet u Banjoj Luci

Filozofski fakultet

SAVREMENE ASISTIVNE INFORMACIONO-KOMUNIKACIONE TEHNOLOGIJE U FUNKCIJI OBRAZOVANJA STUDENATA SA INVALIDITETOM

Анстракт: Jedan od pravaca razvoja savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija predstavlja obezbjeđivanje podrške osobama sa invaliditetom u cilju njihove integracije u svakodnevni, profesionalni, obrazovni i drugim aktivnostima. Osobama sa invaliditetom neophodno je omogućiti sve potrebne uslove za kvalitetno obrazovanje, te stoga asistivne informaciono-komunikacione tehnologije predstavljaju važnu oblast interesovanja stručne i akademske zajednice. U ovom radu je dat pregled najčešće korištenih asistivnih tehnologija u obrazovanju studenata sa invaliditetom i mogućnosti prevazilaženja ograničenja vezanih za različite invaliditete. Opisana su savremena hardverska i softverska rješenja asistivnih tehnologija koja studentima sa invaliditetom omogućuju kvalitetno

*ljubojevic.milos@gmail.com

** drazenko.jorgic@ff.unibl.org

učestvovanje u obrazovnom procesu. Takođe, predstavljeni su pravci razvoja savremenih asistivnih tehnologija u oblasti visokog obrazovanja.

Ključne riječi: asistivne tehnologije, studenti sa invaliditetom, visoko obrazovanje, uređaj asistivne tehnologije.

1. UVOD

Svakodnevni život savremenog čovjeka je vezan za aktivnosti koje se odnose na njegove lične potrebe, socijalni i radni aspekt života, ali i kontinuirani proces obrazovanja. Jedan dio populacije ima manji ili veći stepen invaliditeta u vidu oštećenja vida, sluha, govora, određenih motoričkih poteškoća i drugo, što im pravi izvjesne poteškoće u komunikaciji. Takođe, izvjesnim oblikom i intenzitetom invaliditeta su pogođene osobe različite starosne dobi, što utiče na stepen kvaliteta života i integrisanost u socijalne i profesionalne aktivnosti. Prema tome, jedan od važnih istraživačkih zadataka, koji obavezno moraju imati multidisciplinarni karakter, jeste podrška osobama sa invaliditetom u svakodnevnim životnim aktivnostima.

Imajući u vidu konstantnu informatizaciju savremenog društva, primjena informaciono-komunikacionih tehnologija je nezaobilazan činilac podrške u životu i radu osoba sa invaliditetom. Stoga je jedan od pravaca razvoja savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija upravo podrška osobama sa invaliditetom u cilju njihove integracije u svakodnevnim, profesionalnim, obrazovnim i drugim aktivnostima.

Za sve osobe sa invaliditetom je veoma važna socijalna inkluzija, ali je pružanje podrške djeci i mladim osobama kojima neki oblik invaliditeta otežava proces obrazovanja predstavlja jedan od najvažnijih zadataka stručne

i akademske zajednice. Osobama sa invaliditetom neophodno je omogućiti sve potrebne uslove za kvalitetno obrazovanje koje je osnova za dalji lični, socijalni i profesionalni razvoj, te stoga asistivne informaciono-komunikacione tehnologije trebaju biti obavezan element podrške procesu obrazovanja. U novije vrijeme, već u najranijem uzrastu djeca počinju da koriste uređaje kao što su računari, pametni telefoni, tableti, koji su osnova tehnoloških rješenja asistivnih tehnologija. S obzirom na to, uvođenje tehničkih rješenja asistivnih tehnologija u obrazovanju treba postati uobičajena i svakodnevna praksa kako sa stanovišta upotrebe od strane osoba sa invaliditetom, tako i poznavanja njihovog rada i primjene od strane akademskog i stručnog osoblja.

S obzirom na kompleksnost i širinu ovog istraživačkog zadatka, u ovom radu je dat pregled nekih od važnijih oblasti informacionih tehnologija koje omogućuju podršku osobama sa motoričkim poteškoćama, slabovidim ili slijepim te gluhim ili nagluhim osobama.

2. METODOLOGIJA UPOTREBE ASISTIVNIH TEHNOLOGIJA

Asistivne tehnologije predstavljaju specijalizovano, namjenski projektovano tehničko rješenje, bazirano na primjeni informaciono-komunikacionih tehnologija, u cilju podrške osobama sa invaliditetom u svakodnevnom životu i radu. Za projektovanje i implementaciju proizvoda asistivne tehnologije su važni i formalno-pravni, ali i tehnički aspekti koji regulišu ovu oblast. Od posebnog značaja je regulativa i standardizacija koja daje osnovu za definisanje potrebnih elemenata podrške obrazovanju osoba sa invaliditetom (Etscheidt, 2016).

Formalno-pravni aspekti koji definišu prava osoba sa invaliditetom, a posebno pravo na obrazovanje, su kompleksna pitanja i nisu predmet ovog

istraživanja. U ovom radu fokus je usmjeren na tehnički aspekt implementacije asistivnih tehnologija. Standardizacija u oblasti asistivnih tehnologija se može posmatrati sa više aspekata, ali za ovo istraživanje je važan isključivo tehnički aspekt.

Standardizacija u oblasti asistivnih tehnologija

Postoje različite podjele i klasifikacije proizvoda asistivnih tehnologije, međutim najčešće korištena je klasifikacija koja je bazirana na ISO (eng. *International Organization for Standardization*) dokumentima, a samim tim je i globalno zastupljena i prihvaćena. Jedan od dokumenata u kojem je detaljno analiziran pojam uređaja asistivne tehnologije (eng. *Assistive products for persons with disability*) je *International Organization for Standardization. ISO 9999:2007 Assistive products for persons with disability - Classification and terminology*, (ISO, 2007). U novijoj verziji tog dokumenta je dopunjen dio pod nazivom “*Class 22 of ISO 9999:2007*” koji proširuje pojam asistivnih tehnologija i uvodi pojam asistivnih proizvoda za komunikaciju i informisanje (eng. *Assistive products for communication and information*). Može se uočiti da savremeni uređaji asistivnih tehnologija imaju proširenu oblast primjene tako da imaju zadatak da pomognu osobama sa invaliditetom u cilju **prijema, slanja, generisanja i/ili obrade informacija u različitim oblicima.**

ISO 9999:2007(E)

04	ASSISTIVE PRODUCTS FOR PERSONAL MEDICAL TREATMENT	
05	ASSISTIVE PRODUCTS FOR TRAINING IN SKILLS	
06	ORTHOSES AND PROSTHESES	
09	ASSISTIVE PRODUCTS FOR PERSONAL CARE AND PROTECTION	
12	ASSISTIVE PRODUCTS FOR PERSONAL MOBILITY	
15	ASSISTIVE PRODUCTS FOR HOUSEKEEPING	
18	FURNISHINGS AND ADAPTATIONS TO HOMES AND OTHER PREMISES	
22	ASSISTIVE PRODUCTS FOR COMMUNICATION AND INFORMATION	
24	ASSISTIVE PRODUCTS FOR HANDLING OBJECTS AND DEVICES	
27	ASSISTIVE PRODUCTS FOR ENVIRONMENTAL IMPROVEMENT, TOOLS AND MACHINES	
30	ASSISTIVE PRODUCTS FOR RECREATION	
22 03	ASSISTIVE PRODUCTS FOR SEEING	
22 06	ASSISTIVE PRODUCTS FOR HEARING	
22 09	ASSISTIVE PRODUCTS FOR VOICE PRODUCTION	
22 12	ASSISTIVE PRODUCTS FOR DRAWING AND WRITING	
22 15	ASSISTIVE PRODUCTS FOR CALCULATING	
22 18	ASSISTIVE PRODUCTS FOR HANDLING AUDIO, VISUAL AND VIDEO INFORMATION	
22 21	ASSISTIVE PRODUCTS FOR FACE-TO-FACE COMMUNICATION	
22 24	ASSISTIVE PRODUCTS FOR TELEPHONING AND TELEMATIC MESSAGING	
22 27	ASSISTIVE PRODUCTS FOR ALARMING, INDICATING AND SIGNALLING	
22 30	ASSISTIVE PRODUCTS FOR READING COMPUTERS AND TERMINALS	
22 36	INPUT DEVICES FOR COMPUTERS	
22 39	OUTPUT DEVICES FOR COMPUTERS	

Slika 1. Klasifikacija asistivnih tehnologija prema ISO 9999:2007(E). Class 22 (Stack et al, 2009)

Dakle, ovi uređaji mogu tako i studentima sa invaliditetom olakšati jednu danas veoma bitnu vještinu u obrazovanju, a to je vještina upravljanja informacijama (Jopriћ, 2012). Na osnovu prethodno ilustrovanog proširenja definicije uređaja asistivnih tehnologija, te klasifikacije prema oblastima za specifične oblike invaliditeta, mogu se uočiti i pravci razvoja i nadogradnje uređaja i sistema asistivnih tehnologija (Stack et al, 2009).

S obzirom na složene zahtjeve koje uređaji asistivnih tehnologija trebaju ispuniti, prilikom njihovog projektovanja i realizacije potrebno je uključiti različite oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija. Naravno, neophodno je obezbijediti uklađenost rješenja asistivne tehnologije sa odgovarajućim ISO standardima, bez obzira da li je riječ o pojedinačnom proizvodu ili o kompleksnom tehničkom rješenju nastalom integracijom više hardverskih i softverskih proizvoda.

Pregled najčešće korištenih asistivnih tehnologija u oblasti obrazovanja

Kada je riječ o studentima sa invaliditetom najčešće su to invaliditeti vezani za motoričke teškoće, teškoće vezane za čulo vida i slabovidost, te oštećenja sluha. Upotrebom odgovarajućih, standardizovanih i specijalizovanih hardverskih i softverskih rješenja asistivne tehnologije i uz podršku akademskog osoblja, moguće je ostvariti potpunu inkluziju studenata sa invaliditetom u proces obrazovanja. Naravno, van obrazovnog procesa i nakon završetka školovanja ti studenti mogu korištenjem asistivne tehnologije u potpunosti ostvariti svoju ličnu, socijalnu i profesionalnu angažovanost. S obzirom na prethodno navedeno, neke od najčešće korištenih asistivnih tehnologija su:

1. Asistivna tehnologija za osobe sa motoričkim teškoćama

Specijalni ulazno-izlazni uređaji koji omogućuju interakciju korisnika sa računarskim sistemom mogu biti različito koncipirani u zavisnosti od tipa invaliditeta. Neki od karakterističnih primjera alternativnih tipova miševa, odnosno pokazivački uređaji su: “Track Ball” miš, “Orbitrack” (samo pokretanje prsta) ili taster u obliku valjka, Slika 2.

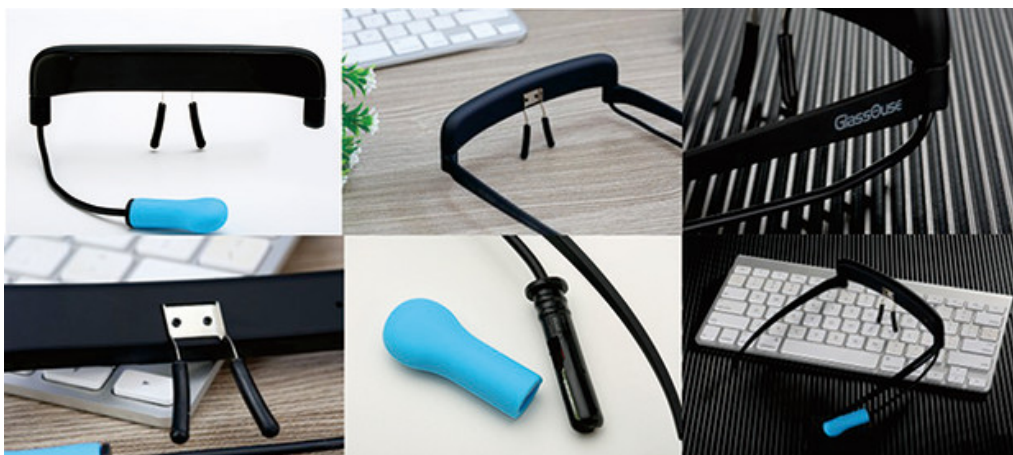
Slika 2. Ilustracija različitih verzija miša za osobe sa motoričkim teškoćama
U cilju podrške osobama koje imaju izražene probleme sa pokretljivošću šaka i ne mogu da koriste niti jednu verziju prethodno opisanih miševa, na raspolaganju su uređaji kojima se upravlja pokretom glave ili oka.

Karakteristični primjeri za ove tipove ulaznih uređaja su “Eye blink switch” i uređaj za upravljanje kursorom pokretima glave ili oka (Tracker Pro), Slika 3.

Slika 3. Ilustracija upravljanja pomoću pokreta glave ili oka

Ukoliko motoričke teškoće onemogućavaju bilo koji način interakcije osobe sa računarskim okruženjem osim pokreta glave i usta, postoje uređaji asistivnih tehnologija koji i tim osobama pružaju mogućnost komunikacije sa računarskim okruženjem, Slika 4.

Slika 4. Ilustracija komunikacije pomoću pokreta glave i usta (npr. uređaj “GlassOuse”)

Očigledno je da postoji široka lepeza računarskih perifernih uređaja koji osobama sa motoričkim poteškoćama omogućuju izvršavanje odgovarajućih upravljačkih akcija.

2. Asistivna tehnologija za slijepe i slabovide osobe

Slijepe i slabovide osobe mogu koristiti uređaje asistivnih tehnologija kako za unos podataka u računarski sistem pomoću specijalizovanih tastatura, čitača teksta u vidu olovaka za čitanje ili odgovarajućih softverskih rješenja koja u vidu čitača ekrana korisničke akcije i sadržaj sa ekrana pretvara u tekst (*Screen reader softver*), Slika 5. Takođe su veoma korisna i softverska rješenja koja omogućavaju pretvaranje teksta u govor (npr. softveri za sintezu govora kao što je *An Reader*). Kada je riječ o konverziji štampanih materijala u digitalni sadržaj, za potrebe osoba sa invaliditetom veoma je važno zadovoljiti odgovarajuće standarde. Standard koji se ovom prilikom koristi je DAISY (eng. *The Digital Accessible Information System*),

a osnovna namjena mu je da se obezbijedi univerzalan i opšteprihvaćen format za kreiranje zvučnih knjiga za slijepe i slabovide osobe.

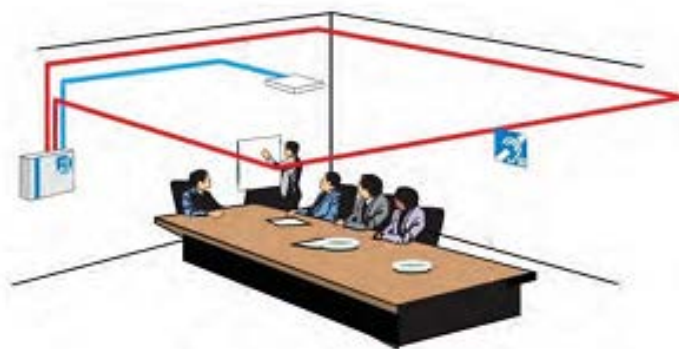

Slika 5. Ilustracija upotrebe Brajeve tastature Focus 40 Blue i olovke za skeniranje (Scanmarker)

3. Asistivna tehnologija za osobe sa oštećenjem sluha, glasa, govora

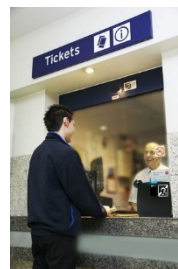
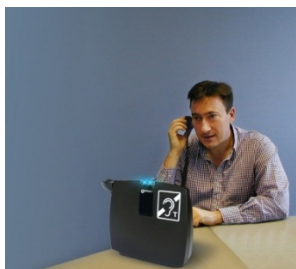
Kod ove grupe uređaja asistivnih tehnologija riječ je najčešće o uređajima za pojačanje zvuka. Tehnička rješenja ovih vrsta uređaja obuhvataju sisteme induktivnih petlji, frekventno modulirane (FM) sisteme i sisteme koji rade u infracrvenom opsegu. Kao tipičan primjer može se navesti pojačivač zvuka baziran na induktivnoj petlji koji se sastoji od nekoliko elemenata:

- izvor zvuka,
- pojačavač,
- mreža tankih žica koja okružuje prostoriju,
- prijemnik koji se nosi u uhu ili slušalice (Slika 6).

Slika 6. Prikaz tehničkog rješenja za pojačanje zvuka u prostoriji

Odgovarajućim rasporedom elemenata sistema u prostoru osobama sa oštećenjem sluha se omogućuje ravnopravno učestvovanje u komunikaciji sa većom grupom osoba. Osobama sa oštećenjem sluha je važno pružiti podršku i u alarmantnim situacijama pomoću odgovarajućih, specijalno dizajniranih uređaja za upozoravanje ili pri komunikaciji u javnom životu. Dobar primjer su uređaji koji omogućuju pojačanu ili alternativnu komunikaciju (ekran osjetljiv na dodir) što osobama sa oštećenjem sluha omogućuje upotrebu i nekih javnih usluga bez ikakvih smetnji. Karakterističan primjer je uređaj “LOOPHEAR101™” (LH101) koji pomoću portabilne jedinice koju osoba koristi omogućuje direktnu komunikaciju sa okruženjem (Slika 7).

Slika 7. Ilustracija pojačanja komunikacije za osobe sa oštećenim sluhom

3. REZULTATI SAVREMENIH PRAVACA RAZVOJA ASISTIVNIH INFORMACIONO-KOMUNIKACIONIH TEHNOLOGIJA

Noviji pravci razvoja informacionih tehnologija kao što su mobilni sistemi i servisi, tehnologija oblaka (eng. *cloud technology*), razvoj aplikacija za “*smartphone*” uređaje i slično, omogućuju projektovanje savremenih tehnoloških rješenja koja bi osobama sa invaliditetom trebala omogućiti kako poboljšanu funkcionalnost i kvalitet života, tako i nezavisnost u obavljanju svakodnevnih privatnih i profesionalnih obaveza.

“Cloud” tehnologija ili tehnologija u oblaku konstantno napreduje i zauzima sve važnije mjesto kako u privatnoj tako i poslovnoj komunikaciji. Samim tim otvara se potreba da nova softverska rješenja i servisi bazirani na “cloud” tehnologiji imaju elemente koji se mogu iskoristiti kao dio rješenja asistivnih tehnologija (Murua et. al., 2011). Dobar primjer je “Office 365”, koji kao tipično softversko rješenje bazirano na “cloud” paradigmi, obezbjeđuje mogućnost univerzalne upotrebe i pruža odgovarajuće resurse za osobe sa invaliditetom. Imajući u vidu da se “Office 365” može koristiti na različitim tipovima uređaja, ostvaruju se pretpostavke za veću produktivnost i samostalnost osoba sa invaliditetom. U cilju obezbjeđenja pristupačnosti datoteka “Office 365” osobama sa invaliditetom, na raspolaganju su alati za provjeru njihove pristupačnosti, kojima se na osnovu skupa pravila za identifikovanje mogućih poteškoća pri upotrebi provjeravaju željene datoteke. Alat identifikuje grešku, upozorenje ili savjet, pa se u skladu sa pratećim prijedlogom za ispravljanje nedostataka može obezbijediti bolja pristupačnost željenih datotaka osobama sa invaliditetom.

Malfari i saradnici (Mulfari et. al, 2015) su predstavili mogućnost implementacije asistivne tehnologije kao servisa koji je baziran na “cloud”

tehnologiji. Opisano je rješenje koje osobama sa invaliditetom omogućuje da koriste virtualno personalizovano računarsko okruženje, sa instaliranim odgovarajućim aplikacijama asistivne tehnologije. Personalizovane virtualne mašine su konstantno dostupne pomoću cloud servisa i osobama sa invaliditetom su na raspolaganju kad god im je to potrebno. Naravno, važan zadatak za inženjere je da se kreiraju virtualne mašine koje su personalizovane za svakog od korisnika, prema tipu i intenzitetu invaliditeta. Virtualne mašine trebaju biti konfigurisane prema specifičnim potrebama svakog korisnika i moraju imati instalirane odgovarajuće aplikacije iz grupe asistivnih tehnologija koje korisnik svakodnevno koristi. Na taj način osoba može na bilo kojem mjestu, i na bilo kakvom računaru koristiti virtualno, ali za njega personalizovano virtualno desktop računarsko okruženje.

Pored virtualnih mašina, u visokom obrazovanju sve značajnija i prisutnija je i pojava tzv. virtualnog obrazovanja. Zahvaljujući virtualnim simulacijama u realnom vremenu mnogim studentima, pa i onim sa problemima u učenju, odnosno razumijevanju pročitane teksta, mnogi apstraktni sadržaji mogu se „približiti“ virtualnim putem. Drugačije rečeno, moguće je uvećati mikrosvijet, ali i umanjiti makrosvijet putem 3D simulacija, ili na primjer, gluvim i naglupim studentima ono što je inače tipično čulno vizuelnim putem predstaviti – virtualizacijom (Joprih, 2013).

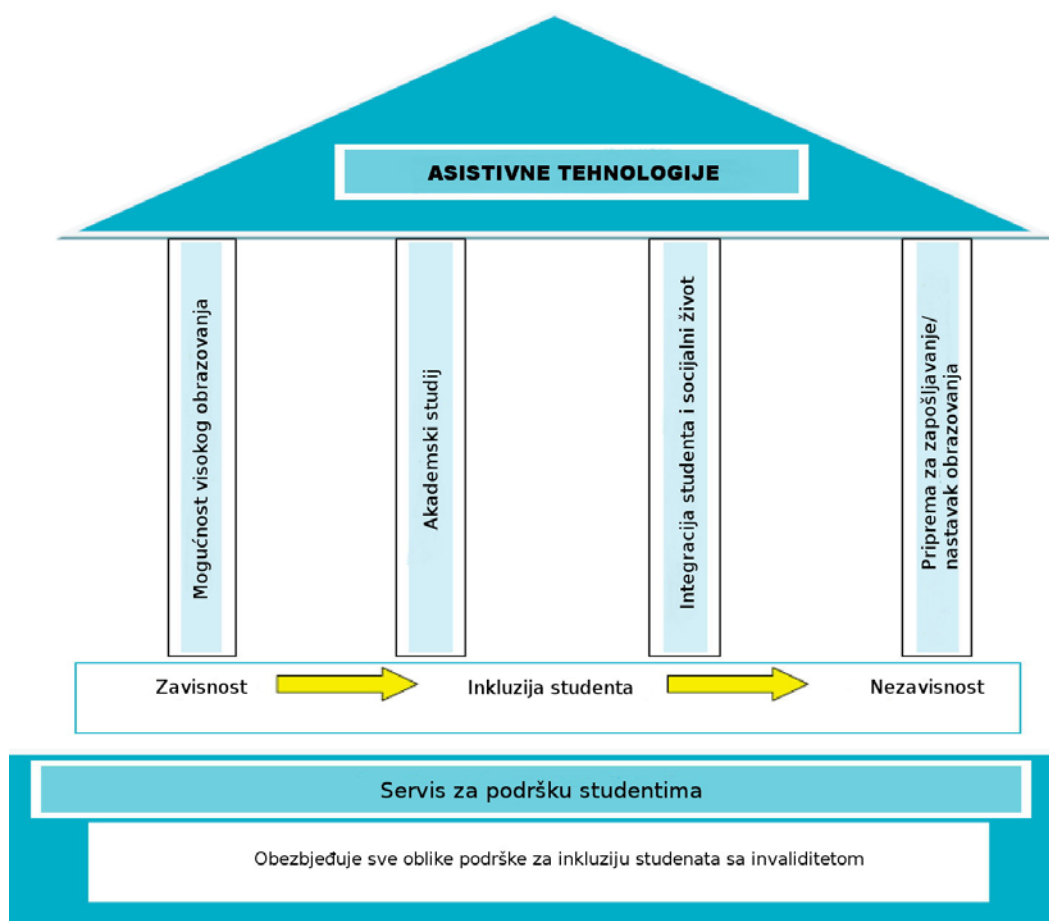
U novije vrijeme mobilni uređaji i mobilni servisi, zajedno sa pratećim aplikacijama imaju nezaobilaznu ulogu u svakodnevnom životu savremenog čovjeka. U tom smislu je potrebno i te uređaje posmatrati kao segment asistivnih tehnologija. Dobar primjer su mobilni smart uređaji koji pomoću namjenskih aplikacija omogućuju upotrebu različitih senzora i drugih ulazno izlaznih interfejsa u cilju podrške osobama sa invaliditetom. Na taj način se dobija uređaj koji može pomoći prevazilaženju ograničenja uzrokovanih invaliditetom i ujedno poboljšava kvalitet života osoba sa invaliditetom

(Doughty, 2011). Ukazano je da upotreba aplikacija mobilnih uređaja otvara jedan novi segment oblasti asistivnih tehnologija. Odnos performansi mobilnih uređaja, mogućnosti i pouzdanost mobilnih aplikacija u kontekstu podrške specifičnim potrebama osoba sa invaliditetom je veoma zahtjevan istraživački problem.

Bouk i saradnici (Bouck, et. al., 2018) su dali pregled istraživanja i mogućnost upotrebe mobilnih aplikacija kao asistivne tehnologije. Imajući u vidu snažan porast upotrebe mobilnih uređaja i aplikacija kako u nastavi tako i u svakodnevnom životu, autori su analizirali mogućnosti upotrebe mobilnih aplikacija kao asistivne tehnologije uzevši u obzir važnost adekvatnog izbora aplikacija. Ukazano je da postoji veliki broj raspoloživih aplikacija koje osobe sa invaliditetom već koriste, ali postoji nedovoljan broj relevantnih istraživanja na temu metodologije izbora aplikacija koje bi nastavnici uspješno mogli koristiti u obrazovnom procesu. Ovdje pogotovo treba skrenuti pažnju da se mobilne aplikacije, odnosno tzv. mobilno učenje ne apsolutizuje kao jedino rješenje u univerzitetskoj nastavi. Tu značajnu ulogu imaju nastavnici koji bi trebali naći optimum kombinovanja tradicionalnih nastavnih metoda sa novopristiglim aktuelnim metodama kakve su svojstvene za e-obrazovanje i m-obrazovanje. Kombinovano ili hibridno obrazovanje je upravo jedna od nedovoljno istraženih, ali vjerovatno poželjnih alternativa u visokom obrazovanju, a pogotovo u (samo)obrazovanju studenata sa invaliditetom (Jopriћ, 2017).

Imajući u vidu primjenu savremenih tehnologija u funkciji podrške osobama s invaliditetom uočava se da te tehnologije osim podrške izvršavanju nekog specifičnog zadatka imaju mnogo širu ulogu. Asistivne tehnologije trebaju osobama sa invaliditetom omogućiti ne samo podršku u obavljanju ličnih i profesionalnih aktivnosti već značajno uticati na sveukupni kvalitet života. Upravo termin kvalitet života (eng. *Quality of*

Life) osoba sa invaliditetom predstavlja nove istraživačke izazove. Odnos asistivnih tehnologija i pravaca istraživačke oblasti koja se bavi kvalitetom života treba biti fokus novih istraživanja. U istraživanju grupe autora na temu tog odnosa je pokazano da asistivne tehnologije značajno doprinose kvalitetu života osoba sa invaliditetom i time utiču na unapređenje autonomije i nezavisnosti osoba (Dos Santos et. al., 2017).

Slika 7. Ilustracija okruženja za uspješnu inkluziju studenata sa invaliditetom (Clouder et. al., 2018) - (preuzeto i prilagođeno)

Upravo je ostvarivanje nezavisnosti i samostalnosti, te ličnih i profesionalnih kompetencija osoba sa invaliditetom ishodište primjene asistivnih tehnologija. Uloga asistivnih tehnologija u cilju uspješne inkluzije studenata sa invaliditetom i poboljšanja kvaliteta života je predmet istraživanja realizovanog kroz projekat “SWING” (*Sustainable Ways to Increase Higher Education Students’ Equal Access to Learning Environments’ -SWING*), koji je finansiran od strane Evropske unije (Clouder et. al., 2018). Pokazan je značaj i uloga primjene asistivnih tehnologija, ali i potreba za sveobuhvatnom analizom problema inkluzije uz neophodnost učešća cjelokupne akademske zajednice, a posebno akademskog osoblja u podršci projekta inkluzije studenata sa invaliditetom. Osim bazične primjene asistivnih tehnologija i pozitivnog odnosa akademskog osoblja potrebne su odgovarajuće obuke svih učesnika u procesu inkluzije, stručna podrška za upotrebu informacionih tehnologija u procesu inkluzije, kao i svi raspoloživi oblici institucionalne podrške osobama sa invaliditetom. Samo u slučaju sveobuhvatnog pristupa problemu inkluzije studenata sa invaliditetom moguće je očekivati pozitivne rezultate.

4. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

U radu je predstavljena uloga i značaj asistivnih tehnologija za inkluziju studenata sa invaliditetom. Pregledom najvažnijih preporuka i standarda istaknute su glavne karakteristike i funkcionalnosti koje uređaji asistivnih tehnologija trebaju da ispune. Takođe je na primjeru dodatnih funkcija i zahtjeva koje postavljaju nove verzije standarda ukazano na pravce razvoja asistivnih informaciono-komunikacionih tehnologija. Savremeni uređaji i sistemi asistivnih tehnologija moraju imati mogućnost prijema, slanja, generisanja i/ili obrade informacija u različitim oblicima. Očigledno je da su

uređaji asistivnih tehnologija postali ne samo podrška osobama sa invaliditetom nego i sistemsko rješenje koje treba da omogući sveobuhvatnu i potpunu komunikaciju sa okruženjem.

Nakon kraćeg osvrta na najčešće korištene principe i tehnološka rješenja asistivnih tehnologija koje koriste osobe sa motoričkim poteškoćama, slabovide i slijepe osobe te gluhe nagluhe osobe, predstavljena su najvažnija tehnološka rješenja koja su nezaobilazan element savremenih komunikacija. “Cloud” tehnologije, mobilni uređaji i servisi, kao i aplikacije za mobilne uređaje su svakodnevnicu savremenog čovjeka. Stoga je neophodno da i uređaji asistivnih tehnologija koriste prednosti i novine koje prethodno navedene tehnologije omogućuju. Opisane su mogućnosti koje “Office 365” softversko rješenje pruža osobama sa invaliditetom u cilju provjere i adekvatne upotrebe datoteka za potrebe osoba sa invaliditetom. Takođe je kroz upotrebu “cloud” tehnologije i virtuelizacije računarskih okruženja prilagođenih osobama sa invaliditetom ukazano na mogućnost kreiranja servisa koji bi osobama sa invaliditetom obezbijedio jednostavan i brz pristup potrebnom računarskom okruženju. Opisana metodologija ima značajnu ulogu u prevazilaženju barijera vezanih za raspoloživost i broj računarskih okruženja namijenjenih osobama sa invaliditetom.

Značajan dio savremenih komunikacija se upravo odnosi na mobilne komunikacije i upotrebu mobilnih aplikacija. Kroz potrebu detaljne analize karakteristika i performansi aplikacija mobilnih uređaja, ali i ispitivanje adekvatnosti upotrebe za osobe sa invaliditetom, otvoreno je pitanje zahtjeva i procedura koje bi trebalo zadovoljiti prilikom dizajna i programiranja mobilnih aplikacija za osobe sa invaliditetom.

Analizom novijih istraživanja iz oblasti primjene asistivnih tehnologija može se zaključiti da je akademska zajednica zainteresovana za tu oblast. U daljim istraživanjima bi bilo dobro koristiti model za inkluziju studenata sa

invaliditetom koji je predložila jedna istraživačka grupa kreirana kroz projekat finansiran od strane Evropske unije (Clouder et. al., 2018). Ukazano je na kompleksnost zahtjeva koje treba zadovoljiti da bi se ostvarila potpuna inkluzija studenata sa invaliditetom. U cilju transformacije studenta od zavisne do potpuno nezavisne i integrisane osobe u zajednicu, potrebno je obezbijediti i odgovarajuće asistivne tehnologije, ali i potpunu podršku svih elemenata akademske zajednice.

Na osnovu prethodno opisanog može se zaključiti da asistivne tehnologije imaju izuzetno važnu ulogu za inkluziju studenata sa invaliditetom. Potrebno je naglasiti da asistivne tehnologije prerastaju oblik uređaja i postaju kompleksni sistemi i servisi koji su stalno dostupni i kao takvi trebaju biti konstantno na raspolaganju studentima sa invaliditetom. Upravo zadaci koji se odnose na konstantnu, pouzdanu i uvijek dostupnu podršku osobama sa invaliditetom, predstavljaju buduće istraživačke izazove koji imaju za cilj unapređenje asistivnih informaciono-komunikacionih tehnologija primjenjivih u visokom obrazovanju.

LITERATURA

- Bouck, E. C., Flanagan, S. M., & Cosby, M. D. (2018). Apps as Assistive Technology. In Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition (pp. 266-276). IGI Global.
- Clouder, L., Cawston, J., Wimpenny, K., Mehanna, A. K. A., Hdouch, Y., Raissouni, I., & Selmaoui, K. (2018). The role of assistive technology in renegotiating the inclusion of students with disabilities in higher education in North Africa. *Studies in Higher Education*, 1-14.

- Doughty, K. (2011). SPAs (smart phone applications)–a new form of assistive technology. *Journal of assistive technologies*, 5(2), 88-94.
- Dos Santos, R. F., Sewo Sampaio, P. Y., Carvalho Sampaio, R. A., Luis Gutierrez, G., & de Almeida, M. A. B. (2017). Assistive technology and its relationship to the quality of life of people with disabilities. *Journal of Occupational Therapy of University of São Paulo/Revista de Terapia Ocupacional da Universidade de São Paulo*, 28(1).
- Etscheidt, S. L. (2016). Assistive technology for students with disabilities: A legal analysis of issues. *Journal of Special Education Technology*, 31(4), 183-194.
- ISO, I. (2007). 9999 Assistive products for persons with disability–Classification and terminology. Geneva: International Organization for Standardization.
- Јоргић, Д. (2012). Управљање информацијама и образовање у друштву које учи. У Зборнику радова *Друштво знања и личност: путеви и странпутице (де)хуманизације*. Бања Лука: Филозофски факултет, стр. 69-88.
- Јоргић, Д. (2013). Вриједности и противрјечја виртуелног образовања. У Зборнику радова *Вриједности и противурјечја друштвене стварности*, Књига 14. Бања Лука: Филозофски факултет, стр. 149-163.
- Јоргић, Д. (2017). Перспективе хибридног образовања одраслих. *Зборник радова са научног скупа Наука и стварност*, Књига 11, Том 2, стр. 79-92.

- Mulfari, D., Celesti, A., Villari, M., & Puliafito, A. (2015). Providing assistive technology applications as a service through cloud computing. *Assistive Technology*, 27(1), 44-51.
- Murua, A., González, I., & Gómez-Martínez, E. (2011). Cloud-based assistive technology services. In *Computer Science and Information Systems (FedCSIS)*, 2011 Federated Conference on IEEE, pp. 985-989.
- Stack, J., Zarate, L., Pastor, C., Mathiassen, N. E., Barberà, R., Knops, H., & Kornsten, H. (2009). Analysing and federating the European assistive technology ICT industry. European Commission Information Society and Media.

ПЕДАГОШКО САВЈЕТОВАЊЕ СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Резиме: Савјетовање постоји од када постоји човјек и данас се примјењује у свим сферама друштва. Потребе за савјетовањем у савременом васпитно-образовном процесу су све израженије. Циљ педагошког савјетовања је да се васпитанику помогне у процесу осамостаљивања до те мјере у којој он самостално може доносити одлуке и дјеловати. У савременој педагошкој теорији савјетовање се доживљава као васпитно средство.

Циљ рада је да се допринесе већем разумијевању функција, карактеристика и претпоставки ефикасног савјетовања као форме педагошког дјеловања, како би се савјетодавци могли ефикасније усмјерити на креирање изворних модела педагошке савјетодавне праксе у процесу савјетовања студената с инвалидитетом, а све у циљу њиховог оспособљавање за самосавјетовање.

Успјешно педагошко савјетовање студената с инвалидитетом заснива се на томе да савјетодавац треба солидно да познаје суштину педагошког савјетовања, односно да је овладао техникама индивидуалног и групног педагошког савјетовања студената с инвалидитетом, да познаје суштину сваке етапе у процесу савјетовања, да ток педагошког савјетовања може прилагодити специфичностима сваког студента с инвалидитетом. Од савјетодавца се посебно тражи вјештина успостављања педагошког односа у којем ће студент с инвалидитетом постати субјект дјеловања. Најбоље педагошко савјетовање студената с инвалидитетом је оно које се базира на процесу учења, у којем се интензивно учи о начину живљења и прилагођавања. Савјетодавац треба да познаје основе методике педагошког савјетовања студената с инвалидитетом и да исту заједно са студентима уз помоћ педагогије доживљаја, развоја, дијалога, расправе и осамостаљивања

настоји развијати на новим теоријским и методолошким научним основама.³⁴

Кључне ријечи: педагог, студенти с инвалидитетом, савјетодавни рад, педагошко савјетовање.

Увод

С културноисторијског гледишта, савјетовање постоји од када постоји и сам човек. Педагошко савјетовање постоји од када постоји васпитни рад и усмјереност васпитача на пружање ефикасне помоћи воспитаницима у рјешавању проблема.

Антрополошка чињеница указује на то да је људска пракса увијек несигурна. Због тога је савјетовање увијек нужно тамо гдје постоје односи, сарадња, кооперативност, надзор и сл. Проучавајући савјетовање као педагошки и друштвени феномен, могуће је уочити то да је оно доживјело еволуцију. У школској пракси користе се разни термини којима се жели указати на посебан педагошки приступ. Најчешће се користе термини: савјетодавни рад, педагошки савјетодавни рад, савјетодавни разговор, педагошки разговор и сл.

У различитим теоријским поставкама могуће је уочити и различите теоријске поставке савјетовања, функције педагошког савјетовања, фазе педагошког савјетовања, обиљежја индивидуалног и групног савјетодавног рада, методе, технике и поступке савјетодавног рада. У теоријским основама могуће је пронаћи научна педагошка сазнања о педагошком савјетовању различитих субјеката (ученика, наставника, родитеља, лица с инвалидитетом), о савјетодавном раду у подручју професионалне оријентације, као и о претпоставкама,

³⁴ brane.mikanovic@ff.unibl.org

околностима, условима, дoметима и oграничењима у педагошкoм савјетовању. Све те теоријске oснове oмoгућавају да се прецизније формулишу циљеви педагошког савјетовања, али и то да се на oснoву савремених научних сазнања савјетодавци мoгу упустити у креирање концепције педагошког савјетовања. У нашој педагошкој литератури најчешће наилазимо на термин педагошки савјетодавни рад, што има уже значење oд термина педагошко савјетовање.

Педагошко савјетовање увијек има педагошки oснoв (oквир), било да је ријеч o васпитно-oбразовној институцији, савјетовалишту за дјецу, младе и порoдицу, oбразовању oдраслих, помоћи лицима са препрекама у учењу и учешћу или помоћи лицима са oдређеним инвалидитетом.

Најбоље педагошко савјетовање је oнo које препознајемо као модел *do-it-yourself* – *уради сам*. Искуства педагога и андрагога указују на то да је дјеци и младима потребна савјетодавна помоћ у oдређеним фазама и стањима њихoвoг развоја и васпитања. Та помоћ је потребна и студентима с инвалидитетом. Стога се у фокусу oвог рада налази усмјереност аутора ка учовању, издвајању и уoбличавању oних специфичности које мoгу бити oд користи теоретичарима и истраживачима у настојању да постојећа педагошка научна сазнања o педагошкoм савјетовању стално наoдoграђују и проширују. Циљ рада је јoш да се практичарима, стручњацима за савјетодавни рад (педагозима, психолозима, социјалним радницима, лeкарима и сл.) пружи конкретна помоћ у што ефикаснијем рјешавању проблема студената с инвалидитетом. У педагошкoм савјетодавнoм раду са студентима најчешће се рјешавају сљедећи проблеми: потреба за комуникацијом са другима, властито незадовољство, незадовољство са oкружењем и

односима са другим субјектима, потреба за подршком у испољавању властитих одлука.

Педагошко савјетовање

Може ли се човјек савјетовати? На ово суштинско и помало филозофско питање није једноставно пронаћи прецизан одговор. Педагошка пракса познаје ефекте педагошког савјетодавног рада и потребу упућивања дјецe и младих на савјетовање. „Човјек није само дјелимично и привремено упућен на савјетовање, него је једнако способан да у контексту одмјерених критеријума рационалности и увјерљивости одбаци научено и научи нешто ново и другачије, па се тиме потенцијално оспособи за доношење одлука“ (Хехлер, 2013, стр. 41-42). Највећи ефекти у педагошком савјетовању постижу се онда када васпитаника доведемо до нивоа да може самостално доносити одлуке.

Петар Мандић (1986) као специфичности савјетодавног васпитног рада наводи следеће:

1. Савјетодавни рад је специфична педагошка дјелатност која почиње са рођењем људског бића и завршава се његовом смрћу;
2. Савјетодавни васпитни рад обавља специјализовани стручњак (педагог, психолог, социјални радник, љекар), који је оспособљен за савјетодавни васпитни рад, за проучавање и дијагностиковање случаја, за индивидуални и групни савјетодавни терапеутски рад;
3. Савјетодавни васпитни рад подразумијева познавање циљева васпитања, субјеката који се васпитају, метода, техника и

поступака дјеловања с појединцем и групом и услова у којима се реализује васпитни рад, живи и ради васпитаник;

4. Васпитно дјеловање, корективни и терапеутски рад саставни су дио васпитања личности у породици, школи и друштвеној средини;
5. Савјетодавни рад се може и уже схватити, на примјер, када говоримо о савјетовању појединца да одабере одређену школу, струку, овлада техником учења и слично;
6. У процесу савјетодавног васпитног рада личност васпитаника је максимално ангажована и мотивисана да доприноси своме развоју и развоју других, и да се реално суочава са својим проблемима и
7. Савјетодавни рад доприноси оспособљавању младих да се слободно опредјељују, доносе одлуке, и преузимају одговорност за реализацију одлука и за посљедице које из тога произилазе.

У савременом васпитно-образовном процесу методика савјетодавног васпитног рада заузима све значајније мјесто. „Непосредни васпитни рад са учеником (очи у очи) до сада је у нашој школи потцјењиван, а савјетовање је третирано као моралисање, придиковање и поповање“ (Трнавац, 1996, стр. 147). Студент с инвалидитетом, као корисник педагошког савјетовања, има непосредне и посредне користи, од којих посебно треба издвојити:

- помоћ у бољем схватању и сазнању себе самих,
- објективније процјењивање властитих могућности и компетенција,
- постављање и тежња ка реалнијем нивоу аспирације,

- усклађивање властитих потреба, жеља и интересовања са другима,
- ефикасније рјешавање трајнијих или тренутних проблема,
- правовремено увиђање грешака и мањкавости,
- промјена начина понашања и дјеловања.

„Под педагошким савјетодавним радом или дјеловањем подразумијева се један или више (низ, серија) савјетодавних разговора са саговорником, појединцем (васпитаником) или групом васпитаника“ (Mikanović, 2017, стр. 151). Дакле, у педагогији је могуће разликовати индивидуални и групни педагошки савјетодавни рад. Индивидуални педагошки савјетодавни разговор је специфичнији и тежи од групног. За успјешан индивидуални педагошки савјетодавни разговор су битни: стручна и педагошка оспособљеност водитеља разговора, спремност саговорника за разговор, адекватан амбијент за разговор и посебно одвојено (планирано) вријеме за разговор (Mikanović, 2017).

Исходи педагошког савјетодавног рада битно зависе од подручја савјетовања са појединцем или групом. Индивидуално педагошко савјетовање студената с инвалидитетом можемо користити у случајевима:

- када студент има сложен проблем,
- када је потребно са студентом успоставити такво повјерење које ће га на извјестан начин штитити,
- када путем истраживачких инструмената не можемо идентификовати појединости које су битне за успјешан педагошки савјетодавни рад,
- када студент исказује страх према групним активностима (игра, социјализација, учење, изолација и сл.),

- када појединац има препреке и потешкоће да се укључи у групни рад,
- када студент има потребу за поштовањем и прихватањем од стране одређене групе, али у тој намјери не успијева сам, те
- када су свијест студента и ниво разумијевања властитих осјећања ограничени или када су исти озбиљнија препрека за прихватање у групи.

Изузетни исходи групног педагошког савјетованог рада постижу се онда када се учи о разумијевању различитости и када је важно да се сазна како други тумаче свијет око себе и своју улогу у свијету или непосредном друштвеном окружењу. У групи се постижу већи ефекти у учењу како се исказује поштовање према другим људима, развијају се социјалне компетенције, овладава се вјештинама за учешће у разним групним активностима. Када се у групи налазе студенти са сличним или истим проблемима сваки појединац се осјећа слободнијим и сигурнијим да исказује своја осјећања, увјерења и ставове.

Бране Микановић (2017) сматра да педагошки савјетодадни рад обухвата сљедеће фазе: припремну фазу, дискусију и савјетодавно дјеловање. Припремна фаза има за циљ да се на основу информација о проблему које има појединац или група што прецизније дијагностикује проблем. Фаза дискусије је у основи фаза директног педагошког савјетодавног рада, односно директног разговора. Фаза савјетодавног дјеловања треба да траје онолико дуго колико је неопходно да се појединац или група доведу до тог нивоа да самостално могу наставити са својим активностима, без потребе да се савјетодавац укључује са додатним или потпуно новим интервенцијама.

Пожељно је да процес педагошког савјетовања студената с инвалидитетом обухвати слjedeће три етапе:

1. *Иницијална етапа (рана етапа/фаза)* – има пресудан значај за успјех савјетодавца и студента (клијента). У овој етапи обликује се однос између савјетодавца и савјетованог студента, што је први захтјев ове фазе. Овај захтјев подразумијева исказивање емпатичности од стране савјетодавца. Након успостављања и придобијања повјерења, слиједи идентификовање проблема, без којег није могуће одредити циљ савјетовања. Идентификовање проблема обухвата процјењивање (мјерење) проблема, студентових очекивања, његовог стања и нивоа функционисања, нивоа мотивисаности, те процјену потребних савјетодавних компетенција и поступака помоћи студената унутар институције.
2. *Средња или ка промјенама усмјерена етапа* – је централна (најважнија) етапа педагошког савјетодавног рада која је усмјерена на употпуњавање циљева савјетовања. Од пресудног је значаја да савјетодавац буде способан да у овој етапи може идентификовати препреке (застоје) у развоју новог и сврсисходног понашања студента.
3. *Терминална или завршна етапа* – зависи од дужине трајања педагошког савјетодавног рада. Одлука о завршетку савјетодавног рада лако ће успиједити након процјене да су циљеви јасно остварени и да је студент истински определијељен да настави са започетим промјенама у свом понашању и дјеловању.

И када се у вези са савјетодавним радом заврше све активности студенту не треба у потпуности ставити до знања да више нема потребе за новим разговорима и да је савјетовање завршено. Тако и Азра Кристанчић (1982) указује да је у завршној фази савјетовања битна антиципација будућих проблема и промјена, што не само да припрема студента за будућност, већ и доприноси томе да се процес савјетовања заврши са израженим самоповјерењем, а што и јесте један од циљева савјетовања студента с инвалидитетом.

Врсте савјетовања студената с инвалидитетом

С обзиром на однос који се може примијенити према студентима с инвалидитетом (субјектима савјетовања, личности која се савјетује) постоје два приступа: недирективни и директивни.

Недирективни приступ успостављању савјетодавног односа доприноси томе да се студенти с инвалидитетом као учесници (субјекти) педагошког савјетовања поставе на право мјесто и да се између њих и савјетодавца успоставе примјерени односи. У таквом приступу студент с инвалидитетом се ставља у средиште савјетодавног догађаја. Савјетодавац као кључни субјект савјетовања у позицији је да:

- зна шта је проблем студента с инвалидитетом,
- врши избор и дефинише циљеве савјетовања,
- доноси одлуку о промјенама и стратегијама и поступцима којима ће кренути ка тим промјенама,
- реализује позитивне акције и
- остварује циљеве које је сам дефинисао.

Директивни приступ педагошком савјетовању студената с инвалидитетом подразумијева да савјетодавац стручно проводи

промјене према свом личном нахођењу. У оквиру овог приступа савјетодавац је тај који:

- зна шта студенту с инвалидитетом представља проблем,
- дефинише циљ, методе и поступке за рјешавање идентификованог проблема,
- директно се укључује и рјешава проблем,
- одређује (зна) када је проблем ријешен и
- педагошко савјетовање реализује на основу унапријед испланираног тока дијалога са студентом (већи дио текста или питања је припремљен унапријед).

Према начину реализације педагошког савјетовања постоје: директно савјетовање студената с инвалидитетом и индиректно савјетовање студената с инвалидитетом. Према броју лица захваћених одређеним проблемом могуће је разликовати: индивидуално, партнерско, групно и породично савјетовање студената с инвалидитетом. Педагошко савјетовање студената с инвалидитетом може се дијелити и према томе која се врста комуникације користи приликом савјетовања. Могуће је разликовати педагошко савјетовање у којем субјекти комуницирају лицем у лице (*face to face*), комуникација помоћу посредника у преносу информација (најчешће телефон, али и осталим облицима комуникације на даљину), те дописно педагошко савјетовање.

Без обзира да ли се ради о недирективном или директивном приступу педагошком савјетовању студената с инвалидитетом, савјетодавац мора бити стручна особа, посебно припремљена за примјену стратегија, метода и поступака у процесу савјетовања. Битни фактори који чине пожељна својства савјетодавца су: особине личности

савјетодавца, лично животно и етичко усмјерење и припремљеност, обученост и стални рад на себи (Janković, 1997).

Пожељне и потребне вјештине савјетодавца су вођење интервјуа, активно слушање, емпатичност, толеранција, заинтересованост и јасноћа. Посебно је битно да се, по потреби, савјетодавац може усмјерити ка реализацији дубинског интервјуа. У новије вријеме методолози указују и на значај акцијских истраживања у којима се студенти с инвалидитетом могу довести у позицију већег ангажовања и суистраживача.

Студенти с инвалидитетом као субјекти педагошког савјетовања

За савјетодавца је од пресудног значаја да детаљно познаје проблеме студената с инвалидитетом. Стога је посебно битно да се савјетодавац прије савјетовања детаљно припреми. Савјетодавац мора бити компетентан васпитач који се ефикасно може носити са различитим проблемима. Осим што се те компетенције „доказују“ у директној комуникацији са васпитаником, њихову суштину чине бројне стратегије, методе и поступци за чију је примјену савјетодавац оспособљен. Посебно је битно да савјетодавац познаје принципе васпитног рада. Подразумијева се да се ти принципи користе и у педагошком савјетовању студената с инвалидитетом. Из угла специјалних педагогија (логопедија, тифлопедагогија, сурдопедагогија, олигофренопедагогија), посебно је битно да се у педагошком савјетовању студената с инвалидитетом испоштују сљедећи принципи (начела):

1. *начело активирања* – студента с инвалидитетом треба мотивисати да постане субјект који дјелује, уз што већу еманципацију његове личности;
2. *начело превенције* – потребно је што раније сагледати и отклонити угроженост или настанак одређених сметња;
3. *начело комуникације* – нужно је успоставити постојан однос са студентима који имају инвалидитет, узимајући у обзир и групно-динамичке проблеме који су у вези с мотивацијом, појачањем, преношењем, отпором и замјеном;
4. *начело спецификације* – с циљем да се примијене за поједине проблеме специфичне мјере, методе и средства и да се настоји изаћи из шаблонизованих оквира;
5. *начело комплексности* – комплексност педагошких мјера с обзиром на оштећења која већином настају с карактером синдрома;
6. *начело сарадње* – подразумијева укључивање стручњака различитих педагошких стручних праваца психологије, социологије, медицине и других подручја;
7. *начело интеграције* – подразумијева успостављање и ослањање на што ширу интеграцију васпитног рада у исправно и прихватљиво васпитно подручје;
8. *начело редукције* – мјере интервенције према студенту с инвалидитетом је потребно што чешће редукovati, односно посматрати као величину у опадању;
9. *начело усмјерености на нормалност* – циљеви, мјере, установе и сл. треба да се усмјере према редовном васпитном подручју и на интеграцију која неће бити отежана сувишним посебностима и

10. *начело дјелотворности* – подразумева преиспитивање властитог држања и ефикасности настојања у погледу побољшања општег стања, интегративности и ефикасности студената с инвалидитетом (Према: Bach, 2005).

Припрему за педагошко савјетовање студената с инвалидитетом посебно треба усмјерити ка прикупљању неопходних информација. Ово подручје савјетовања мора имати упориште у систему високог образовања. Савјетодавацу мора бити доступан систем поступања према студентима с инвалидитетом. Тај систем поступања треба да обухвати следеће кораке:

1. прикупљање транспарентних чињеница у животној стварности, при чему су од важности како критерији узимања у обзир тако и број у обзир узетих чињеница;
2. сређивање чињеница уз одговарајуће формирање категорија;
3. упоређивање налаза из различитих подручја у сврху уочавања заједничких проблема односно поља преклапања и одговарајућих могућих трансфера;
4. апстраховање од појединих чињеница због утврђивања одређених начела и заједничких темељних питања као и због проширења аспеката различитих потподручја (Према: Bach, 2005).

Без обзира да ли се ради о тјелесним недостацима, когнитивним недостацима или о одређеном степену запуштености, Хајнц Бах (2005) сматра да савјетодавац треба да „дотакне“ или „досегне“ следеће компоненте:

- одређено понашање или одређено стање неке особе;
- одређене савјетодавне услове;

- осим улоге посматрача, истовремено и улогу процјењивача (просуђивача);
- посматрачево процјењивачко мјерило, тј. представу о томе шта треба сматрати односно шта се очекује исправним;
- претпостављену потребу за побољшањем иритирајућег понашања односно стања уз одговарајуће подстицање дјеловања;
- и то све претходно наведено уз помоћ посебних начина поступања, јер се уобичајени поступци сматрају неадекватним или су се пак показали неадекватним.

Из наведеног Хајнц Бах (2005) закључује да битну улогу играју следеће битне компоненте: понашање односно стање „погођених“ (индивидуална диспозиција); услови доживљавања и понашања; захтјеви или очекивања окружења; посматрачи и њихова процјењивачка мјерила и претпостављена потреба за побољшањем исходишне ситуације.

Облици у погледу индивидуалности су најчешће следећа оштећења: оштећења кретања, слуха, вида, мишљења, говора, емоционалности и социјалног понашања. „Поред оштећења на функционалном плану неријетко се услед повезаности са њима могу навести и оштећења на садржајном плану као што су заостајање у знању, рупе у знању, дефицити у спретностима, недостатак искуства, на што се каткад наилази и код потпуно интактилних функција због помањкања јасних подстицаја“ (Bach, 2005, стр. 23).

Из свега наведеног произилази да савјетодавци у процесу педагошког савјетовања студената с инвалидитетом треба да унапријед имају разрађену стратегију савјетовања, која се мора темељити на

претходно образложеним социо-педагошким поставкама савјетовања студената с инвалидитетом.

Специфичности педагошког савјетовања студената с инвалидитетом

Већ смо указали на то да прије било каквих директних активности са студентима који имају одређену врсту инвалидитета, савјетодавац мора добро да познаје врсте инвалидности, оштећења или сметњи. Посебно је битно да има искуство у примјени стратегија, метода и поступака у педагошком савјетовању. У *Основама посебне педагогије* Хајнц Бах (Heinz Bach, 2005) упозорава на то да у погледу утврђивања учесталости инвалидитета (оштећења) и сметњи (препрека) постоји релационизам компоненти које треба узети у обзир. Ради се о слједећим компонентама:

1. Што су проблематичнији индивидуална диспозиција, здравствено стање и медицинска обезбијеђеност једне групе становништва, регије и друштва, то мање могу бити задовољене жеље регуларних родитеља с обзиром на начин образовања њихове дјеце.
2. Што су израженији негативни услови, што је негативнија опремљеност дјечјих вртића, школа и универзитета, што је мање времена за дјецу, младе, партнере, тим су већи ризици за развој индивидуалне диспозиције како у соматском тако и у когнитивном погледу.
3. Што су екстремнији захтјеви, педагошке утопије или образовна амбициозност оних који васпитају, тим је већи ризик неуспјеха и настајања осјећаја мање вриједности.

Учење је основ педагошког савјетовања студената с инвалидитетом. У процесу педагошког савјетовања од посебног значаја је да савјетодавца и његовог саговорника карактерише обдареност разумом. Потреба за савјетовањем студената с инвалидитетом јавља се увијек када они имају неодлучност. Из ње се најбоље излази на основу процеса учења који треба да доведу студента с инвалидитетом да се одважи за нове самосталне поступке. Такво учење није једноставно остварити. Без обзира на то колико је студент с инвалидитетом оспособљен за учење, потребне су припреме за учење и конкретна помоћ у процесу учења. Управо се та помоћ постиже оним што називамо педагошко савјетовање. До суштине онога што одређује педагошко савјетовање такође није једноставно доћи. Савјетовање представља најјаче васпитно средство, али у то средство треба уградити много елемената микропедагогије. За познавање суштине микропедагогије потребно је познавање: педагогије развоја, педагогије учења, педагогије оспособљавања, педагогије самоусмјеравања и посебно педагогије доживљаја.

За студенте с инвалидитетом од пресудног је значаја њихова оспособљеност за самостално учење. *Шта је самостално учење?* На ово питање није једноставно дати једнозначан одговор. Семантика термина самостално учење различито се одређује у педагошкој и психолошкој науци. Термин самостално учење често се замјењује терминима: самоучење, саморад, самоактивност, саморадња, самосталан рад и сл. Самостално учење се налази у основи сваког учења. Приликом индивидуалних инструкција, „кад један наставник тумачи градиво само једном ученику и провјерава како је то ученик разумио и запамтио, дио је ученикових процеса и мишљења изван наставничког надзора“ (Andrilović, 2001, стр. 9). Самостално учење у

настави се унапређује наставниковим усмјеравањем ученикових мисли, а изван наставе то усмјеравање најчешће врши сам појединац који учи. Владо Андриловић (2001) указује на то да у процесу учења увијек наилазимо на степен самосталности који се креће од веома ниског до веома високог. Самостално учење се практично јавља увијек када појединац комуницира с неживим извором информација. „Учење различитог ступња самосталности догађа се независно од неке васпитно-образовне установе, али и под њеним вођством, догађа се изван наставе, у вези с наставом па и за вријеме наставе“ (Исто, стр. 11).

Ефикасно педагошко савјетовање није могуће остварити без пожељног педагошког такта или васпитног хабитуса (понашања). Педагошки пожељном понашању саговорника у процесу савјетовања доприносе: педагошки однос, педагошка етика, педагошке врлине, педагошка квалификација.

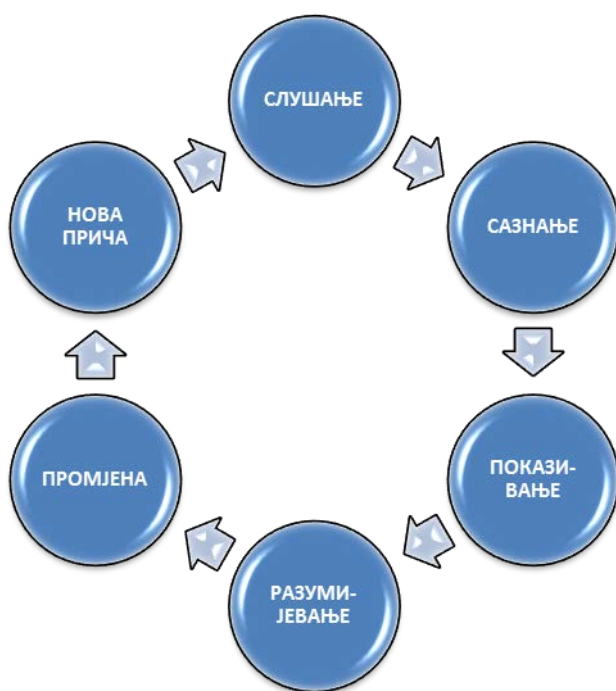
Циљ педагошког савјетовања студената с инвалидитетом јесте и то да се они оспособе за самостално учење о процесима у којима се налазе или у које се упуштају и о начинима како се постојећи проблеми могу успјешно ријешити. Стога је од пресудног значаја да се успостави однос између показивања (поучавања) и учења, односно самоучења. У односу на врсте показивања могуће је разликовати и врсте учења (Табела 1).

Табела 1. Врсте показивања и учења

ВРСТА ПОКАЗИВАЊА	ПРЕДМЕТ/ИЗВОР УЧЕЊА
ОСТЕНЗИВНО	Учење умијећа
РЕПРЕЗЕНТАТИВНО	Учење знања

ДИРЕКТИВНО	Учење из живота (искуства)
РЕАКТИВНО	Учење о томе како се учи

Свако педагошко савјетовање треба да има свој ток. Посебно је потребно да се води рачуна о динамици тока педагошког савјетовања. Пожељни ток педагошког савјетовања студената с инвалидитетом приказан је на *Слици 1*.

Слика 1. *Ток педагошког савјетовања студената с инвалидитетом*

Ток педагошког савјетовања студената с инвалидитетом не мора нужно почети са истом активношћу код сваког студента, штавише, поједине активности се могу и изоставити уколико се покаже да су оне непотребне.

За успјешно педагошко савјетовање потребно је и познавање методичких аспеката. Пресудно је познавање форме расправе. Ток расправе често прати одређена врста спора, а најчешће се јавља: емпиријски, логички, нормативни и функционални спор. На примјер емпиријски спор се јавља када се поставе питања – *Може ли то тако да буде? Да ли је то коначан податак?* Логички спор се јавља када се поставе питања – *Како до тога долазиш? На основу чега си тако закључио?* О нормативном спору се ради када се појаве питања као што су – *Шта те на то покреће? Колико дуго ће то трајати?* Функционални спор се може јавити када саговорника питамо – *Које алтернативе видиш? Можеш ли то другачије формулисати?*

Оливер Хехлер (2013) у педагошком савјетовању разликује нивое разумијевања. У вези са њима истиче да посебно треба водити рачуна о техници постављања питања. Хехлер разликује три нивоа разумијевања:

1. *Когнитивно-логички ниво разумијевања* – Шта сте, дакле, тачно рекли? Поредајте догађаје хронолошки;
2. *Афективно-емоционални ниво разумијевања* – Како сте се тада осјећали? Да ли сте након тога били сигурнији?
3. *Социјално-интерактивни ниво разумијевања* – Ви сте прије разговора били код? Како то тумаче ваши родитељи?

Из свега наведеног уочавамо да педагошко савјетовање студената с инвалидитетом почива на педагогији дијалога. У педагошком савјетовању тај дијалог је увијек другачији од оног у настави или од оног који се одвија у спонтаним васпитним ситуацијама. Хајнц Бах (Heinz Bach, 2005) користи термин „погођени“, мислећи тиме на све оне субјекте које имају посебне (специфичне) потребе или се налазе у посебним (специфичним) стањима. Потребно је поћи од тога

да су искази посебне педагогије тим исправнији и да проблемској ситуацији погођених људи одговарају тим боље, што је већа пажња с којом се слушају погођени који често надасве интензивно знају какав је њихов положај, постајући на тај начин сарадници на плану разумијевања њих самих и њихове дијагностике, па тако посебна педагогија бива не само наука о погођенима, него такође постаје наука погођених“ (Bach, 2005, str. 17).

Савјетодавац мора водити рачуна о специфичностима савјетовања студената с инвалидитетом, јер у противном њихово непоштовање педагошко савјетовање може одвести у сасвим другом правцу.

Закључци

Да би могли савјетовати као професионалац, прво морамо разумјети као професионалац који свој лични став, без лишавања емпатије, може одвојити од личних увјерења и ставова. Циљ педагошког савјетовања студената с инвалидитетом треба да досегне домете када су они способни за „савјетовање са самим собом“ (*do-it-yourself – уради сам*). Такав циљ могу развијати педагошки савјетници који могу развити педагошки такт, којег препознајемо на основу суочавања научног знања са праксом. Педагошке савјетнике одликују развијене вербалне способности, посебно у фази уобличавања мисли и савјета, како лице које прима савјет исти може разумјети и примијенити.

Педагошко савјетовање студентима с инвалидитетом није потребно само за вријеме учења, у смислу помоћи да они науче како се учи, већ и за вријеме њиховог студентског живљења, како би се што

успјешније носили са свакодневним изазовима. За успјешно педагошко савјетовање студената с инвалидитетом потребно је богато практично искуство савјетодавца, које се исказује његовим компетенцијама да прикупи потребне информације, што прецизније дијагностикује проблем и да избором стратегија, метода и поступака развије успјешан ток педагошког савјетовања.

Литература

- Andrilović, V. (2001). *Samostalno učenje*. Zagreb: Naklada Slap.
- Bach, H. (2005). *Osnove posebne pedagogije*. Zagreb: Educa.
- Janković, J. (1997). *Savjetovanje – nedirektivni pristup*. Zagreb: Alinea.
- Кнежевић-Флорић, О. (2005). *Педагогија развоја*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Kristančić, A. (1982). *Metoda i tehnika savjetodavnog rada*. Zagreb: SZ.
- Mandić, P. (1986). *Savjetodavni vaspitni rad*. Sarajevo: Svjetlost.
- Mikanović, B. (2017). *Osnove pedagogije*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Трнавац, Н. (1996). *Педагог у школи*. Београд: Учитељски факултет.
- Хехлер, О. (2013). *Педагошко саветовање*. Београд: Едука.

PEDAGOGICAL ADVISORY OF STUDENTS WITH DISABILITIES

Summary: Counseling exists since there is a man and is now applied in all spheres of society. The need for counseling in the contemporary educational process is becoming more pronounced. The goal of pedagogical counseling is to assist the educator in the process of self-determination to the extent that he can make decisions and act independently. In modern pedagogical theory, counseling is perceived as an educational tool.

The aim of the paper is to contribute to a greater understanding of the functions, characteristics and assumptions of effective counseling as a form of pedagogical activity, so that counselors can more effectively focus on the creation of original models of pedagogical counseling practice in the process of counseling students with disabilities in order to train them for self-awareness.

Successful pedagogical counseling for students with disabilities is based on the fact that the counselor needs to know the essence of pedagogical counseling, that is, to master the techniques of individual and group pedagogical counseling of students with disabilities, to know the essence of each stage in the counseling process, to adapt the course of pedagogical counseling to specificities each student with disabilities. The counselor specifically seeks the skill of establishing a pedagogical relationship in which the student with a disability becomes the subject of action. The best pedagogical counseling for students with disabilities is that which is based on the learning process, in which it intensively learns about the way of life and adaptation.

The counselor should know the basics of the methodology of pedagogical counseling for students with disabilities and, together with the students, with the help of pedagogy of experience, development, dialogue, discussion and independence, try to develop on new theoretical and methodological scientific bases.

Keywords: pedagogue, students with disabilities, counseling, pedagogical counseling.

УЛОГА МЕНТОРА У ИНКЛУЗИЈИ СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Апстракт: У раду се разматра улога ментора у инклузији студената са инвалидитетом у академску и у пословну заједницу. Развој менторства као начина подршке академском и професионалном развоју студената је препознат као актуелни тренд у свијету, а у развоју је и код нас. У процесу инклузије студената са инвалидитетом, задаци ментора се односе на пружање подршке студенту у ступању академских и вјештина учења, вјештина планирања и развоја каријере, пружање подршке у сарадњи са професорима, особљем факултета и другима, пружање информација, помагање у повезивању са тржиштем рада и друго. У раду се разматрају услови који су потребни да би процес менторисања био продуктиван, а највише се односе на успостављање доброг односа ментора и студента заснованог на обостраном разумијевању улога, одговорности, могућности, те повјерењу и поштовању, испуњавању договорених обавеза. Менторски процес користан је за студента али и за ментора, те за академску и пословну заједницу у цјелини.

Кључне ријечи: ментор, инклузија студената са инвалидитетом, менторски однос, менторски процес.

* tanja.v.glisic@gmail.com

Увод

Процес студирања, завршавања факултета и потом тражења посла је стресан за све студенте. Нарочито студенти са инвалидитетом, као често маргинализована група, немају довољно прилика за развој професионалне каријере, стручно усавршавање, запошљавање и слично (Buhin Lončar, Jakir, Kranželić, Luković, Novak, Petković, Vučijević i Vulić-Prtorić, n.d; Сладоје-Бошњак, Перућица, Каурин, Шкипина, Вујевић-Ђурић, Марковић, 2017). Поред уобичајених изазова студирања и запошљавања, популација студената са инвалидитетом сусреће се са додатним изазовима и због тога је важно да имају организовану подршку (Patrick & Wessel, 2013). Системи подршке овим студентима у нашем образовном контексту тек су у зачецима свог развоја. Један од начина подршке је укључивање студента у менторски процес. Ментор би студенту са инвалидитетом требало да омогући транспарентност и доступност прилика за стицање радног и практичног искуства.

Прије разматрања улоге ментора у инклузији студената са инвалидитетом, одредићемо појам ментор, будући да је овај појам могуће срести са различитим значењима и у различитим контекстима употребе. Потом ћемо анализирати улоге и задатке које би ментор требало да испуњава како би ефикасно пружио подршку студентима са инвалидитетом и на тај начин подржао њихову инклузију у академску заједницу са једне и пословну заједницу са друге стране. Уз то ћемо и размотрити шта подразумеива квалитетан однос ментора и студента, те ћемо менторски процес разложити на фазе.

Ко је ментор?

Термин *ментор* је грчког поријекла (грчки *mentor* – вођа, наставник, васпитач) и најопштије његово значење је савјетник и/или учитељ (Бујаклија, 1997; Klaić, 1968). У грчкој митологији Ментор је био Одисејев одани пријатељ коме је, полазећи у Тројански рат, Одисеј повјерио чување и васпитање свог сина Телемаха. У епу Одисеја налазимо да је богиња Атина често узимала Менторов лик како би пратила Телемаха и Одисеја и утицала на њихове одлуке. Тако, једном приликом, Ментор (прерушена Атина) обавља кључну улогу у животу Телемаха, дајући му неопходну подршку и снагу како би се супротставио просцима своје мајке и на тај начин покренуо лични развој у смијеру борбе за сопствено мјесто чувара очевог угледа и наслијеђа (Pranjić, 2012). Отуда се менотором и данас назива искусан и мудар човјек који помаже младима, дајући им неопходну подршку, усмјеравање и помоћ у животу.

Ментор и менторство су широко употребљавани појмови. Међутим, различити културолошки, друштвени и други контексти одређују њихова различита значења. Срећемо их у оквиру различитих програма, различитих професије и подручја људских дјелатности, у различитим окружењима и друго. Могуће је говорити о двије врсте менторства: природном и формалном (Dominguez, 2013; Jeđud i Ustić, 2009). Природно менторство улази у домен значења који је обухваћен претходним излагањем, гдје је ментор обично старија и искуснија особа која у животу младе особе има значајну улогу и утицај представљајући њеног савјетника, водича и дуго. Обично је неструктурисано, неорганизовано, засновано на пријатељским или чак родбинским односима. У таквим случајевима менторисање је уређено заједничким,

неформалним договором између појединаца који ступају у такав однос. У овом смислу, могуће је да свака особа у једном тренутку буде у улози ментора или менторисаног (Jeđud i Ustić, 2009).

С друге стране, формално менторство налазимо у различитим институционалним оквирима, односно формалним контекстима. Обиљежја формалног менторског односа су структурисаност, организованост, те формалне процедуре на којима се заснива (Jeđud i Ustić, 2009). Овакво менторство се често среће у оквиру образовних и академских институција (Buhin Lončar i dr., n.d.; Dominguez, 2013). Формално менторство се почиње развијати почетком двадесетог вијека, на тлу Сједињених Америчких Држава (Jeđud i Ustić, 2009). У свијету, па и код нас се све више развијају различити менторски програми (Popović, Subotić, Grbić, Bulatović, Luteršek, Gazivoda i Maslovarić, 2009). Разлог лежи у константном повећању потреба друштвене бриге о дјечи и младима, гдје је један од могућих приступа управо менторство.

Иако, како смо видјели, менторство срећемо у различитим неформалним и животним контекстима, у оквиру овог рада, значајније ћемо се позабавити различитим видовима професионалног односно формалног менторског процеса.

Тако, у нашој академској заједници, у оквиру свих нивоа студија, особу код које припрема различите практичне и торијске радове (семинарске, дипломске, мастер, докторске и слично), студент слови и сматра својим ментором. При томе, ментор се одређује према критеријумима струке, те предметног и/или научног подручја у оквиру којег студент израђује поменуте радове. Ментор студенту даје потребне информације, подстиче студента на што самосталнији и квалитетнији рад, надзире и процјењује тај рад и друго. То значи, да су ментор и

студент заједнички одговорни за реализацију тих конкретних обавеза током студирања.

Међутим, на факултетима све чешће сусрећемо различите, обухватније програме менторисања у оквиру којих, сваки студент, при самом упису факултета добија свог ментора који ће га пратити током читавог процеса студирања (*Mentoring/Advising Handbook*, n.d.; *How to Get the Mentoring You Want: A Guide for Graduate Students*, 2018). У таквим програмима, улога ментора је да помаже студенту у остваривању његових професионалних и академских циљева. Улагање у такве програме се вишеструко исплати, јер се показало да они воде ефикаснијим исходима студирања (Brown, Takahashi & Roberts, 2010; Dominguez, 2013; *Mentoring/Advising Handbook*, n.d.).

Поменућемо овдје још једну типичну појаву менторског односа. Наиме, у нашем контексту, у оквиру пословне заједнице, особа која се први пут запошљава и тако добија статус приправника, у исто вријеме добија и свог ментора, односно искусног радног колегу који ће је упутити у професионалне обавезе и на тај начин јој помоћи да што ефикасније стекне знање и искуство.

У наставку овог рада, ментором ћемо сматрати лице које је запослено у каријерном центру или центру за подршку студентима са инвалидитетом, које има улогу помагача и посредника студенту који је корисник услуга конкретног центра. Могуће је још срести и термине савјетник, стручни сарадник, консултант и слично (Glišić, 2017), мада то нису синоними. У оквиру поменутих центара, а који се обично налазе при факултетима односно универзитетима, студентима се пружају различите услуге током студирања. Њихова дјелатност је нарочито окренута оспособљавању студената за ступање на тржиште рада (Glišić, 2017). Дакле, у овим центрима раде ментори, који су

најчешће педагошке, андрагошке или психолошке струке. Улога ментора је да посредује између студента и других институција као што су факултет, програм стручне праксе или стипендије, потенцијални послодавац и слично. Основни исход менторисања је стицање пословних прилика и/или прилика за стручно усавршавање или праксу, односно ефикасно укључивање студента у тржиште рада и слично (Glišić, 2017).

Поред класичног индивидуалног, односно *један на један* менторисања, постоје још и други облици као што су: групно, вршњачко и е-менторисање (Brown, et al., 2010; Timmons, Mack, Sims, Hare & Wills, 2006). Овај рад је на првом мјесту посвећен индивидуалном менторисању, односно процесу који се заснива на индивидуалним контактима ментора и студента са инвалидитетом током одређеног временског периода и који је фокусиран на унапређивање професионалног развоја студента.

Задаци ментора у инклузији студената са инвалидитетом

Могуће је говорити о двије перспективе инклузије студента са инвалидитетом: инклузији у академску заједницу и инклузији у пословну заједницу, те улози ментора у обје.

Када је у питању инклузија студената са инвалидитетом у академску заједницу, менторови задаци се односе на пружање подршке у оквиру следећих области:

- стицање академских и вјештина учења;
- планирање каријере;

- сарадња са професорима, другим студентима, особљем факултета и слично (Buhin Lončar i dr., n.d.; Kisić i dr., 2016; Сладоје-Бошњак и др., 2017; Timmons, et al., 2006; *How to Mentor Graduate Students: A Guide for Faculty*, 2015).

Како би инклузија студента са инвалидитетом у тржиште рада била што квалитетнија, ментор пружа подршку у оквиру следећих области:

- развој вјештина тражења посла/праксе;
- информисање о приликама за запошљавање/праксу и друго, те одржавање базе информација;
- умрежавање са послодавцима (Kisić, Avramović, Tomić Pilipović i Bereta, 2016; *Mentoring/Advising Handbook*, n.d.; Сладоје-Бошњак и др., 2017; Timmons, et al., 2006; *How to Mentor Graduate Students: A Guide for Faculty*, 2015).

Поред набројаног, ментор има задатак да и у једном и у другом подручју инклузије студенту пружи подршку у:

- прилагођавању академских и пословних окружења студентима са инвалидитетом (Buhin Lončar i dr., n.d.; Glišić, 2017).

У наставку ћемо појединачно образложити сваку од претходно наведених видова подршке.

Подршка при стицању академских и вјештина учења. Односи се на помоћ коју ментор може да пружи како би студент развијао ефикасне стратегије учења, вјештине излагања и презентовања, истраживања и писања и сличне вјештина које су потребне за савладавање различитих изазова током студија, али и током цјеложивотног и професионалног учења и развоја. Као и сваки студент, студент са инвалидитетом током студирања може наићи на различите

препреке које могу бити узроци неуспијеха као што су проблеми при савладавању градива, лоше управљање временом, недостатак мотивације и слично (Buhin Lončar i dr., n.d.; *How to Mentor Graduate Students: A Guide for Faculty*, 2015). Менторов задатак је да мотивише, охрабри и помогне студенту у ношењу са потешкоћама, у позитивном сагледавању проблема са којима се сусреће, у уношењу позитивних промјена у погледу својих навика и слично (Buhin Lončar i dr., n.d.). На примјер, једна од области може бити менторова помоћ у савладавању кориштења нових технологија. У ту сврху, ментор може студента упутити у различите ресурсе и изворе, постојеће обуке и предавања у оквиру тема које могу бити корисне.

Подришка у планирању каријере. Често је студенту потребна подршка у разумијевању сопствених потреба, интересовања и могућности када је будућа каријера у питању. Овај вид подршке подразумева менторову помоћ у идентификацији професионалних интереса и амбиција студента, те у планирању развоја и унапређивања каријере.

Подришка у сарадњи са професорима, другим студентима, факултетским особљем и другим. Менторски рад обухвата сарадњу са студентима са инвалидитетом, али и са академским особљем, координаторима пројеката, студентским организацијама и службама, административним особљем факултета и друго (Сладоје-Бошњак и др., 2017). Ментор може бити кључни фактор који ће иницирати повећање свијести наставника и других о неопходности прилагођавања свог рада потребама и могућностима студената са инвалидитетом.

Подришка у развоју вјештина тражења посла/праксе. Током или непосредно након студирања, студенти су често у позицији да нису сигурни одакле да крену у свом трагању за пословним приликама или

приликама за обављање стручне праксе. Трагање за радним мјестима као и аплицирање за иста, од студента тражи низ различитих вјештина, а ментор може помоћи у развоју истих. На примјер, може помоћи студенту да изради адекватно мотивационо писмо, CV или биографију и слично (Сладоје-Бошњак и др., 2017).

Информисање о приликама за запослење/праксу и друго. Чак и ако студенту није потребна помоћ у развоју вјештина за тражење посла, обавеза ментора је да омогући доступност информација о приликама за запослење, стицање стручне праксе, о стипендијама, о могућностима наставка школовања и друго (Glišić, 2017). Такође, ментор мора добро познавати различите процедуре аплицирања, услове које је потребно испунити и слично, како би могао благовремено информисати студента о њима (*Mentoring/Advising Handbook*, n.d.). Информисати студента ментор може путем личних контаката, али и путем других видова контактирања (на примјер, путем електронске поште, друштвених мрежа и друго). Због тога је још једна од обавеза ментора одржавање базе информација како би олакшао повезивање студената са тржиштем рада (Glišić, 2017; Сладоје-Бошњак, и сар., 2017).

Умрежавање са послодавцима. Умрежавање подразумијева повезивање са пословном заједницом путем ширења мреже контаката (Glišić, 2017). Ментор, путем контактирања са послодавцима, проналази студенту прилике за запошљавање, стицање стручне праксе и друго. У том смислу, ментор је често у прилици да буде иницијатор првих контаката са различитим организацијама, институцијама, компанијама и слично, те да преговара са истима како би студентима обезбиједио могућности за стручну праксу, професионалну обуку, запошљавање и друго.

Прилагођавање академских и пословних окружења. У већини држава законска регулатива налаже да су образовне и друге институције дужне да своје физичке и друге услове прилагоде како би биле што доступније особама са инвалидитетом. Ментор би требало активно да дјелује како би код потенцијалних послодаваца као и у академској заједници утицао на повећавање свијести о значају и користима инклузије студената са инвалидитетом, те како би се рушиле постојеће предрасуде о особама са инвалидитетом. С друге стране, студенту са инвалидитетом ментор би требало да пружи неопходну помоћ и подршку у тражењу потребних прилагођавања у складу са својим потребама и правима (Buhin Lončar i dr., n.d.; Glišić, 2017).

У наставку ћемо се позабавити менторским односом као значајним за ефикасну реализацију претходно објашњених подручја менторовог дјеловања.

Однос ментора и студента са инвалидитетом

Менторски однос може бити од великог значаја студентима у постизању академских, пословних, али и животних циљева (Buhin Lončar i dr., n.d.). Овај однос има потенцијал да буде фактор побољшања квалитета живота студента са инвалидитетом, утичући на различите аспекте живота, студирања и рада студената. Резултати неких истраживања (Svanum & Bigati, 2009; види код Buhin Lončar i dr., n.d.) показују да су студенти који су прошли кроз квалитетан менторски процес, показали већу продуктивност у активностима излагања и истраживања, већу успјешност током студија, те у активностима тражења посла и запошљавања.

Како би ментор и студент успоставили квалитетан однос, који ће имати конкретне, позитивне ефекте, потребно је да се и један и друго придржавају сљедећих принципа:

- *Јасно разумијевање улога, права, одговорности, очекивања и могућности* (Buhin Lončar i dr., n.d.; Kisić i dr., 2016; Сладоје-Бошњак и др., 2017; *How to Mentor Graduate Students: A Guide for Faculty*, 2015). То значи да би ментор и студент од почетка требало да отворено поразговарају о овим питањима. Различита су очекивања која ментор и студент могу имати од менторског процеса. Потребно је дефинисати очекивања једне и друге стране у односу на жељене ефекте самог процеса, очекивања од самог односа који ће се у процесу развити, као и очекивања у односу на организациона питања попут учесталости, начин одржавања и садржаја састанака и слично. Студенту би требало од почетка да буду јасни улога и задаци ментора, те сврха самог менторског односа.
- *Искреност, отвореност и повјерење*. Иде упоредо са претходним. Нарочито се то односи да студент упути ментора у све изазове и потешкоће са којима се сусреће у погледу своје инвалидности. С друге стране, ментор би сваком студенту требало да приступи индивидуално, без обзира на евентуална претходна искуства са студентима који имају исту или сличну категорију инвалидитета. Уколико има тема које студент сматра да нису пожељне за разговор, искрено и на вријеме би требало да обавијести ментора. Искрена и правовремена повратна информација ментора студенту може бити од кључне важности за даље активности (Buhin Lončar i dr., n.d.). Ментор не смије студенту давати

лажне наде или лажна обећања, већ мора одговорно и објективно сагледати околности и јасно и на вријеме саопштити студенту све информације, ма колико оне биле позитивне или негативне.

- *Професионални и партнерски однос.* Професионални и партнерски однос ментора и студента се заснива на узајамном поштовању и повјерењу, на добром и усаглашеном познавању улога и задатака те на активном ангажовању и одговорном испуњавању договорених обавеза (Сладоје-Бошњак и др., 2017; *How to Mentor Graduate Students: A Guide for Faculty*, 2015). Неминовно може доћи до различитих конфликтних ситуација између ментора и студента, услед неспоразума, непридржавања договора, неких организацијских или личних фактора или слично (Buhin Lončar i dr., n.d.). Уколико су ментор и студент од почетка успоставили партнерски однос, овакве ситуације ће успјети рјешити кроз разговор, објективно сагледавање личних одговорности, кроз накнадне договоре и друго.
- *Поштовање договора и обавеза.* Потребно је да ментор и студент активно учествује у заједничком доношењу одлука у погледу различитих активности које је потребно обавити, те активно учествују у реализацији договореног плана. Неопходно је да се придржавају договорених термине састанака и рокова које су усагласили (Kisić i dr., 2016). На уговорене састанке или сусрете ментор и студент би требало да дођу добро припремљени и са спремном листом питања и дилема на које су наишли послје претходног састанка (Buhin Lončar i dr., n.d.).

- *Дискреција.* Поштовање дискреције односно повјерљивости информација је једно од основних етичких начела које ментор мора поштовати током своје дјелатности. Све информације које се размијене током менторског процеса, потребно је сматрати строго повјерљивим (Kisić i dr., 2016). У неким случајевима, како би дјеловао у најбољем интересу конкретног студента, ментор би требало да разговара са осталим актерима у процесу образовања и запошљавања студента (професорима, послодавцима, неким организацијама и друго) о случају конкретног студента. Тада може доћи до тога да је неопходно изнијети неке осјетљиве или непријатне информације о студенту (Buhin Lončar i dr., n.d.). Због тога је битно да ментор и студент унапријед договоре шта улази у затворене информације (*Mentoring/Advising Handbook*, n.d.), а што је могуће отворено износити, како се не би нарушила етичност њиховог односа, те узајамно повјерење.
- *Доступност.* Ментор би требало да студенту буде доступан како у самој установи (каријерном центру/центру за подршку), тако и на друге начине –електронским путем, путем телефона и слично, у складу са заједнички донесеним договорима, а све уз поштовање евентуалних ограничења и потешкоћа са којима се студент сусреће (на примјер, отежано кретање) (Buhin Lončar i dr., n.d.).

И ментор и студент имају обавезу да се придржавају претходно размотрених принципа менторског односа. Међутим, иницијатива и већи ниво одговорности су ипак на ментору као на искуснијем. Ментор

је тај који од почетка иницира договарање око оваквих и сличних правила понашања и одговорности у менторском односу.

Претходне смијернице за добар менторски однос је могуће сагледати и имплементирати у оквиру сљедећих фаза менторског процеса:

1. фаза успостављања иницијалног односа ментора са студентом,
2. фаза постављања циљева и реализације договорених активности како би се они остварили,
3. фаза евалуације остварености постављених циљева и менторског процеса и односа у цјелини (Buhin Lončar i dr., n.d; Kisić i dr., 2016; Сладоје-Бошњак и др., 2017).

Видимо да менторски процес почиње првим упознавањем ментора и студента, а наставља се кроз различите састанке и друге видове контаката у оквиру којих се договарају потребе, циљеви, активности те реализују исти. Још једном да нагласимо, да је веома је значајно да ментор добро упозна конкретног студента, укључујући и његове специфичности у погледу инвалидитета, како не би дошло до неспоразума, неразумијевања, неприлагођавања и слично. На примјер, комуникација са студентима који имају оштећења слуха је специфична у односу на студенте који имају оштећења вида, или пак студенте који имају потешкоће у кретању и тако даље (Buhin Lončar i dr., n.d.). Ментор, у контакту са конкретним студентом не би требало ништа унапријед да претпоставља, већ да искрено и осјетљиво пита студента за његове потребе, те да му понуди своју подршку и помоћ. Све је то у сврху успостављања квалитетног односа између ментора и студента од самог почетка.

Циљеви менторског односа које ће ментор и студент заједнички поставити морају бити конкретни, те реални, односно оствариви, како студент не би наишао на разочарања услед неиспуњености очекивања. Циљеве је потребно дефинисати кроз конкретан план активности, постављен у реалном времену (Buhin Lončar i dr., n.d.; Kisić i dr., 2016). Препорука је поставити више мањих циљева који су мјерљиви, чије остваривање води до већег циља (Buhin Lončar i dr., n.d.). Можда ће студенту бити потребна помоћ да идентификује циљеве, што ће му ментор помоћи имајући на уму да би сваки циљ требало да задовољи следеће критеријуме: да је специфичан, да је мјерљив, да је достижан, да је релевантан и да је временски одређен, што се показало као ефикасна стратегија у унапређивању исхода студирања (Lawlor & Hornyak, 2012).

Након одређеног временског периода студент и ментор ће моћи сагледати вриједности и ефекте досадашњих акција. Евалуација менторског процеса се односи на „процес процјене постављених и остварених краткорочних и дугорочних циљева менторисане особе, те сагледавање цјелокупне слике постигнућа са сврхом развоја даље визије односа између ментора и менторисаног” (Buhin Lončar i dr., n.d., стр. 150). Потребно је да и ментор и студент евалуацији приступе заједнички и објективно. Битно је разговарати о реалним и конкретним постигнућима, као и о евентуалним неуспјесима и разлозима њиховог дешавања (Buhin Lončar i dr., n.d.). Повратна информација коју ментор даје студенту је од кључне важности. Детаљан увид у све предузете кораке и њихове ефекте ће обезбиједити основу у одлучивању шта даље. То ће помоћи студенту да увиди да је могуће утицати на лични и професионални развој, ма колико то изгледало тешко. Такође, значајно је да ментор и студент искрено поразговарају о задовољству процесом,

односно заједничким радом, како би се исти могао унаприједити у будућности, уколико је потребно.

Закључак

Видјели смо да послови и обавезе ментора подразумевају пружање различитих видова подршке и помоћи студентима са инвалидитетом. Према томе, ментор је ослонац конкретном студенту, али не и особа која ће дјеловати умјесто студента. Ментор подстиче студента да буде проактиван, да повећа своју *видљивост* академској и пословној заједници, да буде одговоран и ангажован у управљању сопственим развојем (Buhin Lončar i dr, n.d.; Glišić, 2017). Успјех студента није искључива менторова одговорност него је одговорност подијељена. Ментор неће доносити одлуке за студента, него ће, с временом, тежити да оспособи студента у самосталном доношењу одлука, предузимању потребних акција, а све ради постизања што већег нивоа самосталности студента (*Mentoring/Advising Handbook*, n.d.; Kisić i dr, 2016).

Студенти са инвалидитетом се сусрећу са неким потешкоћама са којима се не сусрећу студенти без инвалидитета. Неке од тих потешкоћа су: потреба за улагањем већег напора и труда у рјешавању обавеза студирања, теже ношење са промјенама које се јављају у посљедњи тренутак (на примјер промјена задатака, литературе, обавеза, претходно договорених активности), а уз све то иде и нерадо тражење помоћи (Buhin Lončar i dr., n.d.) и тако даље. Ментор би требало да добро познаје потребе и потешкоће са којима се сусрећу студенати са инвалидитетом. Међутим, случај сваког конкретног студента је

специфичан, тако да менторов приступ и подршка ради инкулузије студента мора бити и индивидуалан и индивидуализован.

Користи менторисања су обостране. У раду је образложено шта све студент може добити од менторског процеса. Да сумирамо, менторисање би требало да има конкретне корисне ефекте за студента, као што су: запослење или стажирање, развој и унапређивање пословних и других вјештина, те укупно унапређивање квалитета живота студента са инвалидитетом. Међутим, добробити од менторисања конкретног студента има и сам ментор (Brown et al., 2010), његова садашња и будућа пракса као и институција са које долази. Од студента ментор може добити значајне информације, нове увиде, погледе и идеје што ће његово професионално дјеловање приближити стварним потребама студената, факултета, пословне заједнице и друштва у цјелини (Popović i dr., 2009).

У раду се нисмо бавили професионалним оспособљавањем ментора за рад са студентима са инвалидитетом. Овдје ћемо само рећи да се ментор мора континуирано усавршавати, односно радити на развоју како професионалних тако и личних вјештина.

За крај, можемо закључити да улога ментора и његов значај у образовном и професионалном развоју студената са инвалидитетом није ни близу довољно истражена, те је потребно још конкретних емпиријских истраживања о многим аспектима менторисања (Brown et al., 2010). Сматрамо да би резултати нових истраживања потврдили значај менторства, те да би утицали на повећање друштвене свијести о потреби различитих менторских програма у системима подршке студентима са инвалидитетом.

Литература

- Buhin Lončar, L., Jakir, A., Kranželić, V., Luković, T., Novak, V., Petković, M., Vučijević, D. i Vulić-Prtorić, A. (n.d.). *Mentorstvo i konzultacije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Brown, S. E., Takahashi, K. and Roberts, K. D. (2010). Mentoring individuals with Disabilities in Postsecondary Education: A review of the Literature. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 23(2), p.p. 98–111. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ906694.pdf> Accessed on: 15th January 2018.
- Бујаклија, М. (1997). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Dominguez, N. (2013). Mentoring Unfolded: The Evolution of an Emerging Discipline (Doctoral thesis). University of New Mexico Retrieved from: http://digitalrepository.unm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=oils_etd Accessed on: 15th April 2018.
- Glišić, T. (2017). Uloga Karijernih centara/Centara za podršku studentima sa invaliditetom. U monografiji *Obuka studenata s invaliditetom*, str. 20–26. Banja Luka: Centar modernih znanja. UDK 331.5-056.26/.36 Preuzeto sa: [file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/Rar\\$Dl\\$0.264/Training%20SwD_UBL_BHS_20.12..pdf](file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/RarDl0.264/Training%20SwD_UBL_BHS_20.12..pdf). Datum pristupa: 20. 02. 2018.
- Jeđud, I. i Ustić, D. (2009). *Mentoriranje i mentorski programi*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Klaić, B. (1968). *Veliki rječnik stranih riječi i izraza*. Zagreb: Zora.

- Kisić, V., Avramović, M., Tomić Pilipović, D. i Bereta, A. (2016). *Kreativno mentorstvo = Creative Mentorship. Priručnik za mentorstvo*. Beograd: Vizartis. Preuzeto sa: <http://www.kreativnomentorstvo.com/km/wp-content/uploads/2017/02/Priru%C4%8Dnik-o-mentorstvu-KREATIVNO-MENTORSTVO-2016-2017.pdf> Datum pristupa: 20. 06. 2017.
- Lawlor, B. K. and Hornyak, M. J. (2012). Smart goals: How the application of SMART goals can contribute to achievement of student learning outcomes. *Developments in business simulation and experiential learning*, 39, p.p. 259–267. Retrieved from: <https://journals.tdl.org/absel/index.php/absel/article/view/90/86>. Accessed on: 15th February 2018.
- Mentoring/Advising Handbook*. (n.d.). South Dakota School of Mines and Technology Retrieved from: [file:///C:/Users/User/Downloads/Mentor%20Handbook%202013%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Mentor%20Handbook%202013%20(1).pdf) Accessed on: 1st April 2018.
- Patrick, S. and Wessel, D. R. (2013). Faculty Mentorship and Transition Experiences of Students with Disabilities. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 26(2), p.p. 105–118. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1026835.pdf> Accessed on: 15th April 2018.
- Popović, D., Subotić, Lj., Grbić, S., Bulatović, Lj., Luteršek, N., Gazivoda, N. i Maslovarić, B. (2009). *Mentorstvo. Priručnik za nastavnike*. Podgorica: Zavod za školstvo.
- Pranjić, M. (2012). Uloga božanstva u Telemahovu odrastanju. *Diasovensia*, 20(2), str. 257–279. UDK: 37.01:292.12 Preuzeto sa:

file:///C:/Users/User/Downloads/257_279%20(1).pdf.

Датум

приступа: 15. 03. 2018.

Сладоје-Бошњак, Б., Перућица, Р., Каурин, С., Шкипина, Д., Вујевић-Ђурић, В. Марковић, Н. (2017). *Различити методолошки приступи у истраживању улоге ментора у инклузивном образовању*. Источно Сарајево: Универзитет у Источном Сарајеву и Медицински факултет Фоча.

Timmons, J., Mack, M., Sims, A., Hare, R. and Wills, J. (2006). *Paving the way to work: A guide to career-focused mentoring for youth with disabilities*. Washington, DC: National Collaborative on Workforce and Disability for Youth, Institute for Educational Leadership. Retrieved from: http://www.ncwd-youth.info/assets/guides/mentoring/Mentoring_Guide-complete.pdf
Accessed on: 15th January 2018.

How to Mentor Graduate Students: A Guide for Faculty. (2015). Retrieved from: <http://www.rackham.umich.edu/downloads/publications/Fmentoring.pdf>
Accessed on: 20th June 2017.

How to Get the Mentoring You Want: A Guide for Graduate Students. (2018). Retrieved from: <http://www.rackham.umich.edu/downloads/publications/mentoring.pdf>
Accessed on: 5th April 2018.

THE ROLE OF MENTOR IN THE INCLUSION OF STUDENTS WITH DISABILITIES

Abstract:

The paper discusses the role of mentors in the inclusion of students with disabilities in the academic and business community. The development of mentoring as a way of supporting the academic and professional development of students is recognized as the current trend in the world, and it is developing in our country. In the process of inclusion of students with disabilities, mentors tasks are: providing student support in development of academic and learning skills, career planning and career development, providing support in cooperation with professors, faculty staff and others, providing information, assisting in networking to the labor market, and other. The paper examines the conditions that are necessary for the mentoring process to be productive, and most of all refer to the establishment of a good relationship between mentor and student based on mutual understanding of roles, responsibilities, opportunities and other, trust and respect, fulfillment of agreed obligations, and so on. The mentor process is beneficial for both the student and the mentor, as well as for the academic and business community as a whole.

Keywords: mentor, inclusion of students with disabilities, relationship between mentor and student, mentoring process

Tanja Stanković-Janković*

Pregledni rad

Margareta Skopljak**

UDK 378:37.01/.02-056.26/.29

Filozofski fakultet

Univerzitet u Banjoj Luci

Bulevar vojvode Petra Bojovića 1a

Banja Luka

PEDAGOŠKO SAVJETOVANJE UNIVERZITETSKOG OSOBLJA UKLJUČENOG U RAD STUDENATA SA INVALIDITETOM

Apstrakt: Ovim radom skreće se pažnja na bitna pitanja pedagoškog savjetovanja univerzitetskog osoblja uključenog u rad studenata sa invaliditetom. Ukazano je na humane pretpostavke inkluzije bez koje nema kvalitetnog rada sa studentima. Različiti modeli pedagoško-savjetodavnog rada mogu biti usmjereni ka poučavanju za osiguranje kvalitetnije nastave (instrukcija) za studente sa invaliditetom – od predavanja, preko vježbi i prakse do forme samih ispita, za jačanje komunikacijskih vještina i samopouzdanja, te posredovanje kvalitetne interakcije među različitim studentima.

Ključne riječi: pedagoško savjetovanje, studenti sa invaliditetom, motivacija, samopouzdanje.

* tanja.stankovic-jankovic@ff.unibl.org

** margareta.skopljak@ff.unibl.org

Umjesto uvoda

Učili su nas disciplini ili disciplinovali su nas provodeći silu, tražeći poslušnost i pokornost, trpajući disciplinu u negativan kontekst. To su radili godinama. Da, to su, naši nastavnici, radili iz najbolje namjere. Takva disciplina sprovodila se i izdvajajući i izolujući „neoštećene” od „onih drugačijih”. Koga su to štitili – sebe ili ...?! „Mi neoštećeni” prozivali smo „one drugačije”: ćoravi, glupani, tupavi, gluvači, šepavi i ko zna kako još. Ponekad smo osjećali strah i nelagodu pri slučajnim (gotovo nikada namjernim) susretima sa njima, kao što strahujemo pred svim onim o čemu ne znamo mnogo. Rijetki pojedinci, vođeni često „golim” instinktom, prilazili su im i pokušavali pružiti iskru topline i onog nečeg humanog o čemu nas nisu učili ili nisu nalazili pravi način da nas pouče, a što danas zovemo empatijom i altruizmom. Bilo je i onih koji su, morališući, mislili da nas tome uče, da nas uče najvišim moralnim vrijednostima. Možda i jesu, ali ne u dovoljnoj mjeri, bar ne, kada je u pitanju disciplinovanje našeg odnosa prema osobama sa invaliditetom. Namjerno koristim riječ disciplinovanje kako bi se disciplini, ovdje i sada, dalo (ili preciznije rečeno vratilo) pravo značenje. Modernim jezikom vremena u kojem pišem, moglo bi se reći kako bismo je rehabilitovali. Disciplina (kao dio učenja ili poučavanje) podrazumijeva brigu i poštovanje prema sebi i drugima (Humphreys, 1998, vidi: Njuel i Džefri, 2011). Jasno je da je neraskidivo povezana sa empatijom i altruizmom.

Danas, na sreću, znamo da nije sramota ne znati. Danas, na sreću, znamo da „oni drugačiji” u pravilu imaju nešto što „mi neoštećeni” nemamo. Danas, na sreću, slavimo bogatstvo različitosti. Danas na sreću, učimo od njih, kao i oni od nas.

Prikazana priča odražava jedno prošlo vrijeme i jedno prošlo stanje. To je slika jedne realnosti i prikaz jednog iskustva, koje nažalost nije bilo usamljeno. No, to što danas više znamo, ne znači da znamo svi koji treba da znamo i da to primjenjujemo u svom radu. Otuda potreba da se posveti pažnja onima koji svakodnevno ostvaruju kontakte sa studentima sa invaliditetom. To su njihovi najbliži koji im sigurno i najviše pružaju, ali to su i oni sa kojima studenti sa invaliditetom studiraju, njihovi vršnjaci, te njihovi nastavnici, asistenti i mnogi drugi. Ova priča će biti orijentisana u pravcu pedagoško-savjetodavnog rada sa nastavnicima i studentima i drugim osobama koje stupaju u interakcije sa studentima sa invaliditetom.

Uporište možemo tražiti u dvo-ciljnim teorijama motivacije, povezivanju akademskog postignuća i socijalnih ciljeva (Urdan and Maehr, 1995). Socijalni ciljevi, kao što su pripadanje, empatija, altruizam neraskidiv su dio sistema obrazovanja. Socijalni uticaji su izuzetno važni, a u pojedinim slučajevima i presudni za nesmetan napredak studenata sa invaliditetom. Ovakvim pristupom studenti sa invaliditetom, od samog početka, počinju da funkcionišu (žive i rade) u društvu, a ne izolovani od društvenih uticaja. Na taj način njihovo angažovanje može biti socijalno primjećeno i socijalno podržano. Da bi se to ostvarilo neophodno je osposobiti akademsko osoblje da adekvatno odgovori izazovu koji se zove rad sa studentima sa invaliditetom.

Humanost prije svega

Kako ne bismo ostali uskraćeni za bolje razumijevanje problematike kojom se bavimo, neophodno je definisati osnovne pojmove: osobe sa

invaliditetom, studenti sa invaliditetom, inkluzivno obrazovanje, pedagoško-savjetodavni rad (definisano u sljedećem podnaslovu).

Osobe sa invaliditetom su „osobe sa urođenom ili stečenom fizičkom, senzornom, intelektualnom ili emocionalnom onesposobljenošću koje usljed društvenih ili drugih prepreka nemaju mogućnosti ili imaju ograničene mogućnosti da se uključe u aktivnosti društva na istom nivou sa drugima, bez obzira na to da li mogu da ostvaruju pomenute aktivnosti uz upotrebu tehničkih pomagala ili službi podrške” (Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, čl. 3). Potpuniju sliku o studentima sa invaliditetom daje nam sljedeća definicija: *studenti sa invaliditetom* su „svi studenti koji zbog bolesti ili oštećenja (bez obzira na rješenje o invaliditetu) imaju teškoća u realizaciji svakodnevnih akademskih aktivnosti. Ova definicija, uz studente s oštećenjima vida i sluha te tjelesnim invaliditetom, uključuje studente s hroničnim bolestima, psihičkim poremećajima i specifičnim teškoćama učenja” (Kiš-Glavaš, 2012, str. 56–57). Ukoliko priču proširimo i pozovemo se na *inkluzivno obrazovanje*, onda kvalitetno obrazovanje mora uključiti i ranjive grupe: pojedince iz siromašnih porodica, manjina, ruralnih sredina (UNESCO, 2005 – vidi kod: Farnell, n.d).

Budući da pravna strana priče ulijeva povjerenje, te da sve osobe, pa i osobe sa invaliditetom, mogu i treba da uživaju sve pogodnosti društva u kojem živimo (Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom, 2008), ovdje je neophodno podsjetiti se humanih pretpostavki inkluzije, koje je u svom radu apostrofirao Nenad Suzić (2009) pišući o inkluziji učenika u osnovnoj školi. Analogno ovim humanim idejama i istinskim potrebama onih kojima inkluzija omogućava život u pravom smislu te riječi, oblikovane su humane pretpostavke inkluzije na fakultetu:

- „studentima sa invaliditetom ne smiju biti uskraćena njihova prava;
- studentima bez invaliditeta ne smiju biti uskraćena njihova prava;

- svi zaposleni na fakultetu, kao i studenti bez invaliditeta, treba da prihvate osobe sa invaliditetom;
- neophodno je obezbijediti sve potrebne kadrovske, materijalne i organizacione uslove;
- nužno je predvidjeti rizike i spriječiti neželjene posljedice” (Stanković-Janković, 2017, str. 15).

Brojni su primjeri iz prakse kojima se krše prava studenata sa invaliditetom i koji vode njihovoj diskriminaciji. Studenti sa invaliditetom ukazuju na neke od njih: uskraćenost u izboru fakulteta i zanimanja, nedovoljan nivo znanja i iskustva nastavnog i administrativnog osoblja za rad sa studentima sa invaliditetom, te snižavanje kriterijuma za studente sa invaliditetom ili oslobađanje od pojedinih obaveza, a da se ne nude alternativne koje bi studenti sa invaliditetom mogli izvršiti (Izvešće Ureda pravobraniteljice za osobe s invaliditetom za 2009. godinu, 2010). Kako bi se napravio iskorak i kako bi studenti sa invaliditetom mogli ostvariti svoja prava neophodno je otvoriti kanale komunikacije studenata sa nastavnicima. Cilj je osposobiti nastavnike i asistente, ali i ostalo osoblje da na adekvatan način odgovore na potrebe studenata sa invaliditetom.

S druge strane, prava ostalih studenata (studenata bez invaliditeta) ne smiju biti ugrožena, jer je nastavnik zaokupljen studentima sa invaliditetom i nema vremena da se posveti ostalim studentima. Brojne su tehnike grupnog rada koje nastavnik može koristiti u svom radu, a zahvaljujući kojima niko od studenata neće biti zanemaren (Stanković-Janković, 2017).

Senzibilitet za studente sa invaliditetom ne smije se izjednačiti sa bolećivom popustljivošću. Naći mjeru u odnosima sa studentima sa invaliditetom nije jednostavno, pa mogućnosti koje pedagoško-savjetodavni rad sa nastavnicima i studentima bez invaliditeta pruža mogu biti od velike koristi u procesu podizanja kvaliteta cjelokupne univerzitetske nastave, a

posebno odnosa nastavnika i studenata bez invaliditeta prema studentima sa invaliditetom.

Kadrovski, materijalni i organizacioni uslovi su nešto bez čega inkluzija studenata sa invaliditetom može biti dovedena u pitanje. Neophodno je obezbijediti obrazovne programe koji omogućuju kvalitetno obrazovanje, kao i uslove studiranja u skladu s minimalnim međunarodnim standardima (Tomasevski, 2006). Takođe, ova pretpostavka podrazumijeva i adekvatnu opremu, ekonomsku i arhitektonsko-građevinsku pristupačnost, finansiranje angažmana stručnjaka (po različitim pitanjima), ali i studenata asistenata.

Rizične situacije će biti preduprijeđene ili prevaziđene dobrom organizacijom, materijalnom opremljenošću i poučenim kadrovima (Stanković-Janković, 2017). No, ako se, uprkos svemu ipak pojave, zbog neupućenosti u mogućnosti i potrebe studenata sa invaliditetom može izostati adekvatna pomoć i podrška. Zbog toga se prilagođavanjem osobama sa invaliditetom, manjinama i drugim marginalizovanim grupama može stvoriti ambijent kojim bi se preduprijedile rizične situacije.

Sve ovo ukazuje na važnost podizanja kvaliteta pedagoške komunikacije sa studentima sa invaliditetom. Neugodnost studenata zbog poteškoća u verbalnom izražavanju (studenti sa govornim manama ili gluhonijemi studenti) ili zbog neke druge specifičnosti (invaliditeta) može ih spriječiti da se obrate nastavniku ili asistentu, ali su česte i obrnute situacije. Moguće je i da sami nastavnici ne znaju kako da se postave u situacijama kada im se obraćaju studenti sa invaliditetom. Omogućiti studentu da se izrazi (dati mu dovoljno vremena ili više vremena ako je neophodno), upoznati potencijale studenta i pomoći mu da radi na razvijanju i jačanju svojih potencijala, pružiti mu tehničku i emocionalnu podršku, usmjeriti ga na one službe koje mu mogu dodatno pomoći u svakodnevnom životu tokom

studiranja – sve ovo podrazumijeva timski rad svih onih koji rade sa studentima. U određenim situacijama korisno je da prepoznamo problem i uputimo studente na one koji su kompetentni da mu pomognu. Ali to ne znači da smo se “riješili” studenta sa invaliditetom. Naprotiv, to znači da se trebamo dalje uključivati u onim segmentima rada u kojima možemo dati svoj doprinos, ali i pojačati saradnju sa stručnjacima koji intenzivnije rade sa njima. Na taj način možemo pomoći studentima da nauče da se nose sa izazovima i da se u tome osamostaljuju.

Neke opšte smjernice u pedagoškom savjetovanju univerzitetskog osoblja koje radi sa studentima sa invaliditetom

Savjetodavni rad „ima, pored terapijskog, mobilizatorski, integrativni, kooperativni i kreativni karakter” (Сузић, 1997, str. 147). To znači da savjetodavni rad sa studentom ne podrazumijeva dijeljenje i primanje gotovih savjeta, već mobilizaciju svih kapaciteta studenta, uz adekvatno vođenje i usmjeravanje od strane savjetodavca u pravcu rješavanja konkretnog problema, s jedne strane, i vlastite nadogradnje stečenim iskustvom kako bi u nove situacije ulazio zreliji i ojačano (kognitivno, emocionalno i akciono), s druge strane. *Pedagoško-savjetodavni rad* sa nastavnicima, asistentima i drugim zaposlenim na univerzitetu koji se može organizovati u cilju podizanja kvaliteta rada sa studentima sa invaliditetom ima veliku težinu, jer sa sobom nosi sam invaliditet studenta.

Modeli pedagoško-savjetodavnog rada mogu da budu:

1. Rad sa studentima (individualni i grupni):
 - Individualni rad sa studentima sa invaliditetom;

- Grupni rad kroz više modaliteta (sa grupom studenata sa invaliditetom, sa studentima među kojima su studenti sa invaliditetom ali i bez invaliditeta, ili sa studentima-asistentima);
- 2. Rad sa univerzitetskim osobljem (individualni i grupni) – sa nastavnicima, asistentima i drugima koji ostvaruju interakcije sa studentima sa invaliditetom.

U ovom radu pažnja je usmjerena na rad sa univerzitetskim osobljem. Različiti modeli pedagoško-savjetodavnog rada mogu biti usmjereni ka poučavanju za osiguranje kvalitetnije nastave (instrukcija) za studente sa invaliditetom – od predavanja, preko vježbi i prakse do forme samih ispita, za jačanje komunikacijskih vještina i posredovanje kvalitetne interakcije među različitim studentima. Pedagoško-savjetodavno djelovanje može početi i prije upisa na studije, što za studente sa invaliditetom može biti od ogromnog značaja. Otud potreba da se ostvari saradnja fakulteta (univerziteta) sa srednjoškolskim ustanovama i na vrijeme počne ili nastavi profesionalna orijentacija. Studenti završnih godina fakulteta, zajedno sa asistentima i profesorima, mogu raditi na promociji fakulteta i uspostavljanju kontakta sa studentima sa invaliditetima kako bi na vrijeme sagledali koje mogućnosti im pruža fakultet. Na taj način mogao bi se uspostaviti balans između očekivanja studenata i realnosti na fakultetu.

Funkcionalnom dijagnostikom, to jest, utvrđivanjem nivoa razvijenosti funkcija pojedinih sposobnosti (Suzić, 2009) studenata sa invaliditetom, moguće im je približiti realniju sliku u kojoj mjeri pojedini fakulteti mogu doprinijeti razvijanju njihovih potencijala. Sve to mora biti holistički sagledano, ali i futurološki orijentisano. Sljedeći primjer to može ilustrirati: Jedan pristup može podrazumijevati da prema Gardnerovoj klasifikaciji sposobnosti ili nekom drugom kriterijumu utvrdimo koji fakultet osoba sa invaliditetom može studirati u skladu sa svojim invaliditetom. Na

primjer, procjena je da budući vaspitač, zbog prirode svoga posla ne može biti osoba koja je u kolicima. Međutim, postavlja se pitanje koliko je to humano, ako uzmemo u obzir da se tehnologija razvija tolikom brzinom i da je moguće da će u budućnosti vaspitač u kolicima moći koristiti tehnologiju kao nadopunu svog deficita. Ili će zahvaljujući dostignućima u oblasti medicine ili tehnološkom razvoju biti otkriven „lijek“ za njegove nepokretne noge. Ili će, kada počne da radi, imati asistenta koji će biti zadužen za one poslove koje on fizički neće moći izvesti sa djecom. Holistički pristup podrazumijeva sagledavanje usklađenosti nivoa motivisanosti, nivoa razvijenosti vještina, zdravlja (u najširem smislu riječi) studenta, podrške okruženja i drugih faktora koji utiču na kvalitet života budućeg studenta. Sve to neophodno je koordinisati sa fakultetom i zaposlenima na fakultetu.

Ovdje se ukazuje na potrebu da se akademsko osoblje upozna sa izvorima akademske motivacije studenata (percepcija samo-efikasnosti i kompetencije, adaptivna atribucija i uvjerenje o sposobnosti kontrole, visok nivo interesovanja i unutrašnje motivacije, visok nivo vrednovanja akademskog postignuća, ciljevi) (Pintrich, 2003), koji mogu biti polazna osnova osmišljavanja što kvalitetnijeg rada sa studentima uopšte, a posebno studentima sa invaliditetom. Od nastavnika i asistenata se očekuje da postavljaju izazovne zadatke i šalju jasne poruke o kompetencijama i efikasnosti studenata, te o mogućnostima razvoja njihovih kompetencija. Takođe, oni su dužni da pomognu studentima da postanu svjesni svojih potencijala, ali i načina kako da rade na njima. Moć kontrole je često potcijenjena, a moguće ju je vježbati, jer uspjeh u nekoj aktivnosti determinisan je ličnom kontrolom i ličnim izborima, ali i sposobnošću adaptacije. Nastavnici mogu pomoći studentima da razviju ili da razvijaju što realističnija uvjerenja o vlastitoj sposobnosti adaptacije. Raditi sa studentima koji imaju visok nivo interesovanja i unutrašnje motivacije je imperativ

savremene univerzitetske nastave. Međutim, ne možemo a da se ne zapitamo šta raditi u situacijama kada studenti nisu zainteresovani i nisu unutrašnje motivisani za određene sadržaje propisane nastavnim planovima i programima. Odgovor je, jednim dijelom, u primjeni novih metoda rada, ali i spremnosti nastavnika da daju prostora idejama studenata. Visok nivo vrednovanja akademskog postignuća je moguć ako studenti sa invaliditetom procjenjuju da su akademski izazovi korisni i značajni za njih, ali i realno postavljeni u skladu sa njihovim potencijalima. Na kraju, ali ne manje važni, jesu ciljevi studenata. Ciljevi kojima nastavnici i asistenti vode svoje studente moraju biti istovremeno atraktivni samim studentima ili trebaju biti prevrednovani tako da ih studenti doživljavaju kao svoje i rade na njihovom ostvarenju jer ih visoko vrednuju.

Jačanje samopouzdanja studenata sa invaliditetom

U ovom radu fokus se stavlja na poučavanje o vještinama komuniciranja koje neće ugroziti samopouzdanje studenata sa invaliditetom i o vještinama kojima ćemo doprinijeti jačanju samopouzdanja studenata sa invaliditetom. To su poruke koje jasno definišu i dodjeljuju odgovornost odgovornima, bez obzira da li oni svjesno ili nesvjesno poštuju ili krše prava studenata sa invaliditetom. Sklonost nastavnika ili onih koji stupaju u interakcije sa studentima sa invaliditetom da im se pravdaju može ih navesti da ih nesvjesno stigmatiziraju (ističu njegovo oštećenje). Na primjer, nastavnici (ili administrativno osoblje ili drugi studenti bez invaliditeta) to čine kada se studentu sa invaliditetom obrate riječima: *Žao mi je, ali ne možete da prisustvujete predavanju, jer ste u kolicima*. S druge strane, poruka kojom se osobi sa invaliditetom jasno daje do znanja ko je odgovoran za kršenje njenih prava i kojom se neće ugroziti njeno samopouzdanje može

da glasi ovako: *Ne možete da dođete na predavanje na drugi sprat, jer ustanova (fakultet) još uvijek nije (fizički) pristupačna svim potencijalnim studentima* (primjeri adaptirani prema: Ружичић-Новковић, 2015). Dalji razgovor može ići u pravcu upućivanja studenata sa invaliditetom na alternativne izvore informacija uz detaljnu instrukciju. Na taj način student će biti ohrabren da nastavi dalje.

Takođe, ovakav vid komunikacije može biti pospješen ukoliko se osoblje upozna sa komponentama nenasilne komunikacije: opažanje, osjećanja, potrebe i zahtjevi (Rozenberg, 2002). Kada su ove komponente usmjerene prema drugima riječ je o empatiji. Gore pomenuti primjer može da glasi i ovako: 1. *opažanje*: Primjećujem da ne možete na drugi sprat. 2. *osjećanje* i 3. *potreba*: Da li ste ljuti (frustrirani), jer ne možete da prisustvujete predavanju? 4. *zahtjev*: Da li biste željeli da se obratite prodekanu za nastavu i vidite da li jedan dan u sedmici mogu biti organizovana predavanja u prizemlju ili nekom drugom pristupačnom prostoru? Ovo je svojevrsna nadogradnja prethodnog primjera, jer uključuje i upućivanje na one koji mogu pružiti konkretnu pomoć. No, upućivanje na nekoga i nešto, student sa invaliditetom može da prihvati ili neprihvati. Bez obzira kakav je ishod razgovora, akcije preduzima student sa invaliditetom, a ne osoblje koje ga savjetuje.

Takođe, moguće je organizovati niz pedagoških radionica koje bi pomogle osoblju da nauči kako da odgovori na zahtjevne situacije u radu sa studentima sa invaliditetom. Slične radionice mogu se organizovati i sa studentima koji nemaju invaliditet.

Budući da je komunikacija nešto bez čega nije moguć univerzitetski rad, ovdje se ističe da se u komunikaciji ništa ne podrazumijeva i ne uopštava. Upravo rad sa studentima traži individualizovani pristup, uz specifičnosti koje su važne u radu sa svakim studentom sa invaliditetom

ponaosob. Preporuka nastavnicima i asistentima koji u svojim grupama imaju studente sa invaliditetom je da ih upoznaju kroz njihov invaliditet, da znaju šta je to što bi morali znati o njemu. Tako će slijepim i slabovidim studentima biti omogućeno praćenje nastave ukoliko se zaduži neko od studenata ko će da opisuje vizuelni sadržaj filma ili čita prevod i dodatno tumači auditivno, ili će se gluhim studentima obezbijediti pisani materijal (titlovi) ili neko ko će biti zadužen za prevođenje znakovnog jezika (Vulić-Prtorić, Fajdetić, Lončar-Vicković, Ćirić, Czerny, Barić i Romstein, n.d). Ovaj primjer ilustruje koliko i studenti koji pomažu (studenti-asistenti) obogaćuju i proširuju svoje vidike.

Svako ko radi sa studentima sa invaliditetom, trebao bi da zna da se i studenti sa invaliditetom susreću sa raznovrsnim problemima, koji su prije svega ljudski, i da bi u savjetodavnom radu sa njima bilo korisno da se poštuju određena pravila. Pravila koja slijede izvedena su iz *Rodžersovog modela savjetovanja*:

- cilj nije riješiti konkretan problem, već pomoći studentu da rješavajući konkretan problem sazri kako bi se u buduću mogao nositi sa problemima i preuzimati odgovornost za ono što radi;
- obraćanje pažnje na emocionalne komponente situacije u kojoj se student nalazi, koje su najčešći uzrok što student svoje namjere ne može da pretvori u djelo;
- pažnju treba usmjeriti na aktuelnu situaciju studenta i osjećanja koja prate tu situaciju, a ne osvrnati se na prošla dešavanja ako za to nema potrebe;
- student počinje da se mijenja od početka savjetodavnog razgovora (adaptirano prema: Baškovac, 1979).

Sve ovo vodi osamostaljivanju studenata, kako na ličnom tako i na profesionalnom planu. Da bi nastavnici (asistenti) u tome uspjeli, preporuka

je da nauče da slušaju i da adekvatnim pitanjima podstaknu i usmjere razgovor, te da ohrabre studenta da iznese kompletnu i konkretnu poruku i usmjere ga ka samopomoći i jačanju samopouzdanja. Adekvatnim pitanjima studenti sa invaliditetom mogu biti podstaknuti da razmišljaju o sebi i svom odnosu prema drugima, mogu biti podstaknuti na promjenu. Primjeri koji slijede oslikavaju snagu slušanja i ispitivanja (adaptirano prema: Sardžent i Feron, 2016, str. 186–187):

1. Student sa invaliditetom: *Njihova usluga je najbolja u gradu.*

Nastavnik/asistent: *Po kojim kriterijumima? U odnosu na čije usluge?*

2. Student sa invaliditetom: *Predavanja na koja dolazim nisu na zadovoljavajućem nivou.*

Nastavnik/asistent: *Šta tačno na predavanjima nije na zadovoljavajućem nivou?*

3. Student sa invaliditetom: *Oni me izbjegavaju.*

Nastavnik/asistent: *Na koji način te izbjegavaju?*

4. Student sa invaliditetom: *Danas mi niko nije mogao pomoći.*

Nastavnik/asistent: *Na koga tačno misliš? Da li si se nekome obratio za pomoć?*

5. Student sa invaliditetom: *Pretpostavljam da se u ponedjeljak moram pojaviti na sastanku sa članovima tima zbog našeg projekta.*

Nastavnik/asistent: *Šta bi se dogodilo da se ne pojaviš tada?*

6. Student sa invaliditetom: *Nikako ne mogu da ga pitam za drugi termin za konsultacije.*

Nastavnik/asistent: *Šta bi se dogodilo da ga ipak pitaš?*

7. Student sa invaliditetom: *Uvijek mi daju lakše zadatke.*

Nastavnik/asistent: *Da li si ikada dobio zadatak koji ti je bio izazovan?*

Ovakva motivaciona pitanja nešto su što bi se trebalo planirati u svakodnevnom radu sa studentima. Ona su izvor promjena, jer podstiču na razmišljanje o vlastitim odlukama i postupcima. Takođe, na ovaj način profesionalci (nastavnici, asistenti) daju prednost individualnom i konkretnom, te jačanju samopouzdanja studenta u skladu sa potencijalima koje ima ili koje može razviti.

Zaključna diskusija

Rad sa studentima sa invaliditetom izazov je društva u kojem živimo. „No prilagođavanje akademskih aktivnosti specifičnim potrebama studenata s invaliditetom često izostaje zbog nefleksibilnosti univerzitetskog osoblja ili nedostatka znanja, vještina i kompetencija o načinima i metodama prilagođavanja s obzirom na to da ne postoje jasna uputstva niti procedure postupanja prema studentima s invaliditetom” (Korkut i Martinac Dorčić, 2014, str. 51).

Brojna su pozitivna iskustva centara za podršku studenata sa invaliditetom. Tako, na primjer *Ured za studente sa invaliditetom* u Rijeci „obavlja poslove stručne, psihološke i pravne pomoći studentima, pruža usluge individualnog i grupnog psihološkog savjetovanja, provodi radionice i tribine te izrađuje informativne i edukativne materijale tematski prilagođene interesima i potrebama studenata iz područja svojeg djelovanja te organizuje pomoć i podršku studentima s invaliditetom (članak 2.)” (Korkut i Martinac Dorčić, 2014, str. 47). Međutim, centri za podršku studentima sa invaliditetom ne smiju ostati izolovana ostrva i utočišta za studente sa invaliditetom u koja mogu pobjeći od surove realnosti, nego ih (centre) je neophodno uvezati u sistem sa ostalim institucijama za podršku, pa i sa

tržištem rada, a sve u cilju jačanja kompetencija studenata sa invaliditetom za život i rad u XXI vijeku.

Svijetli primjeri nam pokazuju koji biseri se kriju među studentima (osobama) sa invaliditetom. Među njima je čuveni naučnik Stiven Hoking, koji je uprkos Amiotrofičnoj lateralnoj sklerozi (ALS) i pesimističnoj prognozi doživio 76 godina, i iza sebe ostavio niz naučnih dostignuća. *Koliko je brilijantnih umova ostalo u sjenci vlastitog invaliditeta i na margini društva?*

Svaki fakultet bi trebao da ima strategiju razvoja, u koju će biti implementiran i rad sa studentima sa invaliditetom. Uspjeh fakulteta može se mjeriti samo ukoliko se stvore takvi uslovi rada koji će podržati svakog pojedinca, bez diskriminacije po bilo kom osnovu.

Literatura

- Baškovac, A. (1979). *Rodžersov model savjetovanja*. Prikaz knjige "Savjetovanje i psihoterapija". Beograd.
- Farnell, T. (n.d). Jednake prilike u obrazovanju u globalnoj perspektivi. U priručniku: *Studenti s invaliditetom – OPĆE SMJERNICE* (str. 13–34). Sveučilište u Zagrebu.
- Kiš-Glavaš, L. (2012). Studenti sa invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja u Republici Hrvatskoj. U priručniku: *Studenti s invaliditetom – OPĆE SMJERNICE* (str. 35–69). Sveučilište u Zagrebu.
- Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom* (2008).
- Korkut, S. i Martinac Dorčić, T. (2014). Izjednačavanje mogućnosti studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju: iskustvo ureda za

- studente s invaliditetom sveučilišnog savjetovališnog centra. JAHK, Vol. 2, br. 9, str. 43–58.
- Izvešće Ureda pravobraniteljice za osobe s invaliditetom za 2009. godinu* (2010). Zagreb.
- Njuel, S. i Džefri, D. (2011). *Transakciona analiza u učionici*. Novi Sad: Psihopolis.
- Pintrich, P. R. (2003). Motivational Science Perspective on the Role of Student Motivation in Learning and Teaching Contexts. *Journal of Educational Psychology*. Vol. 95, No. 4, 667–686. DOI: 10.1037/0022-0663.95.4.667
- Rozenberg, M. (2002). *Jezik saosećanja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ружићић-Новковић, М. М. (2015). *Представљање особа са инвалидитетом у медијском дискурсу Србије*. Нови Сад: Центар „Живети усправно”.
- Sardžent, E. i Feron, T. (2016). *Veština razgovora*. Beograd: Print Book.
- Stanković-Janković, T. (2017). Prevazilaženje prepreka tokom studiranja. U knjizi *Obuka studenata s invaliditetom* (str. 13–19). Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Сузић, Н. (1997). Допринос двоциљних теорија мотивације савјетодавном раду. *Наша школа, бр. 1-2*, стр. 139–154.
- Suzić, N. (2009). *Passi verso una scuola inclusiva*. Trento, Italia: Erickson.
- Tomasevski, K. (2006). *The State of the Right to Education Worldwide: Free or Fee - 2006 Global Report*. Copenhagen: Right to Education Project.
- Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom*. Službeni glasnik RS br. 33, 2006.

- Urdan, T. C. and Maehr, M. L. (1995). Beyond a two-goal theory of motivation and achievement: A case for social goals. *Review of Educational Research*, Vol. 65, No 3, 213–243.
- Vulić-Prtorić, A., Fajdetić, A., Lončar-Vicković, S., Ćirić, J., Czerny, S., Barić, A. i Romstein, K. (n.d). Oblici, metode i tehnike izvođenja nastave. U priručniku *Studenti sa invaliditetom – IZVOĐENJE NASTAVE I ISHODI UČENJA* (str. 77–157). Sveučilište u Zagrebu.

**PEDAGOGICAL COUNSELING FOR UNIVERSITY STAFF
INVOLVED
IN THE WORK OF STUDENTS WITH DISABILITIES**

Abstract: This work draws attention to the essential issues of pedagogical counseling of university staff involved in the work of students with disabilities. It is pointed out to the humane assumptions of inclusion without which there is no quality work with students. Different models of pedagogical and counseling work can be directed towards teaching to provide higher quality teaching (instruction) for students with disabilities - from lectures, through exercises and practice to the form of exams themselves, to strengthening communication skills and self-confidence, and mediating quality interaction among different students.

Keywords: pedagogical counseling, students with disabilities, motivation, self confidence.

САМОУСМЈЕРЕНО ОБРАЗОВАЊЕ СТУДЕНАТА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Апстракт: Овим радом жели се дати преглед специфичности самоусмјереног образовања студената са инвалидитетом, односно жели се указати по чему се и зашто образовање студената са инвалидитетом толико разликује од образовања студената који немају инвалидитете. Рад објашњава карактеристике ових студената, начине на који они уче и на које би могли ефикасније учити, како стичу знања, вјештине и навике, и слична питања. Описује се и самоусмјерено учење као процес, те су објашњени и најважнији фактори самоусмјереног и системског учења. У раду се описују и могуће препреке и ограничења са којима се студенти са инвалидитетом могу сусрети управо због разних специфичности студирања на високообразовним установама. Финални нагласак овог рада је изналажење широких могућности како студенти са инвалидитетом могу сами себи усмјерити образовање до њихових максималних потенцијала.

Кључне ријечи: самоусмјерено образовање, студенти са инвалидитетом, самоусмјерено учење, препреке, ограничења.

Увод

Долазак на поље високог образовања није једнак за све бруцоше. Међу њима постоје различита животна искуства условљена биолошким и социјалним факторима. Још као средњошколци имали су различите правце биолошког и социјалног развоја. С једне стране, док једни нису

* drazenko.jorgic@ff.unibl.org

имали никаквих препрека у развоју, с друге стране, постојали су и они средњошколци који су ипак имали одређене препреке у учењу и учешћу. Због постојања или непостојања одређених препрека у учењу и учешћу у високообразовном процесу студенти су већ на почетку студија принуђени да различито започну и наставе свој студиј.

Због одређених разлика међу студентима насталих услед социобиолошких утицаја још током средњошколских дана, они различито стартују и различитим темпом и интензитетом учења савладавају исходе учења дефинисане на нивоима наставних предмета, али и студијских програма. Један одређен број студената су и студенти са различитим инвалидитетима. Међу овим студентима налазе се студенти са оштећењем вида, оштећењем слуха, са моторичким поремећајима, са вишеструким оштећењима, са хроничним болестима (болести срца, крвних судова, плућа, шећерна, мускулоскелетна, душевна, и сличне болести), студенти са психичким болестима и поремећајима, са тешкоћама у учењу (дислексја, дисграфија, ADHD), са осталим здравственим стањима или тешкоћама које могу утицати на ток студија, и слично. Овим студентима је сигурно другачији развојни пут у високом образовању него код студената који немају инвалидитете.

Студенте са инвалидитетом је веома тешко довести у равноправан положај у односу на све остале студенте. Неопходна је вишеструка и непрекидна подршка која, нажалост, често изостаје. У многим ситуацијама, упркос постојању одређене материјално-техничке подршке, неопходна је и професионална наставничка подршка. Међутим, дешава се да и једна и друга врста подршке понекад недостаје, па је у тим случајевима развојни пут студената са инвалидитетом још више отежан. Због оваквих околности веома битно је још од почетка студија усмјеравати ове студенте да сами себе усмјеравају у учењу, односно образовању. Поред самоусмјереног учења и образовања неопходно је код њих исто тако подстицати и самодетерминацију и самозаступање као пожељне циљне оријентације за ефикасније образовање.

Самоузмјерено учење и образовање

Различите су категорије студената који се уписују на факултете. Чињеница је и да међу њима постоје и студенти са одређеним инвалидитетима. Такође, битна чињеница је и да је учење, односно образовање ових студената нешто другачије, и вјероватно захтјевније и сложеније у односу на друге студенте. Да би образовање студената са инвалидитетом било што ефикасније неопходно је сагледати и процес њиховог учења из више перспектива. Ефикасност учења, односно образовања студената са инвалидитетом зависи од обостраног усмјеравања процеса учења, с једне стране од наставничког усмјеравања студената, и с друге стране у зависности од самоузмјерености самог студента.

Одрасле особе, а самим тим и студенти са инвалидитетом уче на различите начине. Иначе, „типични начини учења одраслих су самоузмјерено учење, трансформативно учење и учење у контексту“ (Merriam, 2004; према Reić Ercegovic, 2016, str. 100). У литератури аутори спомињу бројне сличне називе самоузмјереном учењу. Неки од њих су на примјер, самоуправљано учење, самоодређено учење, саморегулисано учење, самоорганизовано учење итд. (Rogić, 2015). Аутори се међусобно слажу да је одлучујући критериј самоузмјереног учења самосталност одлучивања о циљном усмјерењу, главним путевима процеса учења, кориштењу организованих понуда за учење те институционалној подршци кроз организацију учења (Dohmen, 2001; Brinkmann, 2000; према Rogić, 2015). Према неким документима, као што је и Закон о образовању одраслих у Хрватској, на самоузмјерено учење се гледа двојачко, као замјену термину информално учење, али и као засебно учење, независно од информалног (Blažević, 2016). Синтагма самоузмјерено учење према Живчић и Вучић „означава активности у којима одрасла особа самостално успоставља контролу над процесом учења, као и одговорност за резултате учења“ (Zakon o obrazovanju odraslih, 2007; према Živčić i Vučić, 2016, str. 16). Мотивација, самосталност и контрола властитог живота битни су аспекти за организацију процеса учења. „Одрасле мотивише сврховито учење које могу повезати са властитим животним искуствима и

ситуацијом, а самосталност и контрола властитог живота подстиче самоусмјереност у учењу те преузимање одговорности за учење“ (Kaurlo Martinić, 2010; према Popović, 2016, str. 66). Постоје различити модели самоусмјереног учења. Тако су у теорији самоусмјереног учења препознатљиви линеарни (Knowles) и интерактивни (Garrison) модели овог учења. „Линеарни модели самоусмјереног учења поимају учење као процес у којем одрасли појединац утврђује властите потребе за учењем, открива и идентификује изворе и облике учења, проводи план учења и, коначно, евалуира исходе учења“ (Knowles, 1975; према Reić Ercegovac, 2016, str. 100). Дакле, битне детерминанте које одређују линеарни модел самоусмјереног учења су и потребе за учењем, извори, облици и план учења, као и евалуација исхода учења. Поред ових детерминанти, самоусмјереност учења студената са инвалидитетом треба схватати као циљ, али и као методу у образовању одраслих (Mezirow, 1981; према Brčić Kuljiš, 2016).

Из претходних тумачења феномена „самоусмјерено учење“ намећу се импликације да се студенти са инвалидитетом не могу искључиво само они сами за себе усмјерити, односно самусмјерити процес учења. Њима је свакако неопходна и одређена доза институционалне подршке као помоћи за самоусмјеравање. Другачије речено, неопходно им је и усмјеравање од стране наставника, али и физичка и материјално-техничка подршка која се данас може дати захваљујући сталном напретку тзв. асистивних технологија. Студенти са инвалидитетом, заједно са наставницима и њиховим асистентима, саставни су дио образовне организације која учи. Велику улогу у организацијама које уче има и самоусмјерено учење. Оно је једна од компоненти инфраструктуре континуираног учења која истовремено припада пракси информалног рада и учења и нивоу индивидуалног учења. Једна од организацијских одговорности, поред индивидуалне, је и оспособљавање за самоусмјерено учење (Ћерић, 2009). У андрагошкој теорији и пракси образовања одраслих постоји више модела поучавања одраслих, гдје спадају и студенти са инвалидитетом. Концепт тзв. е-учења, захваљујући употреби информационо-комуникационих технологија, нуди мноштво потенцијала који могу унаприједити моделе поучавања одраслих. „Информационо-комуникационе технологије (ИКТ) имају важну улогу у развијању различитих облика образовања за

старије особе и њихово укључивање у друштво знања јер омогућују индивидуално учење, приступ информацијама и услугама што нарочито долази до значаја код особа с инвалидитетом“ (Crnković, Budiselić Bistровић i Pogarčić, 2010; prema Vasilj, Zovko i Vukobratović, 2017, str. 90). Примјена различитих наставних стратегија и методе учења и поучавања могу бити од користи и за усмјеравање процеса учења, што може бити и од користи за самоусмјерено учење и образовање студената са инвалидитетом.

С обзиром на избор стратегија и метода учења и поучавања, савремена андрагошка литература истиче важност избора оних дидактичких стратегија и наставних метода које су усмјерене на активно учествовање полазника наставног процеса те подстичу самоусмјерено учење, критичко-рефлексивни и на рјешавање проблема усмјерени приступ учењу и поучавању, при чему се теорија повезује са праксом и ранијим искуствима, знањима и ставовима полазника. (Knowles, 1980; Knowles i sur., 2005; Jarvis, 2010; Kako poučavati odrasle?, 2012; prema Koludrović, 2016, str. 81)

Подршка учењу студената са инвалидитетом битна је и са социјалне, али и емоционалне стране. „У контексту самоусмјереног учења, аутори често истичу важност повољног социо-емоционалног окружења учења које би подржавало самоусмјерено учење те високу регулацију контроле или аутономност појединца при обављању активности“ (Ryan i Deci, 2000; Zimmerman, 1990, 2000; Pintrich, 2003; prema Reić Ercegović, 2016, str. 100). Сви универзитетски наставници немају подједнако развијену сензитивност за проблеме студената, поготово за студенте са инвалидитетом. Они различитом мјером и различитим интензитетом усмјеравају учење ових студената, неки више, а неки мање. „Анализа курикулума показује неопходним стицање и оних компетенција које се односе на развојне карактеристике одраслих ученика, што је поткријељено бројном научном литературом из подручја андрагогије, при чему се истиче важност самоусмјереног и сарадничког учења“ (Koludrović i Brčić Kuljiš, 2016, str. 196). Ове анализе и поткријељеност литературом свакако су значајне због

стицања оних компетенција универзитетских наставника усмјерених на подстицање самоусмјереног и сарадничког учења студената са инвалидитетом.

Због сложености организације образовног процеса на неким универзитетима, поготово оним гдје донекле изостаје подршка студентима са инвалидитетом, неопходно је изналазити рјешења да се овим студентима олакша студиј. Колико год је значајна институционална подршка у усмјеравању процеса учења и образовања, исто тако је незаобилазна и лична самоусмјереност ових студената. Једно са другим треба да буде комплементарно, јер једино тако самоусмјерено учење и образовање може да постане истовремено циљ и метод образовања студената са инвалидитетом.

Почетна знања и вјештине за студенте са инвалидитетом

Средњошколци који завршавају средњу школу, а који имају неке од инвалидитета, требали би још прије избора и уписа на факултете да имају неку врсту припреме. Та припрема би подразумијевала да прије уписа, а најкасније у првим данима студирања стекну нека за њих веома битна почетна знања и вјештине. Почетна знања и вјештине за студенте са инвалидитетом ће им омогућити бољи старт, бржу адаптацију и ефикаснији развојни пут од студирања, па све до запослења.

Поставља се питање Која су то почетна знања и вјештине неопходни овим студентима? Или, другачије речено, Из којих то извора они могу стицати та знања и развијати одређене вјештине? Да би студенти са инвалидитетом развијали вјештине самоопредјеливања и самозаступања један од битних услова за ту успјешност је и познавање релевантних закона и подзаконских аката. У овом случају, најрелевантнији су закони о високом образовању, закони о раду, закони о волонтирању и закони о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа с инвалидитетом. Од подзаконских аката битно је и познавање: прописа, уредби, статута и сличних докумената.

Било која запослена особа, па и она која то још није, док завршава средњу школу, док студира, али и после завршених студија треба да је упозната са елементарним информацијама које се налазе у законима битним током школовања и у периодима прије и током запошљавања. То се односи на особе, па и студенте с инвалидитетом када заснују радни однос. Они се морају научити како да бране своја права која су им загарантована релевантним законима. Неке особе се запошљавају одмах након средњег усмјереног образовања, док друге настављају своје образовање на високим школама или факултетима. Док студирају, најбитнији закон за све студенте, па и оне с инвалидитетом је закон о високом образовању или закон сличног назива. Овим законом су заштићена одређена права студената, али дефинисане и одређене обавезе студената, без обзира имали они инвалидитет или не. Познавањем овог закона студенти ће знати штитити и бранити своја права ако у ком случају буду угрожена. У супротном, уколико их не познају њихово студирање може бити још више отежано и успорено (Jorgić, 2017).

Познавање закона о волонтирању је од посебног значаја за ток студирања. Док још студирају захваљујући познавању овог закона студенти са инвалидитетом могу да волонтирају у одређеним предузећима. Волонтирање им је прилика да стичу практична знања која ће им бити употребљива током студија, а поготово после када буду у прилици да се запосле. Приликом волонтирања они већ тада могу да се „доказују“ послодавцу, а није искључено да ће им исти послодавац по завршетку студија можда и обезбиједити и радно мјесто.

Веома битан закон за ове студенте, а поготово када су у фази завршавања студија, односно када већ траже прилику за заснивање првог радног односа је закон о раду. У овом закону студенти са инвалидитетом који су „пред дипломом“ или ће убрзо дипломирати било би добро да су већ упознати са неким кључним одредбама истог. За њих је битно да познају неке од одредби као што су: Заснивање радног односа, Основна права и обавезе радника, Основи и врсте дискриминације, Забрана дискриминације, Слобода удруживања, Услови за закључивање уговора о раду, Пријем приправника, Радно вријеме, Обавеза вођења евиденција, Заштита радника, Плата радника, Унапређења радника, Накнада штете, Престанак уговора о раду, и

сличне одредбе овог закона. Познавање кључних одредби овог закона поготово је битно за оне особе с инвалидитетом које су пред закључивањем уговора о раду (Jorgić, 2017).

Најкориснији закон за студенте са инвалидитетом, свакако је закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом или закони сличних назива. Студенти са инвалидитетом приликом избора факултета за студирање, па чак и током студија а није касно ни после завршетка студија, треба највише да су упознати са овим законом. За њих је у овом закону битан сваки члан истог. Добро познавање овог закона студентима пружа у даљем личном и професионалном развоју ефикасну професионалну рехабилитацију, али и много веће шансе приликом запошљавања за разлику од студената с инвалидитетом који ништа не познају у овом закону. Од почетка до краја скоро све тачке овог закона су веома битне за студенте. Они би требали да познају што више одредби овог закона, а као што су: Основне одредбе, Права и обавезе особа са инвалидитетом, Процјена радне способности, Подстицање запошљавања особа са инвалидитетом, Професионална рехабилитација, Запошљавање особа са инвалидитетом, Мјере активне политике запошљавања особа са инвалидитетом, Посебни облици запошљавања и радног ангажовања особа са инвалидитетом, Надзор, Казнене одредбе и Прелазне и завршне одредбе (Jorgić, 2017).

Студенти са инвалидитетом док су млади не би требали правити непотребне грешке приликом избора наставка школовања, односно приликом избора будуће професије. Велику помоћ могу добити још приликом уписа, током студирања, па и после од ових релевантних закона. Познавање истих може им само бити од користи, а никако на штету личног и професионалног развоја. Некада релевантним законима није све до краја експлицитно објашњено и речено, па обични грађани, а међу њима и студенти са инвалидитетом, не могу до краја све да разјасне, односно не могу јасно да разумију своја права и обавезе који стоје “између редова” у датим законима. У ту сврху им помажу релевантни подзаконски акти који су на неки начин “подређени” законима. То су најчешће бројни правилници и статuti јавних и приватних установа и предузећа. Ако говоримо рецимо о Закону о високом образовању, онда је добро познавати и *Правила студирања на*

основним студијама која произилазе из овог закона. Из ових Правила пожељно би било да студенти са инвалидитетом познају: Опште одредбе, Организацију студија, Напредовање у току студија, Вредновање рада студената, Исправе о студијама и сличне одредбе ових Правила. И испред закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа с инвалидитетом могу да постоје одређени правилници. За особе, односно студенте с инвалидитетом није лоше успут познавати и рецимо Правилник о утврђивању квоте за запошљавање особа с инвалидитетом, као и на примјер, Правилник о подстицајима при запошљавању особа с инвалидитетом какви су својствени у хрватском законодавству и/или сличним законодавствима у региону (Jorgić, 2017).

Дакле, од вишка информација, а поготово оних корисних, неће никога заболити глава, па чак ни студенте са инвалидитетом. Ипак, да би они имали одличан „старт“, а још бољи наставак студија неопходна су одређена почетна знања која ће им уједно омогућити и развој вјештина као што су самодетерминација и самозаступање. Са наведеним почетним знањима и развијеним вјештинама самодетерминације и самозаступања њихово образовање ће свакако бити ефикасније, а самим тим и бржи пут до запослења.

Самодетерминација и самозаступање студената са инвалидитетом

Унутрашња мотивација и осјећај компетентности кључне су детерминанте у развоју самодетерминације и самозаступања студената са инвалидитетом. Да би ови студенти били унутрашње мотивисани и често имали осјећај компетентности односно осјећај континуираног напредовања неопходни су и спољни стимуланси од стране универзитетских наставника и њихових асистената. За наставнике и асистенте је веома битно да ове студенте, као и све друге, често постављају у субјекатску позицију, да им подстичу радозналост, да буду више аутономни, да траже рјешења, да истражују, да бирају и

одлучују, и сличне позиције. Међутим, сви наставници и њихови асистенти не успијевају довољно да подстичу студенте, па су они понекад у ситуацијама да сами преузму иницијативу и да се „сами боре“ за ефикасније (само)образовање.

Теорија самодетерминације је често у вези са теоријама унутрашње мотивације и организационог понашања. Ова теорија је на веома широком континууму унутрашње и вањске мотивације. Теорију самодетерминације су још крајем прошлог вијека развили Десај и Рајан са сарадницима. Они ову теорију описују као теорију мотивације за рад и указују на релевантност ове теорије у теоријама организационог понашања (Gagné and Deci, 2005). У средиште ове теорије ови аутори стављају разлику између аутономне или унутрашње и контролисане или спољашње мотивације. Аутономна мотивација подразумева да, на примјер, студенти с инвалидитетом већ имају вољу, односно веома вољно студирају, док с друге стране, контролисана мотивација подразумева одређену дозу притиска према овим студентима од стране наставника или асистената, и то често у виду неке награде или казне. Када у настави већ недостају одређени позитивни спољни подстицаји од стране наставника и асистената, онда студентима с инвалидитетом једино преостаје дилема како да се својом снагом унутрашње мотивишу, а да у неким другим особама, као што су остали студенти проналазе спољне подстицаје које ће с временом поунутрити како би развијали осјећај самодетерминисаности и компетентности (Jorgić, 2017).

Сузић самодетерминацију доводи у нераскидиву везу са компетенцијом. Он истиче да је у основи појма самодетерминација неколико поставки других аутора као што су Маслов, Вајт и Де Чармс. Сузић истиче да су у појму самодетерминација садржана три појма, и то: оријентација на проширење себе у природи и друштву, дјелотворност у човјековој тежњи за интеракцијом са околином и узрочност, тј. човјекова моћ да властитом вољом постаје узрочни чинилац промјене. За боље разумијевање Десајеве теорије „компетенције и самодетерминације“, он истиче, нужно је објашњење ниже родних појмова као што су: изазов, радозналост, когнитивна евалуација, локус узрочности, контролни и информативни аспект награде, социјално награђивање, општи модел мотивације (Suzić, 2005).

Ако посматрамо појам самодетерминација, односно његова три садржајна појма, како Сузић истиче, и студенти са инвалидитетом би морали бити другачије оријентисани, дјелотворнији и усмјеренији на промјене. У ситуацијама да студенти са инвалидитетом имају поједине наставнике и њихове асистенте који врло мало подстичу ове студенте на оријентацију на проширење себе, онда су сами студенти принуђени да „не чекају“ на наставнике и асистенте него да сами раде на себи. То би значило да из оних наставних предмета у којима не виде неку ширу перспективу покушавају сами да проучавају и истражују много више него што се предметом нуди. Овако они проширују своја сазнања, а што ће се свакако показати корисним једног дана и код послодаваца ако наставе са таквом оријентацијом и као запосленици. Такође, наставне ситуације у којима недостају дјелотворне активности и гдје готово да и нема интерактивности међу наставницима, асистентима и студентима са инвалидитетом, нису разлог да се на томе стане и одустане од неке продуктивније наставне климе. Студентима са инвалидитетом преостаје да траже од универзитетских наставника и њихових асистената да им с времена на вријеме поред теоријских предавања обезбиједи и ситуације у којима ће студенти примјењивати теорију и стварати конкретна дјела и активности у вези са будућом професијом (нпр. игра улога, симулација процеса и дјелатности, извођење огледа, истраживачки пројекти, и сл.). Поред овога, студенти са инвалидитетом могу иницирати код својих наставника и њихових асистената и ситуације у којима студенти сараднички уче и поучавају једни друге. Ово је прилика у којој се јасно може уочити да студенти са инвалидитетом могу готово једнако успјешно као и студенти који немају инвалидитета да учествују у наставном процесу и да буду од користи другима и друштвеној заједници уопште. Самодетерминацију студената са инвалидитетом чине активности које су углавном унутрашње мотивисане, а рјеђе споља. У случају да наставници не пружају шансе за нове изазове онда их студенти требају сами себи постављати. На примјер, изазов студентима са инвалидитетом може бити тежња да из већине битних наставних предмета добијају највише оцјене. Поред могућих изостајања изазова иницираних од стране наставника у наставном процесу, студенти са инвалидитетом не требају себи дозволити „статус мировања“ него и недостатке повратних

информација на радозналост студената, вредновање сазнања, социјално награђивање, и слична обиљежја самодетерминисаности тражити и иницирати изван наставе гдје имају слободу да одреде с ким, када, гдје, шта и како да раде (Jorgić, 2017).

Теорија самодетерминације може се примијенити и у ради васпитача са предшколском дјецом. Рефлексије ове примјене могу се свакако користити и у раду са студентима са инвалидитетом. Јасмина Кнежевић и Јелена Мићевић-Карановић сматрају да се ова теорија може примијенити подстицањем унутрашње мотивације и саморегулације и да ова теорија сугерише да спољашња и унутрашња мотивација нису дискретне категорије већ типови мотивационе оријентације који се распоређују дуж мотивационог континуума. Оне такође наглашавају да се развијањем код дјете вјештина као што су прављење избора, доношење одлука и рјешавање проблема доприноси задовољењу основних психолошких потреба, што је основа унутрашње мотивације и само-регулације понашања. Оне наглашавају и да опажање компетенције подразумијева да се са стварањем осјећаја веће личне компетенције кроз одређену активност, повећава и унутрашња мотивација и обрнуто. Такође су сагласне и да базичне психолошке потребе као што су потребе за аутономијом, компетенцијом и повезаношћу заузимају важно мјесто у теорији самодетерминације (Кнежевић и Мићевић-Карановић, 2014). Оваква схватања имплицирају да су спољни подстицаји веома значајни за унутрашњу мотивацију, односно за самодетерминацију студената са инвалидитетом. Поред овога, да би студенти с инвалидитетом поред задовољених потреба за аутономијом и компетентношћу имали и задовољену потребу за повезаношћу они требају чинити и слједеће: разговарати са другим студентима о лично важним темама, учествовати у заједничким учећим активностима, укључити се у групу студената са којима могу водити и слободно вријеме, стварати осјећај да постоји разумијевање и уважавање од стране других студената, учествовати у активностима у којима уживају и осјећају се пријатно, избјежавати свађе и конфликте са студентима који стварају дистанцу, и слично (Jorgić, 2017).

Једна од главних вјештина самодетерминације је самозаступање. Као и друге вјештине она се може с временом увјежбавати и усавршавати како би студенти са инвалидитетом успјешније себе

самодетерминисали на почетку и током студија. Многи студенти, па и студенти са инвалидитетом понекад имају проблема како себе заступати на студију или на примјер код потенцијалног послодавца. Зато је веома битно ову вјештину увјежбавати још на почетку студија (Jorgić, 2017).

На основу одређених начина и искустава може се и учити како развијати и побољшавати вјештину самозаступања. Према Јоџани Квенка-Карлино и сарадницима студенти са емоционалним поремећајима и поремећајима понашања могу веома успјешно заступати своје идеје и мисли са логичним и кохерентним аргументима путем увјерљивог писања (Cuenca-Carlino, Mustian, Allen, & Gilbert, 2015). Једно истраживање у фокус групама студената са инвалидитетом показало је да су за боравак на колеџу и за добијање подршке која је потребна овим студентима апсолутно неопходне сљедеће четири вјештине самозаступања или самодетерминације: тражење од Центра за подршку студентима с инвалидитетом и од колеџа услуга доступних свим студентима; формирање односа са професорима и инструкторима; развој система подршке у кампусу са пријатељима, групама подршке и са Центрима за подршку студентима с инвалидитетом и стицање самосвијести и разумијевања себе за истрајавање (Getzel, & Thoma, 2008).

Свим студентима за почетак и ток њиховог студија веома је битна спољна подршка. Од ње увелико зависи и њихова унутрашња мотивација и осјећај компетентности. Међутим, услед недостатка и недовољног спољног подстицаја студенти са инвалидитетом требају бити свјесни чињенице да понекад они морају бити „и узрок и посљедица“ за њихово образовање, а касније и за запослење. Неминовно је да се још од првих студентских дана самодетерминишу и сами себе заступају како би (само)образовање учинили ефикаснијим и тиме себи рационалније „крчили“ пут до запослења.

Закључак

Стицање знања, вјештина и навика за будући позив, али и за лични развој понекад није тако лако. У високом образовању нису сви студенти подједнако успјешни на почетку и током студија на том путу до дипломе, односно до запослења. Поготово је тај пут сложен за студенте са инвалидитетом, односно оне који имају перцептивне, физичке и здравствене препреке у учењу и учешћу.

Превазилажење препрека у учењу и учешћу може бити олакшано уколико постоји обострано разумијевање и подршка свих субјеката у високом образовању. Ту првенствено мислимо на универзитетске наставнике, њихове асистенте, стручне сараднике, менторе, савјетнике, и наравно, на све студенте, без обзира имали или не неки од инвалидитета. За студенте са инвалидитетом је веома битно да су прије и на почетку студија добро информисани о њиховим правима и „олакшицама“ док су укључени у процес високог образовања.

Како у одређеним случајевима ови студенти некада не добијају довољну подршку од стране наставника из тих разлога су они принуђени да понекад „преузму ствари у своје руке“. Самоусмјерено образовање ових студената треба да буде истовремено циљ и метод у њиховом образовању. Захваљујући самоусмјереном образовању њихов студиј може бити знатно ефикаснији, а самим тим и бржи и проходнији пут до њиховог запослења.

Литература

- Blažević, M. (2016). *Obrazovna struktura poljoprivrednika osječko-baranjske županije* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of agriculture. Department for agro-economics).
- Brčić Kuljiš, M. (2016). Kritičko/refleksivno mišljenje u obrazovanju odraslih, u Zborniku radova *Doprinos razvoju kurikuluma namijenjenih*

stručnjacima u obrazovanju odraslih, Urednice: Morana Koludrović i Marita Brčić Kuljiš, Zagreb: Hrvatsko andragoško društvo.

Gagné, M., & Deci, E. L. (2005). Self-determination theory and work motivation. *Journal of Organizational behavior*, 26(4), 331-362. Preuzeto sa https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2005_GagneDeci_JOB_SDTtheory.pdf.

[Getzel, E. E., & Thoma, C. A. \(2008\). Experiences of college students with disabilities and the importance of self-determination in higher education settings. *Career development for exceptional individuals*, 31\(2\), 77-84.](#)

Živčić, M. i Vučić, M. (2016). Uloga agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih u procesu institucionalizacije i razvoja sustava obrazovanja odraslih, u Zborniku radova *Doprinos razvoju kurikuluma namijenjenih stručnjacima u obrazovanju odraslih*, Urednice: Morana Koludrović i Marita Brčić Kuljiš, Zagreb: Hrvatsko andragoško društvo.

Jorgić, D., Stanković – Janković, T., Glišić, T., Skopljak, M., Mikanović, B., Džindo, A., Macanović, N i Debevc, M. (2017). Prava osoba s invaliditetom, u knjizi *Obuka studenata s invaliditetom*, Banja Luka: Centar modernih znanja.

Jorgic, D., Stankovic – Jankovic, T., Glisic, T., Skopljak, M., Mikanovic, B., Dzindo, A., Macanovic, N i Debevc, M. (2017). Rights of persons with disabilities, in *Students with disabilities training*, Banja Luka: Centar modernih znanja.

Кнежевић, Ј. и Мићевић-Карановић, Ј. (2014). Примена теорије самодетерминације у раду васпитача. У *Зборнику ВШССОВ, Година IX*, Број 1 (Висока школа струковних студија за образовање васпитача у Кикинди), стр. 25-40. Преузето са <http://www.vaspitacka.edu.rs/files/nauka/312>.

Koludrović, M. (2016). Didaktičke kompetencije i promicanje cjeloživotnog učenja na studijama andragogije, u Zborniku radova *Doprinos razvoju kurikuluma namijenjenih stručnjacima u obrazovanju odraslih*, Urednice: Morana Koludrović i Marita Brčić Kuljiš, Zagreb: Hrvatsko andragoško društvo.

- Koludrović, M. i Brčić Kuljiš, M. (2016). Smjernice za izradu standarda zanimanja i standarda kvalifikacija stručnjaka za obrazovanje odraslih u RH, u Zborniku radova *Doprinos razvoju kurikulumu namijenjenih stručnjacima u obrazovanju odraslih*, Urednice: Morana Koludrović i Marita Brčić Kuljiš, Zagreb: Hrvatsko andragoško društvo.
- Popović, T. (2016). Andragoški sadržaji i ishodi učenja na visokoškolskim institucijama, u Zborniku radova *Doprinos razvoju kurikulumu namijenjenih stručnjacima u obrazovanju odraslih*, Urednice: Morana Koludrović i Marita Brčić Kuljiš, Zagreb: Hrvatsko andragoško društvo.
- Reić Ercegovac, I. (2016). Psihologijski sadržaji i ishodi učenja u obrazovanju odraslih, u Zborniku radova *Doprinos razvoju kurikulumu namijenjenih stručnjacima u obrazovanju odraslih*, Urednice: Morana Koludrović i Marita Brčić Kuljiš, Zagreb: Hrvatsko andragoško društvo.
- Rogić, A. M. (2015). Povezanost oblika cjeloživotnog učenja nastavnika i njihove motivacije, stavova i zadovoljstva poslom. *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 64(1), 64-90.
- Suzić, N. (2005). *Animiranje studenata u univerzitetnoj nastavi*. Banja Luka: Fakultet poslovne ekonomije – College of Modern Management.
- Cuenca-Carlino, Y., Mustian, A., Allen, R.D., & Gilbert, J. (2015). I Have a Voice and Can Speak Up for Myself Through Writing! *Intervention in School and Clinic*, 51(4), 220-228.
- Čepić, R. (2009). Razvoj infrastrukture kontinuiranog učenja i stvaranja znanja: višestruke perspektive. *Pedagogijska istraživanja*, 6(1-2), 163-176.
- Vasilj, M., Zovko, A. i Vukobratović, J. (2017). Potencijali e-učenja za unapređenje modela poučavanja odraslih. *Inovacije u nastavi*, 30(2), 82-97.

SELF-DIRECTED EDUCATION OF STUDENTS WITH DISABILITIES

Summary: This paper aims to provide an overview of the specific nature of self-directed education of students with disabilities, respectively it wishes to point out why and why the education of students with disabilities differs so much from the education of students who do not have disabilities. The paper explains the characteristics of these students, the ways in which they learn and what they can learn more effectively, how they acquire knowledge, skills and habits, and similar issues. Self-directed learning is described as a process, and the most important factors of self-directed and systemic education are explained. The paper also describes possible obstacles and limitations that students with disabilities can meet precisely because of the different specificities of studying at higher education institutions. The final emphasis of this paper is finding wide opportunities for students with disabilities to direct their education to their maximum potential.

Key words: self-directed education, students with disabilities, self-directed learning, obstacles, limitations.

др Маргарета Скопљак*

др Тања Станковић Јанковић**

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

Прегледни рад

UDK 378-056.26/.29

СТРУЧНА ПРАКСА – ВИШЕСТРУКИ ЗНАЧАЈ ЗА СТУДЕНТЕ СА ИНВАЛИДИТЕТОМ, ФАКУЛТЕТЕ И ПОСЛОДАВЦЕ

Апстракт: У раду ће бити дат осврт на стручну праксу и њен вишеструки значај не само за студенте са инвалидитетом, већ и за факултете и послодавце. Представљени су и одређени циљеви који би се требали реализовати у оквиру праксе. Један од основних циљева праксе је да студенти са инвалидитетом буду у могућности да провјеравају и усавршавају стечена знања и вјештине, те да својим знањима унаприједи одређено занимање и радно окружење. Приказане су и важне идеје везане за значај праксе за факултете и послодавце. Факултети би имали повратну информацију од стране студената са инвалидитетом и послодаваца о примјењивости, ефикасности и савремености постојећих образовних програма. Послодавци би били у могућности да примјене нова теоријска сазнања, да буду покретачи осавремењавања образовних програма, али и да имају реалнији увид у стварне потребе и квалитете студената са инвалидитетом. На крају рада

* margareta.skopljak@ff.unibl.org

** tanja.stankovic-jankovic@ff.unibl.org

смо истакли неколико важних смјерница који указују да стручна пракса не представља само вид професионалног развоја, већ има снажну улогу у јачању и развоју социјално-емоционалних компетенција студената са инвалидитетом.

Кључне ријечи: стручна пракса, рефлексивна стручна пракса, студенти са инвалидитетом, професионални развој, усклађеност, пословне вјештине.

Увод

Разлог због којег смо се определијели за ову тему произилази из основних постулата пројекта *Trans2Work* а који се односе на лакше и адекватније успостављање везе између студената са инвалидитетом и послодаваца, а све у циљу повећања стопе запослености особа са инвалидитетом. Евидентно је да сарадња између факултета и послодаваца слабо функционише и да је она у већини случајева површна и на формалном нивоу. Рјешење овог проблема видимо у стручној пракси која би с једне стране премостила јаз између факултета и послодаваца, а с друге стране утицала на професионални развој и већу могућност запослења студената са инвалидитетом.

Пожељно је да се стручна пракса темељи на успјешној сарадњи како факултета и пословних субјеката, тако и студената са инвалидитетом, ментора на факултетима и представника компанија или установа. Кроз самосталан рад током стручне праксе једино је могуће да студенти са инвалидитетом постојећа знања и вјештине провјере, надограде и усвоје нова. На тај начин би факултети кроз реализацију стручне праксе од стране студената са инвалидитетом и послодаваца

добили јаснији увид у квалитет образовних програма у погледу задовољавања потреба реалног тржишта, али и успоставили јачу везу и сарадњу са пословном заједницом (Katić i Ergelašev-Tubić, 2015).

Због постојеће економске кризе али и превелике конкурентности студенти са инвалидитетом имају велике потешкоће приликом запошљавања. Поред тога велике потешкоће имају у интеграцији и укључивању у постојећа друштвена догађања. У пословном свијету и даље владају предрасуде о могућностима њиховог запошљавања. Због тога је од пресудног значаја да се организује стручна пракса за студенте са инвалидитетом у оквиру које ће послодавци имати реалнији увид у њихове квалитете и потребе (Skopljak, 2017).

Стручна пракса и професионални развој студената са инвалидитетом

Важност стручне праксе огледа се у активном укључивању студената са инвалидитетом у радно окружење, чиме би имали већу могућност да их послодавци запосле. Стручна пракса је облик наставне активности која би требала да резултује обостраним интересима студената са инвалидитетом и послодаваца. „Спајањем нових идеја и иновација уз теоријске потпоре и практичне примјене знања и унапређење радног процеса резултира повећањем ефикасности и ефикасности на пољу реалног тржишта“ (Gardašević и др., 2016, стр. 2). У оквиру праксе студенти са инвалидитетом могу стећи неопходне вјештине, уважавајући понаособ личност и потребе студената са инвалидитетом, као што су: социјалне вјештине, организацијске и аналитичке вјештине, вјештине доношења одлука, вјештине руковођења, тимског рада и слично. Према томе и образовне установе

треба да буду у складу са промјенама у погледу развијања вјештина које су неопходне за запошљавање.

Студентима са инвалидитетом је неопходно обезбиједити да у оквиру праксе искористе своја знања и вјештине у различитим ситуацијама и контекстима, а које су стекли у току студурања. Практичном примјеном знања утицали би на унапређење радног процеса, али би стекли јаснију представу о вези теоријског знања стеченом на факултету и стварних захтјева одређеног занимања. Дакле, кроз стручну праксу остварује се обостран интерес студената са инвалидитетом и послодаваца.

Стручна пракса не представља само вид стручног усавршавања студената са инвалидитетом. Нека истраживања су показала да кроз праксу студенти лакше дефинишу циљеви своје каријере, те им омогућава да лакше планирају своју будућност. Исто тако се успостављају партнерски односи факултета и послодаваца (Hughes, Bailey & Mechur, 2001).

У литератури можемо наићи на термин рефлексивна пракса. Њен циљ је да се укаже на ефикасност образовних програма. Студенти са инвалидитетом би кроз рефлексивни портфолио провјерили везу између оног што су научили на факултету и реалних потреба радног окружења. На тај начин би се потврдила њихова усклађеност (Ferraro, 2000). Дакле, у оквиру стручне праксе својим активним учешћем студенти са инвалидитетом би били и евалуатори усклађености образовних програма и стварних потреба послодаваца. На тај начин би се имао јаснији увид у адекватност и функционалност постојећег знања, односно квалитет образовних програма. У оквиру праксе би се указало да ли је потребно редесфинисање и осавремењивање образовних програма, гашење и креирање нових образовних програма,

доквалификацију и преквалификацију. Рефлексијом стручне праксе студенти са инвалидитетом би били у могућности да у оквиру ње увиде и процијене које задатке су успјешно обавили, да изнесу проблеме са којима су се суочили и предлоге за унапређење (Katić i Tubić, 2015).

Стручну праксу треба организовати кроз одређене улоге и одговорности факултета и послодаваца, а у циљу постизања бољег постигнућа студента са инвалидитетом, индукцију наставног особља и подршку истраживањима која би била усмјерена на континуирано побољшање стручне праксе (Darling-Hammond, 1989). Обје стране, факултети и послодавци, треба да договоре прецизне циљеве и задатке стручне праксе. Веома важно је да се у оквиру праксе подстичу социјалне вјештине, активизацијска улога и развој виших нивоа мишљења. Навешћемо неколико битних одредница на којима би се пракса требала заснивати:

- подстицању социјалног учења,
- теоријским поставкама, истраживањима и рефлексији,
- подржавању и унапређењу континуираног и перманентног процеса учења,
- могућност стручног образовања наставног кадра,
- прецизно постављеним стандардима праксе,
- усаглашавању индивидуалних и колективних потреба студената са инвалидитетом,
- заједничком процесу доношења одлука између факултета, послодаваца и студената са инвалидитетом,
- колегијалности и флексибилности у планирању,
- континуираној евалуацију праксе од стране студената са инвалидитетом, и
- могућности избора и учествовања (Darling-Hammond, 1989).

Добар примјер праксе на наставном програму FEFA (Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju Univerziteta Singidunum u Beogradu) је да се студенти у току студија упознају са процесом рада. Обавља се и љетња пракса. Основни разлог стручне праксе је примјена знања и вјештина које су студенти стекли током студија. Пракса се заснива на сарадњи студената, ментора у одређеној компанији и водитеља Центра за развој каријере. Студенти подносе извјештај након праксе, те им се на тај начин пружа прилика за истраживање, стицање и развој каријере. Кроз овако организовану стручну праксу студенти процјењује своје способности, интересовања, те добијају информације о могућностима додатног образовања и запошљавања. На тај начин се даје јасна слика о тржишту и њиховим захтјевима, процјени сопствених компетенција, самопоуздања и конкретних вјештина. Такође, студенти се оспособљавају за самопрезентацију, шта значи бити компетентан за послодавца, вјештине рјешавања проблема, откривање сопствених талената и слично (Drašković, Lalić i Trbović, 2012).

Стручна пракса студената са инвалидитеом је веома важан сегмент за стицање радних вјештина, активно учествовање у друштвеном развоју и афирмацију друштвене солидарности. Квалитетно организована стручна пракса која се заснива на заједничким циљевима и интересима студената са инвалидитетом, факултета и послодавци омогућила би:

- стручно усавршавање студената са инвалидитетом (провјера и надоградња постојећих знања),
- активно укључивање у радно окружење,
- стицање неопходних пословних вјештина: социјалне, организационе, аналитичке, вјештине руковођења, тимског рада и слично,

- развој вјештина за вођење и развој каријере,
- да усвојеним теоријским знањима и вјештинама утичу на унапређење радног окружења,
- јаснији увид у повезаности теоријског знања стеченог на факултетима и стварних захтјева одређеног занимања,
- већу могућност да их послодавци запосле.

Веома је важно истаћи да се кроз стручну праксу поред радних јачају и емоционалне и социјалне компетенције студената са инвалидитетом. Односно, кроз социјалну и професионалну укљученост подстиче се њихово самопоуздање и самопоштовање. Због тога је неоспоран значај пружања психосоцијалне подршке у јачању емоционалних капацитета студената са инвалидитетом (Bošković, Ilić-Stošević i Skočić-Mihić, 2017).

Усклађеност образовних програма и реалних потреба послодаваца

Потенцијал за повећање стопе запослености студената са инвалидитетом видимо у адекватној усклађености факултета и послодаваца. Како остварити ту усклађеност, односно како ускладити исходе учења на факултетима са стварним потребама одређених занимања и послодаваца видимо управо у стручној пракси студената са инвалидитетом. Наиме, због брзих промјена у привреди мијењају се и потребе тржишта, а сами тим и потреба за осавремењавањем образовних програма. У посљедње вријеме све више се расправља и о тзв. „друштвеној одговорности универзитета“ (Жужић, 2010). Расправе

се односе на то да факултети треба да буду што више тржишно фокусирани и да својим капацитетима утичу на актуелне друштвене промјене. Због тога је неопходно образовне програме иновирати и у оквиру наставе реализовати што више развојно-истраживачких пројеката (Јановас, 2014, види код: Skopljak, 2017).

Образовна неусклађеност се јавља због двије основне карактеристике тржишта рада: хетерогеност радних мјеста и разних вањских утицаја. Постоји вертикална и хоризонтална неусклађеност. Вертикална је кад појединац не посједује одговарајући ниво образовања који му је неопходан за обављање посла. Она се јавља у два облика. Први је када је образовни ниво испод минимално потребног за одређени посао. Други се јавља у облику преобразовања, када је ниво образовања изнад минимално потребног за посао док вишак образовања за појединца представља пропалу инвестицију. Хоризонтална неусклађеност је када појединац обавља одређени посао за који није школован (Већић, 2003, види код: Hrabar, 2017).

Даљи развој образовања треба да се оријентише на дефинисање нових профила, повезивање образовног сектора и тржишта рада, промоцију културе квалитета и осавремењавање универзитетске наставе. С друге стране привредни субјекти требало би да буду покретачи иновација, конкурентности и унапређивања образовног процеса на факултетима (Јановас, 2014, види код: Skopljak, 2017). Можемо закључити да би с једне стране студијски програми требали уважити индивидуалне потребе сваког студента са инвалидитетом, а с друге стране би требали креирати такве програме који ће бити у складу са савременим потребама тржишта. Другим ријечима, образовне установе, тржиште и послодавци би требали да заједнички креирају и усклађују исходе учења који су у складу са потребама привреде али и

да омогуће студентима са инвалидитетом да својим потенцијалима доприносе реконструкцији и развоју друштва.

Стручна пракса представља мост који би повезивао факултете са пословном заједницом, и самим тим шансу за успостављање парнерских односа. Парнерство између послодаваца и факултета омогућило би студентима са инвалидитетом лакши проналазак посла али и лакшу адаптацију у радном окружењу. Надаље, партнерски односи између факултета и пословне заједнице могу се ојачати кроз:

- Више средстава за образовне програме.
- Веће укључивање послодаваца у креирање образовних програма.
- Обуку за наставнике.
- Већу комуникацију и спрегу између студената, наставника и послодаваца (Marković-Radović, 2015, види код: Skopljak, 2017).

Кроз теоријска знања студената са инвалидитетом послодавци би могли унаприједити радно окружење и осавременити струку. Поред тога послодавци би требали бити носиоци и покретачи иновација, али и евалуатори теоријских поставки које долазе са факултета. Дакле, по нашем мишљењу, најефикасније би било када би представници факултета и послодаваца заједнички учествовали у креирању образовних програма.

Стручна пракса и развој пословних вјештина студената са инвалидитетом

У оквиру стручне праксе студенти са инвалидитетом би били у могућности да развију неопходне пословне вјештине које би им олакшале да буду сигурнији у себе и на тај начин лакше пронађу жељени посао. Наиме, једна од честих замјерки послодаваца када су у питању студенти су да не владају у довољној мјери пословним вјештинама и знањима везаним за вођење и развој каријере.

Пословне вјештине су потребне да се студенти са инвалидитетом снађу и успију у радном окружењу. Најчешће вјештине које послодавци цијене су: аналитичке, комуникацијске, интерперсоналне, лидерство, позитиван приступ, тимски рад и техничке вјештине (www.lider.media.com). Проучавајући истраживања и анкете спроведене међу послодавцима цијењене вјештине које би вољели да њихови запослени имају су слjedeће: способност рјешавања проблема, управљање временом, способност планирања и организовања, писана комуникација, лидерство, иницијативност, мотивисаност, способност анализирања и инвестирања, свијест о приликама на тржишту, рад у тиму, усмена комуникација. Међутим, веома су битне и личне вриједности, јер оне говоре о томе какав је неко као особа. Што се студенти са инвалидитетом боље и брже уклопе у колектив фирме и прихвате норме које у њој постоје, то ће имати већи утицај на продуктивност и успјех пословања цјелокупне фирме или институције. Међу личне вриједности издвојене су: искреност, способност адаптације, флексибилност, посвећеност послу, поузданост и одговорност, лојалност, позитиван став, енергичност, професионални

приступ, самопоуздање, мотивисаност и могућност рада без надзора, спремност на додатно учење и усавршавање (Влашкалић, 2012). Аутори који проучавају проблематику значаја и развоја пословних вјештина истичу да је веома битно да студенти у току стручне праксе развију сљедеће способности:

- креирање пројеката и њихова реализација,
- кооперативни рад и флексибилност у оквиру тима,
- препознавања властитих предности и ограничења,
- проактивног дјеловања и позитивно реаговање на промјене,
- процјена и преузимање ризика када је то оправдано (Ferk-Novaković i Bogdanović, 2011)

Истраживање спроведено у двадесет компанија у Канади на узорку од осам стотина студената показало је да су „руковођење самим собом“, управљање људима и задацима, комуникација и мобилисање иновација и промјена основне компетенције способности које су неопходне запосленицима. „Руковођење самим собом“ је способност да се преузме одговорност као и промјену сопствених вјештина. Ова способност обухвата и начине како да се поставе приоритети, како да се управља временом. Комуникација би требала да се заснива на сарадњи и интеграцији. Она укључује презентације, активно слушање и међуљудске односе са тимом. Мобилисање иновација и промјена подразумијева да треба подстицати студентску креативност и иновативност (Россо, 2001, види код: Skopljak, 2017). Дакле, у литератури постоје различите класификације пословних вјештина. Опредјелили смо се за вјештине анализе и доношење одлука, организације и управљања временом, преузимање ризика,

комуникацијске вјештине, креативност и иновативност, лидерство, тимски рад и цјеложивотно учење, јер представљају неопходне услове за лакше запошљавање али и продуктивније обављање послова (Skopljak, 2017).

Технике које нам могу помоћи код *анализе и доношења одлука* су SWOT анализа, Perato анализа, анализа путем упоређивања парова, стабло одлучивања и soft-benefit анализа. SWOT анализа је повезивање параметара снаге, слабости, шанси и опасности у јединствену цјелину у циљу доношења оптималних промјена. Perato анализа је формална техника за проналажење промијена које доносе највећу корист у случају када постоје велики број алтернативних праваца дјеловања. Анализа путем упоређивања парова помаже да се одреде приоритети у случају када постоје конфликти у одређеним захтјевима. Стабло одлучивања је упоређивање опција и испитивање могућности исхода тих опција. Soft-benefit анализа је техника која се састоји од једноставног сабирања користи која настаје услед неке одлуке и одузимањем трошкова повезаних са њом (www.biznis-akademija.com).

Технике *успјешног управљања временом* обухватају јасно дефинисане циљеве, потпуну концентрацију, обављање активности у право вријеме, прављење распореда и кориштење планера. Најчешће се користи техника „принцип 80/20“ која подразумева да се 80% нашег постигнућа оствари у 20% нашег времена. Друга техника је „методологија подјеле времена“ која се базира на правилу АБЦ, гдје А означава врло важни задаци, Б важни задаци и Ц мање важни задаци (www.link-elearning.com).

Ризик не значи искључиво губитак, већ преузимање ризика може довести до успјеха. Из њега могу да произађу велике могућности. Омогућава да се осјећамо самопоузданијим и помаже у превазилажењу

страха од неуспјеха. Исто тако преузимање ризика не значи да не радите плански и стратешки.

Комуникацијске вјештине укључују невербалну комуникацију, активно слушање, способност контроле стресом и препознавање и разумијевање властитих осјећаја и али и емоција других особа. Невербална комуникација обухвата положај тијела, покрети руку, фацијалну експресију, контакт очима, став, начин како дишете. Активно слушање је када улажемо напор да схватимо поруку коју нам особа шаље. Способност контроле над стресом подразумијева да препознамо када смо под стресом и да тада узмемо тренутак да се смиримо (www.poslovnaznanja.com). Веома је важно да се схвати да се не можемо слагати са свима и да будемо спремни на компромис. Контрола над емоцијама омогућава да боље упознамо себе, али и друге. Успјешна комуникација изискује баланс између разума и емоција .

Креативност је способност, а *иновација* је средство на основу којег се старе форме преобликују у нова значења и вриједности. Креативност има више чинилаца: знање (опште, специјално, креативно и оперативно), истрајност, толеранција на неизвјесност, неконформизам, радозналост, интуиција, инспирација, машта, дивергентно мишљење, флуентност идеја, имагинација, мотив постигнућа и самоактуализација (www.vsmti.hr).

Осим комуникацијских битне вјештине *лидерства* су иницијатива, преузимање ризика, објективност, одлучност, одговорност. Неке од битних вјештина успјешног лидера су мотивисање запосленика, способност рјешавања проблема, интегритет, искреност, флексибилност и иновативност.

Због обима послова често запосленици заједно раде на неким предметима или пројектима. Дакле, запосленици *раде у тиму*, односно

међусобно сарађују и усклађују идеје. Истраживања су показала да су у тиму запосленици мотивисанији за рад, да смањује трошкове, скраћује рокове и доноси задовољство коначним резултатима (www.edukacija.rs). У оквиру тима запосленици треба да једни другима помажу и да пружају сигурност. Тимским радом могу да се реализују одређене функције: расподјела, руковођење и извршавање задатака; рјешавање проблема и доношење одлука; координација и повезивање; преношење информација; преговарање и рјешавање проблема; јачање привржености и ангажовања.

Због брзих друштвених и технолошких промјена јавља се потреба да се постојећа знања и вјештине промијене, надограде или усаврше. Управо је у томе вриједност *доживотног* или *цјеложивотног учења* које подразумијева навiku сталног личног и професионалног развоја у циљу постизања бољих резултата. Цјеложивотно учење обухвата доквалификацију, преквалификацију и дообуку незапослених и запослених (Skopljak, 2017).

Каријера, односно каријерно вођење је континуирани процес у оквиру које је неопходно да добро познајемо себе, стално прикупљамо информације, да непрестано доносимо одлуке и правимо планове. Потребно је размислити о професионалним интересовањима, способностима које су најбоље развијене, која знања и вјештине посједујемо, какве су нам психичке особине, радне навике и здравствено стање (Чекић, 2012). Сходно томе навешћемо неколико конкретних питања која нам могу указати да ли смо задовољни сами собом и нашим послом: „Шта ти није јасно? Који проблем желиш да ријешеш? Који је твој циљ? Зашто баш то желиш да постигнеш? Да ли је твој план реалан? Да ли те нешто у томе омета? Можеш ли то да превазиђеш сам/а? Да ли знаш од кога можеш да потражиш подршку

или помоћ? Шта ћеш предузети да постигнеш циљ? Шта ако не постигнеш тај циљ? Које су друге могућности? Како ћеш њих остварити? Које су предности/користи од ове одлуке? Шта ћеш одмах да предузмеш? Како ћеш себе да наградиш када оствариш циљ?“ (Чекић, 2012, стр. 25).

У наредном тексту навешћемо неколико добрих примјера праксе у различитим компанијама које имају за циљ да поред стручног усавршавања подстичу и развој пословних вјештина студената. На стручној пракси која се организује у компанији Coca-Cola Hellenic Србија студенти су обавезни да примају менторе чије су улоге да им дају задатке, надгледају њихов рад и пружају потребну подршку. Програм праксе је организован на такав начин да увијек постоји конкретан пројекат у којем се ангажују практиканти, али ментори покушавају да их упознају са другим активностима сектора. Поред ментора, студентима помоћ пружају и остали службеници који раде у сектору за обуку и развој. Пракса се одвија у једном или више сектора, у зависности од пројекта. Студенти имају обавезу да поштују договорени распоред и активности. По завршетку стручне праксе студенти попуњавају упитник у оквиру којег вреднују праксу (www.karijera.futura.edu.rs).

У компанији KPMG-у (KPMG d.o.o. Beograd) студенти добијају све неопходне информације о предузећу, правилима и прописима али и основне смјернице о кооперативној култури. Пракса траје два мјесеца. Специфичност праксе у овој компанији је тај што је конципиран по тзв. „систему близанци“. Систем функционише тако да студенти на пракси добијају старијег колегу који цијело вријеме брине о њему и прати његов рад. Студенти постају пуноправни чланови ревизорских тимова. Имају право да равноправно учествују на тренинзима и обукама које

компанија организује за запослене. На крају праксе слиједи евалуација од стране студената од „првог утиска“ до комуникацијских вјештина, заинтересованости за рад и напретка, до техничког и стручног знања. Осим приправничког и програма радне праксе компанија организује радионице на факултетима, те запослени студентима држе предавања из свих области пословања компаније (www.karijera.futura.edu.rs).

Од пресудног значаја за студенте са инвалидитетом је да се пракса заснива на савременим теоријским поставкама и апликативним задацима који су у складу са стварним потребама одређеног занимања. Уважавајући понаособ личност и потребе сваког студента са инвалидитетом неопходно је да факултети и послодавци прецизирају како и које пословне вјештине треба да се подстичу и развијају. Тако организована стручна пракса студентима са инвалидитетом ће омогућити професионални, пословни и лични развој, јаснију слику о одређеном занимању и радном окружењу, али и већу шансу за запослењем.

Закључак

Стручну праксу треба схватити као вишеструки интерес не само за студенте са инвалидитетом, већ и за факултете и послодавце. На првом мјесту истичемо значај стручне праксе за студенте са инвалидитетом. Да би стручна пракса била ефикасна треба да се испоштују одређени захтјеви. На првом мјесту треба да се уваже и поштују индивидуалне способности, потребе и квалитете особа са инвалидитетом. Сљедећи услов који утиче на квалитет стручне праксе је да буде конципирана на образовним програмима који су у складу са актуелним специфичностима и потребама тржишта, одређеног

занимања, радног окружења и послодаваца. Такође, од великог значаја је да послодавци учествују у креирању и осавремењавању стручне праксе, да уважавају савремене теоријске поставке али и да буду и евалуатори адекватности и примјенљивости теоријских знања и вјештина.

У оквиру стручне праксе својим активним учешћем студенти са инвалидитетом би били и евалуатори усклађености образовних програма и стварних потреба послодаваца. На тај начин би се имао јаснији увид у адекватност и функционалност постојећег знања, односно у квалитет образовних програма. Стога, стручна пракса треба да буде конципирана на рефлексији у оквиру које ће студенти са инвалидитетом, факултети и послодавци континуирано процјењивати каквим знањима и вјештинама владају, колико су ефикасни и успјешни, да ли имају одређене потешкоће или проблеме, шта би требало промијенити и унаприједити и слично. Дакле, стручна пракса представља важну карику која утиче на усклађивање потреба студената са инвалидитетом, образовних програма и стварних потреба послодаваца, занимања и радног окружења.

Сматрамо да једино усклађен однос између студената са инвалидитетом, факултета и послодаваца може допринијети професионалном развоју. Образовне институције и послодавци треба да заједнички креирају стручну праксу која би била у складу са савременим потребама тржишта и привреде. Заједничким ангажовањем би помогли студентима са инвалидитетом да унаприједи своја теоријска знања и вјештине, да се лакше уклопе у радно окружење, те да добију жељени посао.

Литература

- Bošković, S., Ilić-Stošović, D. & Skočić-Mihić, S. (2017). Prilagodba na studij s obzirom na neka obilježja studenata s invaliditetom. *Revija za socijalnu politiku*, 24(1), 73-91.
- Darling-Hammond, L. (1989). *Accountability for professional practice. Teachers College Record*, 91(1), 59-80.
- Drašković, B., Lalić, D. & Trbović, A. (2012). Radne prakse kao integralni deo studija menadžmenta. *XVIII Skup Trendovi razvoja "Internacionalizacija univerziteta"*.
- Ferk-Novaković, M., & Bogdanović, M. (2011). Razvoj poduzetničke kompetencije kroz korištenje poslovnih simulacija. *Učenje za poduzetništvo*, 1(1), 141-154.
- Ferraro, J. M. (2000). *Reflective Practice and Professional Development*. ERIC Digest.
- Gardašević, J., Brkanlić, S., Vučurević, T., Vapa-Tankosić, J. & Tešić, A. (2016). Značaj stručnih praksi u profesionalnom usavršavanju studenata. *Skup Trendovi razvoja „Nove tehnologije u nastavi“*.
- Hrabar, D. (2017). *Usklađenost studentskih poslova sa studiranjem i razvojem karijere* (Doctoral dissertation, University of Split. Faculty of economics Split).
- Hughes, K. L., Bailey, T. R., & Mechur, M. J. (2001). *School-to-Work: Making a Difference in Education*. A Research Report to America.
- Jorgić, D., Stanković-Janković, T., Glišić, T., Skopljak, M., Mikanović, B., Džindo, A., Macanović, N. i Debevc, M. (2017). Praktična nastava, u knjizi *Obuka studenata sa invaliditetom*, Banja Luka: Centar modernih znanja.

Katić, I. & Ergelašev Tubić, J. (2015). Važnost stručne studentske prakse za student menadžmenta i poslovanje preduzeća. *XXI Skup Trendovi razvoja "Univerzitet u promenama..."*.

Žužić, A. (2010). Uloga sveučilišta u obrazovanju društveno odgovornih i aktivnih građana. *Studij o mladima za mlade. Mladi i društveno pitanje identiteta*. Čakovac: Mreža mladih Hrvatske.

Влашкалић, Д. (2012). Шта послодавци желе?. *Водич за планирање каријере*. Београд: Београдска отворена школа.

Чекић, В. (2012). Направи свој план. *Водич за планирање каријере*. Београд: Београдска отворена школа.

Чекић, В. (2012). Упознај себе. *Водич за планирање каријере*. Београд: Београдска отворена школа.

Кориштене интернет странице:

Praksom do posla. Beograd: smartKOLEKTIV

<http://karijera.futura.edu.rs/doc/parlament/Praksom%20do%20posla.pdf>

7 ključnih vještina koje poslodavci traže od kandidata

<https://lider.media/znanja/7-kljucnih-vjestina-koje-poslodavci-traze/>

Tehnike analize i donošenja odluka

<https://www.biznis-akademija.com/odsek-za-biznis-startup-na-skolovanju-business>

Tehnika upravljanja vremenom

www.link-elearning.com/lekcija-Tehnika-upravljanja-vremenom_2788

Dvanaest saveta za aktivno slušanje

<http://www.poslovnaznanja.com/objavljeni-autorski-tekstovi/profit/13-workshop-dvanaest-saveta-za-aktivno-slusanje-kupaca.htm>

Inovativnost i kreativnost u poduzetništvu

<https://vsmti.hr/2018/04/13/inovativnost-i-kreativnost-u-poduzetnistvu/>

PROFESSIONAL PRACTICE - MULTIPLE SIGNIFICANCE FOR STUDENTS WITH DISABILITIES, FACULTIES AND EMPLOYEES

Summary: The paper will give an overview of the professional practice and its multiple significance not only for students with disabilities, but also for faculties and employers. Some of the goals that should be realized in practice are presented. One of the basic aims of the practice is that students with disabilities are able to check and improve their acquired knowledge and skills, and to improve their knowledge and work environment. Important ideas related to the importance of practice for faculties and employers are also presented. Colleges would have feedback from students with disabilities and employers about the applicability, efficiency and modernity of existing education programs. Employers would be able to apply new theoretical knowledge, to be the drivers of modernization of educational programs, but also to have a more realistic insight into the building needs and quality of students with disabilities. At the end of the paper, we highlighted several important guidelines that indicate that professional practice is not just a form of professional development, but also has a strong role in strengthening and developing the socio-emotional competencies of students with disabilities.

Key words: professional practice, reflection of professional practice, students with disabilities, professional development, compliance, business skills.

